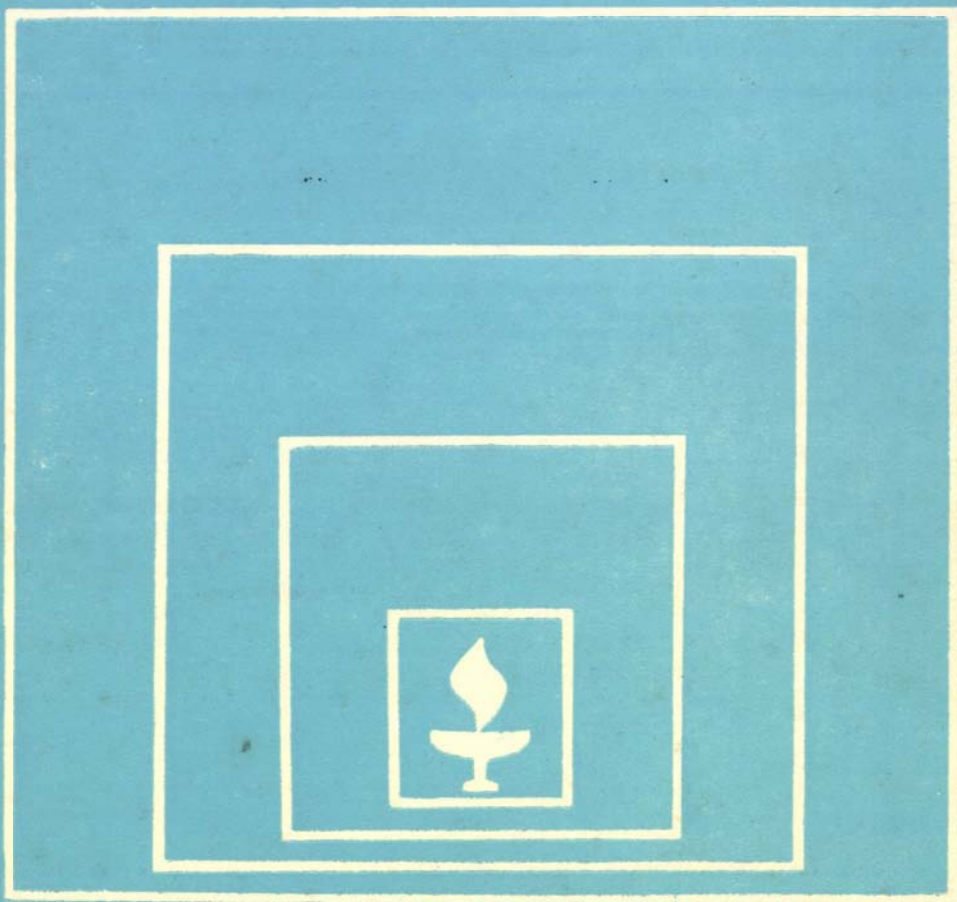

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

Szabó Ferenc

97. ÉVFOLYAM ● 1991

2

ALAPÍTÁSI ÉVE 1861

KERESZTÉNY MAGVETŐ

97. évfolyam • 1991 • 2. szám

KOLOZSVÁR

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Balázs Ferenc: Szabadság	73
Vargha Jenő László: A viselkedéslélektani irányzat a pszichológiában . . .	79
Szabó Miklós: Az erdélyi unitáriusok külföldi egyetemjárása 1848-ig . . .	85
Dr. Molnár István: A húsvéti ünnepkör népszokásai az erdélyi unitáriusoknál	104
Adorjáni Rudolf (közlő): A keresztúrköri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából. (V. közlemény)	121

SZÓSZÉK — ŪRASZTALA

Gellérd Imre: Az ember	131
Nyitrai Mózés: Kiteljesülés	134
Simén Domokos: A hegyek öröksége	136
Pálfi Dénes: Őntudatra ébredés	138
Lukács Sándor: Pünkösdi tanulság	139
EGYHAZI ÉLET — HÍREK	143
KÖNYVSZEMLE	146

Alapítási éve 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként. Szerkesztő Bizottság: dr. Kovács Lajos (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János (felelős-szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád és Szabó Dezső (szerkesztők), Andrásfi György, Mikó Lőrinc, dr. Rezi Elek és Szász Ferenc.

Szerkesztőség: Kolozsvár, December 22 út 9. szám. Telefon: 11 52 71
Postacím: 3400 Cluj, B-dul 22 Decembrie nr. 9.

BALÁZS FERENC

SZABADSÁG*

Istenről való felfogásom, a szabadakarat kérdésének megoldása, a vallás alapjainak igazolása mind azon az elméleten nyugodtak, hogy a világfolyamatnak terve, célja s célja felé egyenesen haladó fejlődési irányvonala van. De ez még nem elég. Ez a cél az elmélet szerint olyan, hogy annak értelmében a világ valami nagyon szépséges, csodálatos és magasrendű állapot felé halad. Mi ennek a világtervnek a lényege? A fejlődésnek három önálló s mégis egymással állandóan egybekeveredő útja van. Az első szeszélyesen vág ide-oda: ez a fajok kialakulása. A második egyenesen tör előre, fölfelé épül, mint egy felhőkarcoló: ez a létezés egyre újabb, magasabbrendű, de az alapokat mindig megtartó rétegződése. A harmadik hasonlósága a gyökereivel együtt elképzelt fa: a társas érdekűség kifejlődése. Hangsúlyoztam, hogy ez a világ már akkor is értelmes, elfogadható, sőt csodálatos, ha csak az egyik célzatosság, a második út, a Lloyd Morgan-i elképzelés, a világnak egyre magasabb rendűvé való válása igazolható. De nem titkoltam, hogy teljes megnyugvást csak a második, különösképpen általam sürgetett célirányosság, az egyéniség és a szeretet kifejlődése teremthet, mivel enélkül az önzés, a gonosz, a véges élet, mindvégig megmagyarázhatatlan, egy magasabbrendű fejlődési képletben el nem helyezhető, az élet zavartalan élvezetét megakadályozó mozzanat maradna. Az önérdékűség s a vele járó összhangbontás csak akkor nyerhet megnyugtató magyarázatot, ha erre kifejezetten szükséges volt a világfolyamat tulajdonképpeni célja elérésében, abban tudniillik, hogy a világ kezdeti, gépies egybeillése helyet adjon az egyéni tudatosságon, szabadságon, a külön egyéni volton alapuló összefüggésnek, a szeretetnek. (. . .)

Miben jelentkezik az egyéni volt valódi lényege? Kezdeti fokán, ami azonban mondhatni a ma élő emberek nagy többségére vonatkozik: az önzésben.

Az önző embert az erkölcsi káték írói a legsötétebb színekkel szerezik festeni. Valóban, az önző ember sok mindenre képes: csak a saját maga érdekét tekinti, s ha az kockán forog, lop, csal, hazudik, gyilkol. A bűn forrása az önzés. Ez mind igaz s még több. De figyelembe kell vennünk, hogy mindenségi szempontból az önzés jogosult, mert a mindenségi tervekben központi szerepet játszik. Az egyéni volt bevezetése a világnak egészen új szint adott: a gépies egybefüggések helyébe lépett

---

* Részlet *Az új ember vallása* c. kézirat munkájából. (V. fejezet, 180—197).
Rövidített szöveg.

az egyének szabad viszonyulása. Talán ezért is van, hogy az önző embernek természetből fogva nincsen büntudata: az önzés csak az emberi társadalmakon belül bűn, a büntudat társadalmi eredetű. Ha a világ életéhez szervesen hozzátartozik az állatok és növények létért való küzdelme, úgy az emberi önzés harcai is jogosak: a család büszkén nevelhet fel magában: nagyszerű zsákmányt biztosítottam magamnak, a gyilkos pedig miért háborogjon, ellenségétől szabadult meg. Az önzés természetes, mint a kis gyermek, aki a macska farkát nagy lelki örömmel húzogatja, mert tetszik neki, hogy a macska nyávog. Ez a legelső dolog, amit figyelembe kell vennünk.

A második hasonlóképpen fontos. Úgy az állati, növényi, mint az emberi világban természetes gondoskodás történik arról, hogy az önzés más egyénekre káros kinövésai határok közé szoruljanak. A törekvés egyöntetűen az, hogy az önzés az egyénnek magáért s ne mások ellen végzett cselekedeteiben nyilatkozzék meg. Egyes növények védik magukat, az állatok csoportosan élnek. Az emberek között pedig kialakult az erkölcs s a vele atyafiságban levő állami szervezet. A társadalmon belül az önzés harcainak útját állják, viszonylagos nyugalom és biztonság állapotát teremtik meg. Így a társadalmon belül élő önző ember általában elég ártalmatlan fajta, az erkölcs és az állam kihúzza méregfogát, a társadalom által károsoknak tartott cselekedetektől nagyjából tartózkodik. Hangsúlyozom, hogy az önző ember nem attól tartózkodik, ami esetleg káros lehet a társadalomra, hanem attól, amit a társadalom károsnak tart és megtilt. Így például nem fog tartózkodni a megengedett eszközökkel való vagyongyűjtéstől, mert azt a társadalom általában nem ítéli el, bár a valóságban igazi érdekeit, amint azt az eszményi társadalom álmódzó, tervezői állítják, nagyban veszélyezteti. Ugyancsak nem fog visszariadni a „megengedett eszközök“ használatától sem, amelyek napjainkban nagyrészt a magántulajdonon alapulnak, s magukban foglalják az adás-vételt, mások munkájának a kihasználását, a haszonra való törekvést, holott ezek a módszerek is, esetleg, a társadalom valódi előmenetelét nem szolgálják, sőt hátráltatják. A megítélés azonban nem egyes, talán haladottabb, talán mindössze a többségétől eltérő gondolkozású emberek, hanem a közösség egyetemének a felfogása alapján történik. Olyan felfogás alapján, mindenesetre, amely évszázadok, sőt évezredek alatt alakult ki, a társadalmi élet, az önző emberek egymáshoz való viszonyulásainak számtalan próbáját kiállotta, s a tömegember, tehát mondhatni: az ember természetes érdekein és gondolkodásán alapul, s így szerintem a bizalmat, az érvényességet sokkal inkább megérdemli, mintegy szintoly értékes légvárepítő egyéni, pusztán egy rövid élet tapasztalataira támaszkodó ítélete.

Rendezzük egy kissé gondolatainkat. Eddig a következő megállapításokat tettük. Az emberek nagy többsége önző; az önzés mindenségi szempontjából jogos életforma, de a társadalom különben is igyekszik káros megnyilatkozásait határok közé szorítani. Végül hogy az önzésben egész csomó olyan vonás található, amelyet a társadalmi tapasztalat elfogad, érvényesnek tart. Most arra kell rátérnünk, hogy az önzésnek melyek ezek a társadalmi tapasztalat által jóváhagyott vonásai, amelyek ennélfogva az egyéni voltak valószínűleg állandó értékű jegyei, s így a későbbi fejlődésben, a szeretet megfakadása után is érvényesek maradnak.

Legelsőnek említsem meg a *biztonság érzését*, amelyet az egyén a maga számára elsősorban követel. Kevés vizsgálódás után kiderül, hogy

a magántulajdonon alapuló társadalomban sok minden látszólag a hatalom vágyán vagy éppen az egyéni kizárólagosságon alapuló sajátságosság, ami nem más, mint a biztonság érzés egyszerű kielégítése. A szocialista irodalom magát a magántulajdon iránt való vágyat is mélyen elítéli, holott az emberek többsége nem azért ragaszkodik földjéhez, házához, mivel az számára hatalmat vagy éppen „hasznót” jelent, hanem főképpen azért, mert az életfenntartás eszközei felett, a saját maga biztonsága érdekében, saját maga kíván rendelkezni. A tapasztalatai nem éppen kedvezőek arra nézve, hogy tulajdonát valami közösségnek kiszolgáltatva megbízhatóságban, hogy a közösség vagy annak tisztviselői éppen olyan gondban lesznek az élet, a szükségletei felől, mint jómaga. Különösen áll ez ami az államszocializmussal szemben elfoglalt álláspontját illeti. Az állam tisztviselőiről az egyszerű ember csak kivételes esetekben tudta és tudja elhinni, hogy azok az ő érdekeit védik. Mert a legtöbbször az állam és az egyén valóban ellentétes érdekeket képvisel. Még akkor is, amikor az állami intézkedés, mint a nevelésügy, egészségügy terén végeredményben az ő javára történik, annak végrehajtása, a kivétel módja és költsége súlyosan nehezedhet rá.

A tömegember hajtó ereje a biztonság érzése, annak biztosítása végett válik makacs hívévé, vagy szegül ellene a fennálló intézményeknek, s hogy ezt az érzést mindenféle erkölcsi és társadalmi rend számításba kell, hogy vegye, ki kell, hogy elégítse, ha magát a közakarat által kívánja fenntartani. (. . .)

Az egyéni voltok, az önzésnek egy másik, a társadalom által jóváhagyott követelése: a *szabadság*. Ez a jog a legszentebbek közé tartozik. Egy nemzet mindég büszkeséggel gondol szabadságharcaira: az osztályok pedig az őket felszabadító forradalmakra. Az egyén pedig csak nagy lelki megalázkodások, elfásulás árán tud beletörődni abba, hogy az élet hegy-völgyeit ne a maga kedve, akarata szerint járhassa. Mert őt vonzani, hívni, rábeszélteni lehet, önként is aláveti magát a legszigorúbb fegyelemnek, ezáltal önbecsülése, a dolgok igazságosságába vetett hite mitsem csökken. De komoly sérelmet szenved azon nyomban, mihelyt egy vele szemben álló nagyobb hatalom az akarát rá tudja kényszeríteni.

Tágabb értelemben véve az egyén szabadsága az az állapot, amelyben őt semmi külső tényező nem akadályozza abban, hogy életét a maga teljességében, a maga vágyai és érdekei szerint élje és fenntartsa. A közfelfogás azonban nagyon helyesen csak az emberi közbelépést tartja szabadságfosztó jellegűnek. A tárgyi világ, föld árvizek, vihar ellenállását számításon kívül hagyja. Sőt még az emberi beavatkozások, tiltások között is szükséges megkülönböztetéseket tesz, amit az egyén a legtöbb esetben egészen természetesnek talál és el is fogad. Nem érinti a szabadságot elsősorban is a társadalom együttes beavatkozása, vagyis az erkölcsi törvény. Az emberek általában egészen nyilvánvalónak veszik, hogy a szabadnak minden szabad, persze, de természetesen ölni, lopni és hazudni a társadalmon belül nem. Odáig megy ez a megkülönböztetés, hogy a közvélemény néha az ízlés, viselkedés, ruházatkodás, udvariassági szabályok tekintetében is érvényesíteni akarja kényszerítését anélkül, hogy beismerné annak szabadság ellenességét. A határt e tekintetben ott kell megvonnunk, ahol a társadalom tiltása még egyöntetű és önként kiváltódó, tehát erkölcsi. Ami azon belül esik az az egyén szabadság jogát nem érinti. Az egyént a társadalom így tehát nemigen, csak az egyének vagy az államszervezet vetheti valódi elnyomás alá. E lát-

szólag alaptalan megkülönböztetés értelme abban rejlik, hogy a társadalom együttes kényszerítésnek, az erkölcsi törvénynek az egyén önként veti alá magát, mivel ez a társadalomhoz való tartozás ára, amelyet, mint a társadalom egy tagja, másoktól ő is szigorúan megkövetel, míg az egyének, gazdasági hatalmasságok, képviselőházak, államminiszterek, uralkodók hatalmi túlkapásait lehetővé tevő államhatalom kényszerítésének az egyén csak azért engedelmeskedik, mivel védekezni nem tud, kénytelen vele élni.

Az egyént három féle szabadságtól lehet megfosztani. Róla, mint a nyúlról, ha igaz, háromféle bőrt lehet rendre lenyúzni.

Legkényesebb az egyén az ő személye felett való szabadságára. Az embereknek általában az a véleményük, hogy a rabszolgaság és jobbágy-ság megszüntetése óta a szabadság e tekintetben teljesen helyreállított. A „bérrabszolgaság“ azonban nem egyszerű szocialista jelszó. Mindaddig, ameddig minden egyénnek, akár a magántulajdon földosztással, földbérlettel történő kiterjesztése, akár pedig a föld köztulajdonba való vétele által, egy megfelelő nagyságú földdarab használatához, termékeinek élvezéséhez való zavartalan joga, tehát az egyén gazdasági szabadsága biztosítva nincs, személye felett való szabadsága csak jogi képlet s nem tényleges valóság. A földnélküli János, még ha „szabad“ is, kénytelen a földtulajdonossal kiegyezni, hogy megélhessen. El kell, hogy adja a munkáját, szolgává kell tennie magát, s nem önkéntes elhatározás, hanem a kényszerűség miatt. Bizony még hosszú útja van annak, hogy az egyének a maga személye felett való szabadságjoga hibátlanul biztosíttassék: az voltaképpen csak a gazdasági szabadság kivívása után következhetik be.

Az emberi törekvéseknek azonban teljes csődjét jelentené, ha az egyetemesen követelt szabadságjogok nagyrészből kiharcolása után az emberiség, hogy a pusztulástól magát megmentse, most kénytelen volna újra visszasüllyedni az előbbi állapotba. A magasabb életszintet, a mindenki számára egyenlő igazságot, életlehetőséget csak az egyéni szabadság megőrzése mellett szabad elérni akarni. Minden kényszer és parancsuralom fejlődésellenes, előbb utóbb megbosszulja magát.

Lássuk most legutoljára röviden az ember harmadik rendű szabadságjogát, a *gondolat és akarat nyilvánítás szabadságát*.

Talán ennek hiányát érzi az emberiség a legkevésbé, mivel a legtöbb embernek nincsen véleménye, amit kinyilvánítani lehetne. A gondolkodó, haladó szellemű egyének számára azonban ez az elnyomás a leg-tűrhetetlenebb.

A legkegyetlenebb, legértetlenebb, legkérlelhetetlenebb tiprója a véleményszabadságnak nem mindig az állam, hanem a társadalom, illetve a többség által gyakorolt közvélemény.

Nekem még soha ellentétem az államhatalommal nem támadt: igaz, forradalmár, államfelforgató nem voltam sohasem. A közvéleménnyel azonban állandóan harcban állok. A közvélemény, az ezerfejű, vak óriás buzogányokkal támad reám valahányszor valami őszinte nyilatkozatot teszek. (...)

Nincs rettenetesebb, mint a kisszerűség szellemi diktatúrája. Attól félek, hogy a szabadságot megvalósítani sohasem fogja tudni az emberiség: a tömegek sohasem fogják elviselni az őket századokkal megelőző nagyok igazságait. Ha van a fejlődésben igazi tragédia, ez a látók, próféták tragédiája. A gazdasági nyomort meg lehet szüntetni, az elnyomást mérsékelni lehet, üveggyöngyökkel az egész világot el lehet látni. De

azt soha elérni nem lehet, hogy a tömegek megértsék azt, ki előttük jár. Aki szabadságot követel a gondolatainak, annak számolnia kell a következményekkel.

Az egyéni volt, az önzés harmadik sajátossága, amelyet a társadalom jóváhagy, elismer, nem más mint *jog ahhoz, hogy az egyén kiemelkedhessék*. Itt már vitás területre értünk: nem is olyan bizonyos, hogy a társadalom ezt a jogot elismeri. Barbusse regényére gondolok, a „Világosság“-ra s benne Brisbillenek, a kovácsnak az alakjára. Talán eltorzított a kép, nem hiszem, ha kevésbé nyíltan, politikusabban is szólna a társa a valóságban, az érzés, amit kifejezne, ugyanaz volna. Rosszallás, düh, irigység mindenki ellen, aki több mint ő, aki kiemelkedett. „No de majd befütünk ezeknek!“ mondja a káröröm fölvilanásával. S be is fűtöttek. Befütöttek a francia kommün mindegyik kísérlete alatt, s befütöttek Oroszországban a Lenin idejében. A szellemi munka értékét lefokozták, rangját elvették, a testi munka után helyezték.

Csak egy feltétele van, ami a polgári társadalomban is erkölcsi megalapozást adott a kiemelkedésnek: aki több akar lenni, annak nagyobb hasznára kell lennie a társadalomnak. Annak kiemelkedése nem igazságos, aki azt egyszerű hatalmi túlsúllyal érte el. Az ilyent a társadalom csak elszenvedí, de el nem ismeri. Nagyon egészséges az emberi önzés mélységeiből fakadó kikötés. „Elismerem, hogy több vagy, ha a Te munkásságod által többet termelünk és nekem is több jut.“ A társadalom nem halott egyenlőséget kíván, hanem a megbecsülés fokozatait, s egyenlőséget csak annyiban, ez is a szent önzés megnyilatkozása, hogy senki kevesebbel megelégedni nem akar, mint hasonló munkát végző, a társadalmi hasznosság ugyanazon csoportjába tartozó társai. Minden egyéb egyenlőségi gondolat kicsináltság.

Sokak szerint a történelem kétségtelenül tanúsítja, hogy a tömegek szabadságot és egyenlőséget követelnek. De mások szerint a történelem egyképpen bizonyítja azt is, hogy a tömegek, mihelyt hatalomra kerülnek, felrugják a szent jelszavakat, s egyenlőség helyett új elnyomást valósítanak meg, mindössze azzal a különbséggel, hogy a változatosság kedvéért, most ők az elnyomók. A jelszavakat tehát nem szabad névértékükben elfogadni. A helyzet az, hogy az elnyomott osztály vagy nemzetréteg, amikor uraitól sorsa enyhítését kéri, vagy követeli, természetesen nem beszélhet őszintén. Az elnyomottak csak egy bizonyos határozatlan igazságérzetre számíthatnak, amit az uralkodó osztály tagjaiban esetleg sikerül kiváltaniok, annak alapján, hogy hiszen mindnyájan emberek, egyenlő sorsot érdemelnek. Az egyenlő sors azonban nem azért kecsegtető, mert egyenlő, mert igazságos, hanem egyszerűen azért, mivel jobb, tűrhetőbb, emberibb. Arról sohasem hallani, hogy az angol munkásság az indiai páriával egyenlő sorsot követeljen, sem pedig arról, hogy a munkásság azzal is kibékülne, ha az egyenlőséget a lefelé való egyszintesítéssel érnék el vezetői. Az egyenlőség tehát nem valami elvont bölcsészeti alapelv, tökéletes erkölcsiség, hanem az a bizonyos *legalább annyi*, amit mások elérhetnek. Hogy nekik ne jusson kevesebb. Hogy más ne kapjon többet. Hogy senki a mások elnyomása árán ne, csak a mások előmenetelének szolgálatával emelkedhessék ki. Így megértve az „egyenlőség követelése“ nagyon egészséges és nagyon hasznos alapelv. De fontos, hogy így értsük meg az egyenlőség gondolatát. Minden egyéb formájában veszedelmes következményekkel járhat, holott egyformasításhoz, a kiválóbbak üldözéséhez, a legalacsonyabb rendűség uralomra jut-

tatásához vezethet. És különböző gyermekes, jóakarátú, szenttörekvésű, de az élet igazi értelmét félre értő különösségekhez, mint amilyen az élet egyszerű jogos örömeiről való lemondás, csak azért, mert vannak éhezők, hajléktalanok és kitagadottak. Az egyenlőség útja fölfelé vezet, azt sohasem szabad elfelejtenünk.

Utoljára kell megemlítenem az egyéni volt, az önzés negyedik olyan tulajdonságát, amelyik a társadalom jóváhagyásával találkozik: az *önvédelemhez való jogot*. Erről egyelőre kevés a mondanivalóm.

Az erkölcsi közvélemény az önvédelmet annyira jogosnak tartja, hogy még az emberölést is megbocsátja annak, aki azt nyilvánvalólag a maga élete védelmében követte el. A támadás azonban az élet ellen irányuló kell hogy legyen. Más esetben a megtámadott kötelessége az, hogy védelemért a társadalomhoz folyamodjon. Az önzés önbíráskodását a társadalom nem hagyja jóvá a legtöbb esetben.

Íme, ezekben részleteztük az önzés jogos tulajdonságait, azokat az egyéni voltból fakadó törekvéseket, amelyeket a társadalom nem ítél el, sőt elismer és elősegít. Nyilvánvalóvá tettük, hogy az önzés nem teljesen az a mindenségi szörnyszülött, még az Isten létét is beszennyező roppant bűn, amely az emberiség életét, olyan bizonytalanra, fájdalomossá, tántorgóvá teszi. Pontosabban megmondva nem az mindaddig, amíg az erkölcs uralkodni tud felette, a társadalom számára káros tulajdonságait határok közé tudja szorítani. Igaz, persze, hogy az erkölcs nem mindig képes, nem volt mindig képes ezt a feladatát elvégezni, s ennek következtében roppant bajok vannak a világban. Mindezekről részletesebben beszélünk majd az erkölccsel kapcsolatban. De a tennivaló nyilvánvalólag nem az önzés eltiprása, vagy még egyszerűbben, tudomásul nem vétele, úgy tervezni ki társadalmi viszonyulásokat, mintha a „gyalázatos“ nem léteznék. A fejlődésmenet úgy látszik, ragaszkodik az önzéshez, az egyéni volthoz: nem hiába vajúdott annyi millió esztendeig, hogy világra hozhassa. Az önzést elnyomni, kiirtani nem lehet, legfeljebb megtisztítani. Mert az önzés lényege nem az önérdeknek a mások kárán való szolgálata. Az önérdékesség, mindenesetre, de a mások kára nem elengedhetetlen feltétel. Az önzést meg lehet tisztítani.

Lám, aminek mi az egyéni volttal való összevegyülését annyi bizonytalansággal tekintettük, az emberben felébredő szeretet, nem is vezeti rá az embert másra, mint éppen az önzés megtisztítására, arra az egyszerű változásra, hogy amitől az ember eddig a társadalom kényszere, az erkölcs miatt tartózkodott úgy, ahogy azt most a szeretet miatt a maga önkéntes jó szántából ejtse el: az önzés másokra káros cselekedeteit.

A VISELKEDESLÉLEKTANI IRÁNYZAT A PSZICHOLÓGIÁBAN

A pszichoanalízis mellett századunk első felének legbefolyásosabb pszichológiai iskolája a viselkedéslélektani irányzat (behaviorizmus) volt. A viselkedéslélektan a William James, James Angell és Edward Thorndike által képviselt funkcionálizmusból fejlődött ki. W. James (1842—1910) a magasszintű viselkedés tanulmányozásával foglalkozott. Érdeklődésének középpontjában az emóciók, a vallásos élmények és a tanulás álltak. Megfogalmazásában a pszichológia „a tudatállapotok leírásának és megmagyarázásának” tudománya (James, é.n.) A szerző tudatállapotokon érzeteket, vágyakat, emóciókat, kogníciókat, eszmefuttatásokat, döntéseket, akaratot és más hasonlókat ért. „Ezek magyarázata természetesen magában kell foglalja kiváltó okait, feltételeik és azonnali következményeik tanulmányozását” (i.m. 1 old.). Ebben a felfogásban a pszichológia olyan természettudomány, mely nem vonatkoztathat el attól a fizikai környezettől, melyben a lelki jelenségek megnyilvánulnak, de azoktól az élettani folyamatoktól sem, melyek a mentális állapotokat követik. Angell funkcionista laboratóriumot alapított a chicagói egyetemen, ahol a nevelés és a nevelési stratégia problémáit tanulmányozták. A tulajdonképpen előfutár azonban a funkcionalisták közül E. Thorndike (1874—1949), aki a Columbia egyetem laboratóriumában fejti ki tevékenységét. Thorndike fő kutatási területét a tanulás képezte, ennek tanulmányozása biztosított számára mindmáig elévülhetetlen érdemeket. A tanulás több alantörvényének és elvének megfogalmazása fűződik Thorndike nevéhez; a gyakorlás törvénye, az effektus törvénye, az attitűd elve, a szelektív tevékenység elve, az analógia elve stb.

A behaviorizmus másik előfutára Ivan Pavlov (1849—1936), Nobel díjas orosz fiziológus, feltételes reflexekkel kapcsolatos munkássága. Pavlov állatokon végzett kísérletei bebizonyították, hogy olyan asszociációk hozhatók létre eredetileg közömbös ingerek és a velünk született reflexreakciók között, melyek eredményeképpen utóbbiak kiválthatók a feltételes ingerré váló előbbieik segítségével. Így például kiváltható az állat nyáltermelő folyamata egy berregő megszólaltatásával, ha előzőleg többször asszociálták a hangot a táplálás mozzanatával.

A közös elem Thorndike és Pavlov eredményeiben az, hogy mindkettő a szervezet tanulás útján történő alkalmazkodására hívták fel a figyelmet. Ezt a vonalat fejlesztette gyakorlatilag tovább a viselkedéslélektani irányzat is.

Az új iskola John B. Watson „A pszichológia egy behaviorista szemszögéből nézve” című tanulmányának megjelenését (1913) tartja nyilván mint születésnapját. Watson (1878—1958), a John Hopkins egyetem professzora, a megfigyelhető és mérhető viselkedésre összpontosította figyelmét és ebben vélte felfedezni a pszichológiának, mint természettudománynak a tárgyát. „A viselkedés — Watson felfogásában — azoknak az objektíven megfigyelhető, adaptatív reakcióknak az összessége, me-

lyekkel egy idegrendszerrel rendelkező szervezet, a környezetéből érkező és szintén objektíven megfigyelhető ingerekre válaszol... A behaviorizmus lényege, hogy az *inger—válasz* pár tudománya legyen...“ (L. Millet, 1970, 27. old.). Az objektivitás biztosítása érdekében Watson mindörökké számúzni vélte a pszichológiából a tudat és a szellem fogalmait, melyek véleménye szerint a viselkedés bizonyos aspektusait (erősségét, gyorsaságát vagy hatékonyságát) kifejező puszta absztrakciók lennének. Ezzel kapcsolatban a következőket írta: „A pszichológiai értelemben vett tudat nélkülözhető. Felfogásunk szerint a tudatállapotok önálló megfigyelése semmivel sem inkább feladata a pszichológusnak, mint a fizikusnak“ (Fodor K., 1983, 115 old. nyomán).

Watson a viselkedés magyarázó elvét a környezettől tanult asszociációkban véli felfedezni. Véleménye szerint a legtöbb, ha nem minden, viselkedés tanult. Közismert ebből a szempontból a következő állítása: „Adjatok nekem tizenkét egészséges, ép szervezetű gyermeket és nevelésükhöz szükséges környezeti feltételeket, és fogadom, hogy találmra kiválasztva őket, tetszés szerinti specialistákat nevelek belőlük: orvost, kereskedőt, sőt koldust vagy tolvajt, függetlenül tehetségüktől, hajlamaiktól, törekvéseiktől, szüleik foglalkozásától és fajától“ (Fodor K. i.m., 116 old. nyomán).

Bár a watsoni „inger—reakció pszichológia“ elég nagy népszerűségnek örvendett — elsősorban annak köszönhetően, hogy a szerző maga igen hatásos előadó és közíró volt —, az a túlzottan leegyszerűsítő séma, amelyre az elmélet ráépült, hamar ellentmondásokba keveredett. Nem véletlen, hogy egy olyan pszichológiával szemben, mely nem volt hajlandó figyelembe venni sem az ember magasabb rendű lelki folyamatait, sem pedig az emberi reakciók sokféleségét és egyéni meghatározottságát, a leggyakrabban elhangzó vád az volt, hogy ami igazán hiányzik belőle, az maga a pszichológia. Ilyen körülmények között szinte paradoxonként hat az a tény, hogy a talán egyetlen terület, melyen a Watson által megfogalmazott elvek némi aktualitása még bemutatható, az éppen a neurózisok elméleti megközelítése és pszichoterápiás kezelése.

Watsonnak elsőként sikerült kialakítani egy kísérleti neurózist, és meghatározni a hatékony kezelés menetét. Kísérleti alanya egy Albert nevű egyéves kisfiú volt, aki nagyon kedvelt egy fehér nyulat. Watson a pavlovi klasszikus kondicionálás elveinek megfelelően szándékozott egy igen erőteljes félelmi reakciót (fóbiát) kialakítani a gyermekben az állattal szemben. Ezt úgy érte el, hogy valahányszor a kisfiú kedvenc állata felé nyúlt, erős berregő hang szólt meg, ami megijesztette Albertet. Miután az erős hangot (feltétlen félelemkeltő inger) többször társították a nyúllal, ez maga is a félelmi válasz (feltételes) ingerévé vált. Ezen a ponton az állatka puszta megpillantása is elegendő volt a félelem kiváltásához, tehát Albert megtanult félni a nyúltól. A kísérlet második szakaszában, sikerült „kioltani“ a gyermek nyúlfóbiáját. A beavatkozás szintén nagyon egyszerű elvekre épült. Először a nyulat a kisfiútól elég nagy távolságra helyezték el és a gyermeket csokoládéval etették, elérve ezáltal, hogy teljesen megnyugodjon. Ismét lefordítva a behaviorizmus nyelvére, Albert megtanulta, hogy bizonyos távolságból elviselje az állat jelenlétét. Ezután közelebb hozták a nyulat és megint megnyugtatták a kisfiút. A továbbiakban a nyulat fokozatosan egyre közelebb és közelebb hozták, minden alkalommal türelmesen megvárva, amíg a gyermek megszokja a nyúl közelségét. Ezt az eljárást addig ismételték, amíg Albert ismét megtanulta, hogy veszélytelenül játszhat a nyúllal.

E kísérlet eredményei nagy jelentőségűek a neurózisok magyarázására és kezelésére. Watsonnak sikerült bebizonyítani, hogy a főbikus reakciók legalábbis egy része tanult viselkedésként jön létre. Továbbá ez a kísérlet fektette le az alapjait napjaink egyik legelterjedtebb pszichoterápiás irányzatának, a viselkedésterápiáknak, melyekről a továbbiakban bővebben beszámolunk.

A viselkedéslélektan következő jelentős képviselője, a méltánytalanul elfelejtett Edward C. Tolman (1886—1959), akit A. S. Reber (1985) „neobehaviorista“-ként jellemez. Tolman elfogadja ugyan azt az alaptételt, mely szerint a tudományos pszichológia számára a viselkedés képezi a legmegbízhatóbb adatforrást, de az inger — reakció képlettel és Watson ún. „atomista“ megközelítésével már nem ért egyet. Ez utóbbihoz képest Tolman a „maláris“ vagy „pszichológiai behaviorizmus“ híve (A. Tilquin, in L. Millet, i.m. 28 old.). Tolman az ún. „közbülső változó“ bevezetésének szükségességét hangsúlyozza, mely a következőképpen módosítja az inger—reakció képletét:

$$I \longrightarrow SZ \longrightarrow R$$

ahol I = inger; SZ = szervezet; R = reakció

Tolman képlete arra hívja fel a figyelmet, hogy a környezeti hatások mellett a közbülső változó (az érzékelés, az emlékezés, a kognitív folyamatok, a tudat stb.) is meghatározó szereppel bírnak a viselkedés meghatározásában. Ebben a képletben Tolmant kevésbé érdekli az inger és a válasz összetevő. Figyelmét inkább az intermedier változó köti le, a mentális állapotok és főleg ezeknek a funkciói.

Abban, hogy a behaviorizmus napjainkban is a pszichológia és különösen a kísérleti lélektan egyik legbefolyásosabb irányzata, Tolmannak és a közbülső változónak rendkívül nagy szerepe van.

Századunk második felében, a behaviorizmus képviselői közül elsősorban Skinner és Eysenck nevét kell kiemelnünk.

Burrhus F. Skinner (1904—1990) 1948 óta a Harvard egyetem professzora volt. A legismertebb behavioristaként tartották számon. Elsősorban állatokon végzett kísérleteket, ezeknek eredményeképpen dolgozta ki az operáns kondicionálás elméletét. Az operáns (vagy insztrumentális) kondicionálást a tanulás egyik alapvető formájaként tartják számon. Ennek segítségével sajátítjuk el azokat a viselkedésmódokat, melyek az általunk kívánt eredményekhez vezetnek. A kondicionálás operáns formáját sajátos kísérleti berendezéssel tanulmányozzák, melyet a szerző nyomán „Skinner-doboz“-nak neveznek. Ez nem más mint egy üveg- vagy áttetsző műanyag falú doboz, mely egy pedálszerkezettel van ellátva. A kísérleti állatot a dobozba helyezik, ahol azzal a feladattal szembesül, hogy hogyan juthat táplálékhoz. A Skinner-doboz úgy van megszerkesztve, hogy a pedál lenyomása egy adag táplálékhoz juttatja a kiéhezett állatot, amelyik ezt úgy tapasztalhatja, hogy explorációs mozgásai közben véletlenszerűen produkálja az elvárt választ. Az operánsan kondicionált válasz annak eredményeképpen alakul ki, hogy a „próba-szerencse“ elv alapján véletlenszerűen megtalált, elvárt reakciókat minden esetben jutalmazták. Különböző kísérleti változatokban az állatok egészen bonyolult viselkedések elsajátítására is képesnek mutatkoznak (pl. arra, hogy egymásután ötször nyomták le a pedált ahhoz, hogy táplálékhoz juthassanak). Ennek a megfigyelésnek az eredményeképpen használják fel az operáns tanulás elveit a viselkedésalakítás folyamatában. Eb-

ben elsősorban két tényező játszik szerepet: a differenciális megerősítés és a szukcesszív közeledés. Előbbi arra vonatkozik, hogy csak bizonyos — elvárt viselkedéseket erősítenek meg, utóbbi pedig arra, hogy a kísérleti alany válasza fokozatosan közelíti meg az elvárt viselkedést.

Az operáns kondicionálás legismertebb gyakorlati alkalmazását a programozott oktatás képezi, melynek kidolgozása szintén szorosan kapcsolódik Skinner nevéhez. A programozott tanulás ún. „oktató gépek” segítségével történik; ez tartalmazza a programot, mely nem más, mint egy kérdések és feleletek formájában feldolgozott szöveg. A módszer hatékonysága abban rejlik, hogy a tanulót állandó aktivitásra készíti (a kérdések egymást követik), és lehetőséget nyújt az önellenőrzésre is.

Hans J. Eysenck (sz. 1916) a Maudsley kórház pszichológusaként vált ismertté. Legjelentősebbek az emberi személyiséget vizsgáló kutatásai és munkássága a neurózisok viselkedésterápiás kezelésének terén.

Eysenck a személyiség faktoranalitikus vizsgálata útján arra a következtetésre jut, hogy ennek jellemzéséhez mindössze két bipoláris faktorra van szükségünk. Az egyik ezek közül a Carl G. Jung által bevezetett extravertió-introvertió páros, a másik pedig az érzelmi kiegyensúlyozottság — érzelmi kiegyensúlyozatlanság (neuroticizmus) kettős. E két dimenzió kombinációja négy típust eredményez, melyek a Hippokrátesz és a Galenus által leírt klasszikus vérmérsékleti típusok megfelelői (l. 1. ábra).

NEUROTIKUS			
szeszélyes szorongó merev józan pesszimista tartozkodó nem szociabilis nyugodt			érzékeny nyugtalan agresszív izgulékony változékony impulzív optimista aktív
INTROVERTÁLT	melankolikus	kolerikus	EXTRAVERTÁLT
passzív gondos tapintatos békés fegyelmezett megbízható kiegyensúlyozott nyugodt	flegmatikus	szangvinikus	szociabilis kifelé nyitott beszédesebb készséges könnyed élénk gondtalan jó vezető
STABIL			

1. ábra: Az Eysenck féle személyiségmodell

E modell két tengelyén minden ember meghatározott helyet foglal el. (E tiszta típusok képviselői nagyon ritkák.) Ezeknek a pozícióknak a pontos, objektív meghatározására, Eysenck mérőeszközt dolgozott ki, az Eysenck féle személyiségi kérdőívet (EYSENCK'S PERSONALITY INVENTORY, röviden E.P.I.). Ennek úgy magyar mint román nyelvű változatát széles körben alkalmazzák, a tudományos kutatásban és a klinikai pszichológia gyakorlatában egyaránt. Újabb Eysenck egy harmadik tényezővel egészítette ki modelljét, a pszichotizmussal.

Az E.P.I. újabb változata már ennek mérésére is alkalmas. Használatos továbbá a kérdőív gyermekek vizsgálatára kidolgozott formája is.

Ami a behaviorizmus elméleti talaján gyökerező viselkedésterápiás eljárásokat illeti, ezek a patológiás megnyilvánulások tanulás útján történő megváltoztatását célzó módszerek igen széles skáláját foglalják magukban. A továbbiakban nem vállalkozhatunk csak néhány fontosabb eljárás rövid bemutatására.

Valamennyi viselkedésterápiás eljárás közös jegye a megkülönböztetett figyelem, amit a megváltoztatandó viselkedés minél pontosabb leírására fordítanak. Alapvető követelmény, továbbá, a kiválasztott viselkedésegység mérése. Ebből a szempontból a fiziológiai mérések örvendeznek a legnagyobb bizalomnak (pl. szorongáskeltő helyzetben a személy pulzusszámának emelkedését elfogadhatjuk, mint a szorongás objektív mércéjét). Hasonlóan objektív mércét képvisel valamely nemkívánt viselkedésforma jelentkezésének gyakorisága. A mérések alkalmazása a terápiás eredmények megítélésében is fontos szerepet játszik. Szintén közös elem a tanulásnak, mint alapvető pszichoterápiás hatásmechanizmusnak a kiemelése. Ebből kifolyólag, a viselkedésterápiában a terapeuta — páciens viszony sokkal közelebb áll a tanár — diák kapcsolathoz, mint a hagyományos orvos — beteg interakcióhoz.

A *módszeres deszenzitizációt* J. Wolpe dolgozta ki és a szorongás csökkentésében használják. A kezelés első felében a pácienszt megtanítják ellazulni, valamilyen relaxációs módszer segítségével (pl. progresszív relaxációval vagy autogén tréninggel). Ezt követően arra buzdítják, hogy ellazult állapotban, hierarchikus sorrendben állított, szorongáskeltő helyzeteket képzeljen el, kezdve a legkevésbé félelmetesekkel. Amikor a legenyhébb szituáció elképzelése már semmilyen szorongást nem vált ki, átérnek a következő helyzet felelevenítésére. Nem nehéz ebben az eljárásban felismerni a Watson által felvázolt elveket. A fóbiák és a szorongások kezelésében a módszeres deszenzitizáció elismerten egyike a leghatékonyabb eljárásoknak.

Az *elárasztás* módszere az előbbi beavatkozás ellentétének tűnik, amennyiben a pácienszt olyan helyzeteknek teszik ki, amelyekben mindig szorongat, és arra buzdítják, hogy tartson ki, anélkül, hogy elmenekülne. Ezt a eljárást például a vizsgapánik kezelésében lehet alkalmazni. Ha a páciens elég hosszú ideig van kitéve a feszültséget kiváltó helyzetnek, szorongása előbb-utóbb alábbhagy, és megtanulja, hogy különböző félelem nélkül is elviselheti.

Az *averziós technikák* elsősorban az alkoholizmus, a szexuális zavarok és az ágybavizelés kezelésében jutottak szóhoz, de gyakorlatilag sohasem terjedtek el, a felmutatott eredmények ellenére. Ennek fő oka talán abban keresendő, hogy nem tudták megoldani a megszüntetett reakció valamilyen alkalmazkodást szolgáló viselkedéssel helyettesítésének problémáját. Az ágybavizelés kezelésében alkalmazott eljárás pl. berregőt kapcsol a gyermek lepedőjére. Amint a páciens ágybavizel, a megnedvesedett lepedő zárja az áramkört és a megszólaló berregő felijeszti a gyermeket. Az elképzelés az, hogy a berregő kellemetlen hangjától megriadó gyermek megtanulja azt, hogy az ágybavizelés előtt felébredve elkerülheti a nemkívánt ingert.

Sokan a viselkedésterápiás eljárásokba sorolják az Albert Ellis által kidolgozott *racionális emocionális pszichológiai beszélgetés* (REP) módszerét is. Ennek alapját a szerző ún. ABC elmélete képezi, melynek értel-

mében a viselkedés az aktiváló események (Activating events = A) és a személy meggyőződései (Beliefs = B) kölcsönhatásának következményeiből (Consequences = C) tevődik össze. E modell szerint az irracionális meggyőződések (iB) irracionális következményeket (IC) eredményeznek. Ellis szerint a személy abszolutizáló, irreális és irracionális követelményei, elvárásai tipikus sablonokba, sémákba szerveződnek, és ezek idézik elő a különböző típusú patológiás állapotokat. A szerző ilyen sablont írt le (pl. „Bajomat, boldogtalanságomat mások okozzák“ vagy „Feltétlenül szükséges hogy környezetem minden fontos tagja elfogadjon, megbecsüljön, szeressen, enélkül nem lehet élni“), melyekkel a terápiás munka mindennapi gyakorlatában gyakran találkozunk. A kezelés lényege: megfelelően irányított beszélgetések útján devalválni ezeket az irracionális tételeket, rávenni a páciens, hogy lemondjon abszolutizált elvárásairól, megtanítni arra, hogy önmaga is elemezni tudja viselkedését, illetve attitűdjét, és megszüntesse gondolkozása jellegzetes sztereotípiáit. A REP-ben a páciens gyakorlatilag „életvezetési technológiát“ sajátít el (Merei F., 1974).

A *biofeedback* módszerek a pszichovegetatív egyensúlyállapot biztosítását tűzik ki célul. Ezeknek az eljárásoknak alkalmazásán belül mérőműszerekkel objektiválják valamely fiziológiai paraméter értékének változását. A biofeedback készülék Császár Gyula (1980) metafórája szerint a „műérzékszerv“ szerepét tölti be, mely valamilyen a szervezetben lezajló, ám normális körülmények között nem tudatosuló élettani folyamatot tesz érzékelhetővé és jelzi ennek kívánt irányba történő módosulását. A műérzékszerv szerepét gyakorlatilag bármilyen bioelektromos mérőműszer (elektrokardiográf, elektroencefalográf, elektromiográf, elektromos bőrhőmérő, pulzusszámláló stb.) betöltheti, ha elég érzékeny és azonnal képes a kiválasztott élettani funkció paramétereinek változását a páciens által könnyen érzékelhető formában jelezni. J. Cottraux (1979) például a migrénes fejfájások kezelésében javallja a termo-biofeedback kezelés alkalmazását. A terápiás ülések ideje alatt a páciens ujibegyére elektromos bőrhőmérő érzékelőjét erősítik. A kezelésben részesülő személy feladata, a mérőműszer jelzéseit követve, a bőr hőmérsékletének emelése. Ennek érdekében meg kell találnia azt a testhelyzetet, izomtónust, vizuális képzetet vagy tudattartalmat, melyek mellett a műszer a bőrhőmérséklet emelkedését jelzi. (A fejfájás csökkenése egyébként azért következik be a kar felmelegedése nyomán, mert ez a paraszimpatikus vegetatív idegrendszer serkentése útján valósítható meg, és ennek működése a migrénes fejfájással antagonisztikus.) Az ismételt terápiás ülések eredményeképpen a páciens végül elsajátítja a fájdalom csökkentésének vagy megszüntetésének technikáját, melyet aztán bármilyen helyzetben alkalmazhat. A biofeedback hatékonynak bizonyult, továbbá a relaxációs állapotok létrehozásában az ellazulás megtanulásában, a légzés, a szív működés vagy a vérnyomás kontrolljának elsajátításában stb.

A viselkedéslélektan elméleti rendszerét számos — jogos — bírálat érte, elsősorban az irányzat mechanisztikus, túlságosan leegyszerűsítő emberszemlélet miatt. Amit viszont még a viselkedéslélektan legadázabb ellenzői sem tagadnak, azok az eredmények, amelyeket az irányzat elméleti alapjaiban gyökerező nevelési, oktatási és terápiás módszerek könnyvelhetnek el. Ezeket figyelembe véve idézhetjük mi is befejezőképpen Eysenck (1977) egyik könyve fejezetének címét: „Ne löjjetek a behavioristára. Ő megtesz minden tőle telhetőt...“

JEGYZETEK

Magyar nyelvű irodalom

1. Annett, J.: Programozott oktatás; B. M. Foss (szerk.): Új távlatok a pszichológiában, Budapest, 1972, 384—410 l.
2. Beech, H. R.: A viselkedésterápia és a személyiségelméletek; B. M. Foss: i.m., 431—451 l.
3. Császár, Gy.: Pszichoszomatikus orvoslás. Budapest, 1980.
4. Chesser, E. S.: Viselkedésterápia: új irányzatok és a jelen gyakorlat: Buda B. (szerk.): Pszichoterápia, Budapest, 1981. 333—360 l.
5. Fodor K.: Tudat és jelentés, Bukarest, 1983.
6. Kardos, L. (szerk.): Behaviorizmus, Budapest, 1970.
7. Peck, D. és Whitlow, D.: Személyiségelmélet, Budapest, 1983.
8. Skinner, B.: A tanulás technológiája, Budapest, 1973.
9. Vargha, J. L. és Szamosközy, I.: A kognitív pszichológia az elméletben és a gyakorlatban, Korunk, 1988/7, 500—507 l.

Idegen nyelvű irodalom

10. Cottraux, J.: Les thérapies comportementales.
11. Ellis, A.: Expanding the ABC's of Cognitive-Emotive Therapy; M. J. Mahoney és A. Freeman (szerk.); Cognition and Psychotherapy, New York and London, 1985, 313—324 l.
12. Eysenck, H. J.: Psychology is about People, Harmonds-Worth, 1977.
13. Eysenck, H. J. Rachman, S.: Neurosen-Ursachen und Heimethoden, Berlin, 1973.
14. James, W.: Psychology, London.
15. Martin, G. és Pear, J.: Behavior Modification, Englewood Cliffs, N. J. 1978.
16. Millet, L. (szerk.): Les grands textes de la psychologie moderne, Paris, 1970.
17. Reber, A. S.: The Penguin Dictionary of Psychology. London, 1987.
18. Thorndike, E. L.: Învățarea umană, București, 1983.

SZABÓ MIKLÓS

AZ ERDÉLYI UNITÁRIUSOK KÜLFÖLDI EGYETEMJÁRÁSA 1848-ig

A reformáció harmadik hajtásának megjelenésekor az erdélyi peregrinatio academica csaknem négy évszázados múlttra tekinthetett vissza.¹ Az unitárius diákok külföldi egyetemjárása e gyakorlat szerves részeként bontakozott ki.

A XVI. század utolsó negyedében jelentkezett már a magyarok külföldi egyetemjárásának története iránti érdeklődés is. Laskói Csókás Pé-

¹ Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest, 1979, 39.

ter (Petrus Monedulatus Lascovius), egykori marosvásárhelyi rector, illetve gyulafehérvári lelkipásztor indította el azt 1585-ben, amikor közölte a wittenbergi egyetemen 1581-ig beiratkozott 455 magyar diák — közöttük az erdélyiek — névsorát.² A szóban forgó gyakorlatra vonatkozó forrásanyag feltárása, feldolgozása és a különböző egyetemeken megfordult diákok névsorának közlése azonban csak a XVIII. században, de főleg a XIX. század második felében indult meg.³ Napjainkig több tucat külországi akadémia (egyetem és főiskola) erdélyi diákjainak névsorát közölték. De jelentek meg a diákok utazásait, tanulmányait, életrendjét, szokásait, kapcsolatait és hazai pályafutását tárgyaló tanulmányok is.⁴ Nemrég készült el az erdélyiek középkori egyetemjárásának, valamint az erdélyiek hollandiai peregrinatio academica-jának igényes feldolgozása.⁵ Folyamatban van az egész erdélyi peregrinatio academica és az akadémia értelmiségi társadalom XVI—XIX. századi történetének feltárása is.⁶

Számos érdeklődőt és szakembert foglalkoztatott az erdélyi unitáriusok külországi egyetemjárása is.⁷ Kathona Géza az *Erdélyi unitárius tanulók külföldön 1711-ig* című tanulmányában megkísérelte összeállítani egyetemenként a külföldön megfordult hazai unitárius diákok névsorát, és felvázolni egyes akadémia értelmiségiek pályafutását.⁸ Hiányzik azonban mindmáig a kérdés tágabb horizontú, időben és térben szétágazó művelődés- és társadalomtörténeti kitekintésű igényesebb feldolgozása.

Tanulmányunkban az eddigi kutatások eredményeinek kritikai felhasználásával és a vizsgálódás elmélyítésével az erdélyi unitárius peregrinatio academica újabb fejezeteit és olyan kevésbé ismert részleteit kívánjuk tárgyalni, amelyekről a forráskiadás mai szintjén lényegileg megnyugtató képet nyújthatunk az olvasónak.

1. Az akadémiajárás katolikus, lutheránus és református gyakorlatához hasonlóan, az unitáriusok külföldi egyetemjárása — hazai egyetem és főiskola hiányában — a magas képzettségű értelmiségi szükséglet biztosításának igen költséges, de egyedül járható útjaként jelentkezett. Az

---

² Petrus Monedulatus Lascovius: *De Homine magno illo in rerum natura miraculo et partibus eius essentialibus*, Wittenbergae, 1585, 6—20.

³ Stephanus Nánási: *Pharus Hungarico-Batava, Lugduni Batavorum*, 1777, 27—29, 38—39; Stephanus Weszprémi: *Succinta medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia*, IV. Viennae, 1787, 299—311, 345—367.

⁴ Stoll Béla—Varga Imre—V. Kovács Sándor: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig*, Bp., 1972.

⁵ Tonk S.: I.m.; G. Henk van de Graaf: *A németalföldi akadémia és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690—1795*. Kv., 1979.

⁶ Szabó Miklós: *Erdélyi diákok külföldi egyetemjárása a XVI—XVIII. században*. MtT 1980, Bukarest, 152—168, 289—292.

⁷ Benczédi Gergely: *If. Franc Adám levele Amsterdamból 1667. febr. 15* = KerMagv 1888, 28—38; Wass Miklós: *Kornis György külföldi tanulása* = KerMagv 1911, 209—229; Lázár István levele Agh István püspökhöz = KerMagv 1913, 175—179; Borbély István: *A mai unitárius hitelvek kialakulásának története*, Kv., 1925; Vári Albert: *Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstrások között* = KerMagv 1932, 109—120, 167—183; Boros György: *Agh István püspök élete tekintettel külföldi tanulására, tanári és irodalmi munkásságára* = KerMagv 1938, 13—23, 81—84.

⁸ Kathona Géza: *Erdélyi unitárius tanulók külföldön 1711-ig*. = KerMagv 1979, 30—39

szoros kapcsolatban alakult az egyházuk életében bekövetkezett változásokkal, eseményekkel.

Az erdélyi unitárius akadémiták első nemzedéke azokból a diákokból került ki, akik külföldre mentek tanulni, és a Bibliamagyarázat mindent megkérdőjelező filológiai és filozófiai módszerét elsajátítva hazatértük után — vagy talán már külföldi tanulmányaik idején — az unitarizmus úttörőivé váltak. Ugyanehhez a nemzedékhez kell sorolnunk azokat is, akik az előbbieket hatására, illetve az unitárius egyház megalakulásával és annak a fejedelem egyházává válásával csatlakoztak végérvényesen vagy csak ideiglenes útitársként a reformáció legradikálisabb áramlatához. Dávid Ferenc, Basilius (Balázsfői) István, Heltai Gáspár, Balásfy Ferenc, Kratzer György, Nagyfalvi Balázs (Basilius Nagyfalvinus), Egri Lukács, Csanádi Imre, Titus Amicinus, Kopácsi Ferenc, Tordai Máté, Eppel János, Kendi Sándor, Sásvári György (Gergely?!), Michael Zieglerus, Jacobinus Bernárd és talán sokan mások tartoztak ehhez a nemzedékhez.⁹

Az egyházzá szervezkedő unitáriusok 1568-tól küldték neves kolozsvári iskolájuk diákjait Páduába, melynek akadémiáján ezidőtájt a kor kiváló gondolkodói, többek között Giacomo Zabarella és Matteo Gribaldi tanítottak, és ahol a szabad vallásgyakorlat szelleme uralkodott.¹⁰ Hunyadi Demeter, Gyulay Pál és Pécsi János feltételezhetően együtt indultak 1568. április 19-én a neves itáliai akadémiaira az olasz G. Biandrata-Blandrata és Dávid Ferenc küldötteiként, de János Zsigmond fejedelem (1559—1571), illetve Bekes Gáspár alumnusaiént.¹¹ Ettől kezdve folyamatosan tanultak erdélyi unitáriusok külföldön.

Az erdélyi szentháromságtagadók egyetemjárása olyan korban bontakozott ki, amikor unitárius fejedelem uralkodott, a fejedelemség központi és helyi intézményeinek kialakulása és működése pedig megnövelte az akadémita értelmiségi szükségletet, sőt, ösztönözte a nemesi származású ifjak akadémiajárását is. János Zsigmond halála után Báthory István (1571—1586) katolikus volt ugyan, de a központi hatalom megerősítésén munkálkodó, humanista műveltségű uralkodó, aki a fejedelmi hivatalokban előszeretettel alkalmazta az akadémita értelmiségieket, még ha azok unitáriusok voltak is. Ugyanígy pártfogolták az egyetemjárást a XVII. századi fejedelmek. Bethlen Gábor (1613—1629) éppen a politikai pályafutás feltételének tekintette a külföldi tanulmányi utat.¹² A XVI. század végétől azonban nem volt előnyös szentháromságtagadónak

⁹ János Zsigmond unitárius fejedelem halála 1571-ben, kevéssel az unitáriusok egyházzá szerveződése után, és katolikus fejedelem választása Báthori István személyében sok, csupán a „cuius regio, eius religio“ elvét követő erdélyi unitárius katolizálásához vezetett. Ezért ma már nehéz e nemzedékekhez tartozó akadémiták azonosítása.

¹⁰ Dr. Bodor András: *Az antitrinitarizmus a XVI. század második felében*, = KerMagv 1983, 102—108.

¹¹ Szabó György: *Abafáji Gyulay Pál*, Bp., 1974, 10—11.

¹² Pirnát Antal: *Arisztotelianusok és antitrinitáriusok (Gerendi János és a kolozsvári iskola)* = *Reneszansz Füzetek* 13, Bp., 1971, 371; Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540—1690*, Bp., 1980, 416—417. A szóban forgó akadémiták közül Abafáji Gyulay Pál és az orvos Hunyadi Ferenc a legismertebbek. Lásd még: Szádeczky Lajos: *Kovácsóczy Farkas*, Bp., 1891, 27—28, 106; Szabó György: i.m.; Szabó Miklós: i.m. 158; Wesszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*, II. Bp., 1962—1970, 191—209.

lenni, még főúr esetében sem. Ezért az unitáriusok külföldi egyetemjárása egyre inkább leszűkült egyházuk megcsappant szükségleteire, ténykedési és anyagi lehetőségeire; néha az éppen stagnált. A XVIII. században, a Habsburg uralom körülményei között elhatalmasodó ellenreformáció és vallási türelmetlenség pedig nemcsak ideig-óráig, hanem hosszabb időre befolyásolták károsan az unitárius egyház ténykedését, és gátolták egyben a külföldi egyetemjárást.¹³ Pedig a jogvesztés, templom- és vagyonfoglalások légkörében szükségesebb volt mint bármikor magasképzettségű egyházi vezetőkre, lelkészekre, tanárookra és jogtudókra, akiknek nemcsak szakmai kötelezettségeiket kellett ellátniok, hanem az unitárius egyház lét- és jogvédelmét is.

Az unitárius peregrinatio academica folyamatát, méreteit, helyét az összerdélyi akadémiajárásban helyesen értékelni csak annak számszerű alakulása tükrében lehetséges.¹⁴

Évek	Külföldön tanultak	A látogatott akadémiák
	száma	
—1567	17	22
1568—1580	13	19
1581—1590	15	29
1591—1600	8	9
1601—1610	7	7
1611—1620	10	16
1621—1630	11	13
1631—1640	7	10
1641—1650	5	7
1651—1660	13	25
1661—1670	1	2
1671—1680	6	14
1681—1690	5	8
1691—1700	4	12
1701—1710	1	1
1711—1720	4	7
1721—1730	3	5
1731—1740	2	5
1741—1750	2	4
1751—1760	1	1
1761—1770	3	3
1771—1780	3	5
1781—1790	5	15
1791—1800	8	10
1801—1810	7	11
1811—1820	5	6
1821—1830	5	7
1831—1840	4	4
1841—1848	3	4
Összesen:	178	281

¹³ Gál Miklós: *A dési complanatio létrejötte és hatása* = KerMagv 1911, 129—141; Szabó Miklós: i.m. 160—162.

¹⁴ A táblázatot az akadémiaák életadatait tartalmazó 5. fejezetben idézett források alapján állítottuk össze (5. fejezet adatai).

Tehát, a kutatások mai szintjén végzett számítások szerint, az unitárius mozgalom megjelenésétől 1848-ig összesen 178 unitárius diák tanult külföldön. Ha figyelembe vesszük, hogy 1521—1848 között nem teljes adatok szerint mintegy 5500 erdélyi (katolikus, lutheranus, református, unitárius, görög-katolikus és ortodox) ifjú járt külső akadémián¹⁵, az unitárius peregrinatio academica az összerdélyi külföldi egyetemjárás közel sem bő erezetének tekinthető.

A kezdeti és a későbbiekben sem hiányzó fellendülésekkel tarkított unitárius külországi akadémiajárás statisztikailag inkább beszűkülő tendenciát mutató folyamat. Az időszakonkénti hatalmi retorzió érzékenyen befolyásolta a külföldi tanulást, bár közel sem tudott megsemmisítő csapást mérni arra. A vallási türelmesség ösztönző hatása ugyanakkor megnyilvánult mind a peregrinusok, mind a látogatott akadémiák számának gyarapodásában.

2. Költséges volt külföldi egyetemen tanulni. Szerény vagyonú és vagyontalan diák nem is vállalkozhatott rá, ha csak gazdag patrónusra nem akadt. Jóllehet ma már nehéz kimutatni, hogy ki viselte az unitáriusok egyetemjárásának költségeit, a rendelkezésünkre álló adatok alapján mégis megnyugtató képet tudunk alkotni a kérdésről¹⁶:

A peregrinus neve	Év	A peregrinatio academica költségeinek viselője
Hunyadi Demeter	1568	János Zsigmond fejedelem
Abafáji Gyulay Pál	1568	Bekes Gáspár
Pécsi János	1568	Pribék Farkas (?)
Enyedi György	1571	Kolozsvár város tanácsa
Laskói János	1571	Kendi Sándor
Hunyadi Ferenc	1581	Abafáji Gyulay Pál
Chrecherus Dániel	1581	Beszterce város tanácsa
Szilvási János	1587	Enyedi György rektor
Buday Márton	1587	Kovacsóczi Farkas és a kolozsvári egyházközség
Kromer Péter	1603	Haller Gábor, akinek fiait nevelte
Makai Nyíró János	1615	Kolozsvár város tanácsa
Politoris Kis István	1616	Ua.
Csanádi Pál	1629	Nagybátyja, Csanádi Pál rektor
Árkosi Tegző Benedek	1651	Kolozsvár város tanácsa
Rákosi Boldizsár	1651	Családja
Enyedi Szücs János	1657	A kolozsvári unitárius egyházközség
Rázmán Adám Péter	1660	Ua.
Bölöni Bedő Pál	1672	A kolozsvári unitárius főiskola
Dálnoki János	1672	A kolozsvári unitárius egyházközség
Bölöni Benkő Sámuel	1672	Ua.
Kolozsvári Dimén Pál	1682	Ua.
Régeni Pál Mihály	1684	Ua. és családja

¹⁵ Szabó Miklós: i.m.; Tonk—Szabó: i.m.

¹⁶ Az 5. fejezet adatai.

Jövedécsi Pál	1700	A kolozsvári unitárius egyházközség
Vissovatius András	1712	A kolozsvári lengyel és magyar unitárius egyházközség
Szentábrahámi Mihály	1713	Bíró Sámuel kezdeményezte gyűjtésből
Geizauer János	1726	A kolozsvári lengyel és magyar unitárius egyházközség
Agh István	1734	Az unitárius egyház és Suki István
Pálffi Benjámín	1736	Vargyasi Daniel Ferenc
Lázár István	1771	Gyűjtésből
Nagy György	1781	Ua.
Pákei József	1781	Az unitárius egyház
Márkos György	1781	Ua.
Uzoni Domokos	1781	Gyűjtésből
Nagy Zsigmond	1789	Thorotzkay Mihály
Szabó Sámuel	1790	Az unitárius egyház és családja
Körmöczi János	1794	Gyűjtésből
Ugrai László	1794	A „Goldbergiana fundatio“-ból
Sebe János	1794	Ua.
Szaknovits István	1794	Ua.
Csipkés Sándor	1801	Ua.
Gyergyai Mihály	1801	Ua.
Hegedüs Károly	1801	Ua.
Szász Mózes	1807	Az unitárius egyház
Sylvester György	1812	Gyűjtésből
Székely Miklós	1812	A küküllőszéplaki „papi statio“ jövedelméből és gyűjtésből
Kanyaró Mihály	1816	A küküllőszéplaki jövedelemből
Székely Sándor	1821	Családja és gyűjtésből
Székely Mózes	1830	Gyűjtésből és az egyházközségek adakozásából
Kriza János	1835	Ua.
Berde Áron	1842	Ua.
Kovácsi Antal	1842	A tarcsafalvi Pálffy család
Jakab József	1846	Családja és Gedő József

A táblázat nem tartalmazza azokat az unitárius főurakat (Kendi Sándor, Kendi Farkas, Gerendi Gálffy István, Eössy András, Haller Gábor, Kornis György, Sombori Sándor, Czegei Wass Ferenc, Kornyi Bekes Gábor, Haller Ferenc és Haller István), akik saját költségükön tanulhattak, tanultak külföldön. Nem részletezi az Uzoni Domokos, Körmöczi János, Sylvester György, Székely Miklós, Székely Mózes és Berde Áron napjainkig fennmaradt „gyűjtési naplói“-nak adatait sem¹⁷. És, ámbár a feltüntetett személyek az unitárius peregrinusok csak mintegy 29,2%-át képezik, az kétségtelen, az akadémia értelmiségi-szükséglet — egyházi vezetők, főpapok, főiskolai tanárok, orvosok, jogtudók, stb. — biztosításában az idők során részt vállaltak mind Erdély unitárius fejedelme, mind főurai, mind pedig a városi és falusi egyházközségek, illetve Ko-

¹⁷ Lásd: az Erdélyi Unitárius Püspökség Gyűjtőlevéltára Kolozsváron.

lozsvár város tanácsa. Az erdélyi társadalom e kis közösségének áldozatvállalása egy olyan ügyben, amely különösen a Habsburg uralom idején az erdélyi magyarság általános érdekeit is szolgálta, önzetlennek és egyben mértékadónak bizonyult.

A peregrinatio academica, a „felsőbb részekbe“ való „bújdóság“, utazás fogadott vagy alkalmi kereskedői szekérrel, esetleg gyalogosan, csoportosan vagy éppen egyedül idegen, ismeretlen tájakon, falvakon és városokon át nem tekinthető kizárólag egyedi élménynek; a fejlett európai országok felé képezett az nyitott kaput, hidat, melyen a szellemi és anyagi kultúra új értékei, újfajta gondolkodás- és életmód elemei eljuthattak Erdélybe, biztosítva a Nyugat-Európához való igazodás lehetőségét. E kapu, híd lezárása bénító, végzetes elszigeteltségbe sodorhatta volna az erdélyi protestánsokat, nyilván az unitárius egyházat is. Az erdélyiek többévszázados külsőszági egyetemjárásának tanulságai táplálták ezt a meggyőződést. Így tapasztalhatták az unitáriusok is.

A „bújdósó diák“, aki Kolozsváron kibúcsúzva indult a Meszesen, Szilágyságon, Margitán, Székelyhídon, Debrecenen, Ceglédén, Pesten át Bécsbe, onnan pedig akár Páduába, akár Prágán, Drezdán és Berlinen át Oderafrankfurtba, avagy Drezdától Lipcsén, Brémán, Groningenen és Franekerén át Leidenbe, esetleg más egyetemi városba, vállalnia kellett az út viszontagságait és veszélyeit, az akadémián a tanulás fáradalmait, néha a pénzhiány miatti nélkülözést, sőt a járványos betegségek veszedelemét is. 1684-ben jegyezték fel a lengyel származású kolozsvári Guzovius Hermannról: „Isten meghozván Guzovius uramat idegen országból nagy szegénységgel, megfosztván és megvervén az tolvajok, mely miatt betegeskedett is [...] ruházatja is nem lévén ökegyelmének“¹⁸ Nagy Zsigmondról tudjuk, hogy Bécsben 1790-ben „úgy kellek szigorognia, pénze nincsen, hitelbe kénytelenítettik enni...“¹⁹. Kornis György 1594-ben és a 32 éves bölcséleti és orvosdoktor Orbok Kőkösi István 1698-ban Páduában, Uzoni Domokos 1790-ben és Szikszai Ferenc 1808-ban Bécsben „bújdóság“ idején vesztették életüket.²⁰

A külföldi tanulmányi útra indulókkal szembeni elvárások a választott életpálya jellege (egyházi vagy világi) és a patrónusok igényei szerint alakultak. A „belső személyek“ — egyházi pályára készülők — esetében ezek lényegét kifejezik azok a reversálisok, amelyeket Dálnoki János 1672-ben, illetve Kolozsvári Dimén Pál 1682-ben írtak alá, és amelyekben elsősorban hithűségre kötelezték magukat, továbbá arra, hogy oly „tudományok nemeinek tanulásában“ töltik idejüket és költik az egyház pénzét, amelyek „az unitaria religionak és a Krisztus ecclesijának promotiojára és öregbülésére“ legyenek itthon, hogy amikor „az ecclesia kívánja“, hazatérnek, itthon pedig nem válogatnak a hivatalokban és funkciókban, hanem „akár... Kolozsvárott, akár pedig másutt“ minden tehetségükkel fognak szolgálni²¹. Ezek az elvárások módosultak

¹⁸ Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568—1900 I—II)*, Kvár, 1935, I. 492.

¹⁹ Szabó Sámuel 1790. június 1-én Bécsben kelt levele az Erdélyi Unitárius Püspökség Gyűjtőlevéltárában (továbbiakban: ErdUPGyLvt).

²⁰ Veress Andreas: *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. 1221—1864* Bp., 1941, 211; Weszprémi István: i.m. I. 165; Szabó Sámuel 1790. június 1-én Bécsben kelt levele az ErdUPGyLvt-ban; Szász Mózes 1808. május 30-án Bécsben kelt levele az ErdUPGyLvt-ban.

²¹ Gál Kelemen: i.m. I. 460—461.

ésetleg a „bújdosás“ idején előállt új helyzetekben, ilyenkor a peregrinust levélben értesítették az elvégzendő tanulmányokról²².

A „bújdosó diák“ iratlan kötelezettségei közé tartozott, hogy hasznos könyveket vásároljon egyháza vagy egykori iskolája könyvtárának. E könyvek csak az akadémiták halála után kerültek a szóban forgó könyvtárakba, ahogy azt Gál Kelemtől tudjuk, vagy már hamarabb, tehát hazatértükkor? Ez még megvizsgálandó kérdés. Tény azonban, hogy a „felsőbb részekben“ tanuló diák és feljebbvalói (a püspök, a rector, a tanárok stb.) közötti levelezés gyakori tárgya a könyvvásárlás. A XVIII. század végén és a XIX. század elején az erdélyi helyzetnek megfelelően „csak a szükségeseket és amik oda le drágábbak“, illetve „a legújabbakat“ vették meg²³.

3. Nem célunk részletezni, milyen erények alapján és milyen egyházi hatóságokban, illetve milyen eljárások szerint jelölték ki a „felsőbb részekbe“ küldendő diákat. Az a tény, hogy a peregrinusok legtöbbször előzetesen „praeceptor“, „senior“ vagy éppen a kolozsszentpéteri iskola „rectora“ volt, hogy a tanárok, lelkészek, a város vezetői, stb. temetésén a diáktársadalom nevében búcsúztak az elhunytól, hogy egyesek a szász városokba mentek német nyelvet tanulni, bizonyítja, hogy az arra illetékesek (tanárok, rector, püspök, konzisztórium vagy éppen az egyházi zsinat) nem véletlenszerűen jelölte ki a külföldre menő diákot²⁴. Végeredményben, kevés esettől eltekintve, a legkiválóbbaknak jutott osztályrészül „bújdosó diákká“ lenni.

Külföldi ösztöndíjak hiányában és sajátos helyzetükre való tekintettel az unitáriusok olyan egyetemek látogatására törekedtek, ahol olasz, svájci, lengyel, holland, német, majd angol hittestvéreik erkölcsi, ritkábban anyagi támogatását élvezhették, illetve ahol valami módon gyökeret vert a vallási szabad gondolkodás, vallási türelmesség szelleme uralkodott, vagy éppen antitrinitárius professzorok, esetleg hitrokonaik működtek. A Habsburg uralom idején 1725-től, de főleg Mária Terézia (1740—1780) korától be kellett azonban érniök azokkal az akadémiákkal, ahova Bécsből kiutazási útlevelet kaptak. Az ilyen útlevelekre várakozók kénytelenek voltak néha kizárólag a császárváros főiskoláit és egyetemeit látogatni. Bécsben végeztek műszaki és orvostudományi tanulmányokat azok is, akik a XVIII. század végén és a XIX. század első évtizedében a „Goldbergiana fundatio“-ból stipendiumot nyertek. Az 1848-as forra-

---

²² Gál Kelemen: i.m. II. 189. Lásd még Márkos György, Pákei József, Szabó Sámuel, Füzi János és mások leveleit az ErdUPGyLvt-ban.

²³ Füzi János 1804. június 12-én, illetve 1804. november 21-én Jénában kelt levelei az ErdUPGyLvt-ban. Lásd még Márkos György és Pákei József 1782. augusztus 2-án Bécsben kelt közös levelét; Szabó Sámuel 1791. október 12-én Göttingenben kelt levelét és Pákei József 1796. április 24-én Kolozsvárról Bécsbe Körmőczy Jánoshoz intézett levelét is az ErdUPGyLvt-ban.

²⁴ Gál Kelemen véleménye szerint 1718 előtt a kolozsvári unitárius egyház-köztség határozott a külföldi küldendők személyét illetően. 1718—1781 között a „patronusok“ jelölték ki azokat, míg 1781 után az Egyházi Főtanács javaslatára a zsinatok döntöttek e kérdésben. Lásd: Gál K. i.m. II. 419, 443, 446, 452, 460, 486, 490. A külföldi egyetemekre küldöttek személyi tulajdonságait, érdemeit illetően lásd az 5. fejezet adatait.

dalom előestélyén talán éppen „divatos volt“ Bécsben orvos- vagy jogászdoktori címet szerezni²⁵.

A látogatott akadémiák sorrendje koronként az alábbi volt²⁶:

Az egyetem vagy főiskola	Időszak	A beiratkozottak száma
	<i>1567-ig</i>	
Wittenberg		16
Krakkó		1
Oderafrankfurt		1
Jéna		1
Genf		1
Pádua		1
Lipcse		1
	<i>1568—1579</i>	
Pádua		8
Bologna		2
Wittenberg		2
Bazel		2
Krakkó		1
Genf		1
Heidelberg		1
Ismeretlen		2
	<i>1580—1638</i>	
Pádua		25
Altdorf		11
Heidelberg		9
Bécs		6
Leiden		4
Wittenberg		3
Strassbourg		3
Siena		3
Oderafrankfurt		2
Rakow		2
Bazel		1
Oxford		1
Róma		1
Krakkó		1
Ingolstadt		1
Lipcse		1
Louvain		1
Prága		1
Königsberg		1
Bologna		1
Ismeretlen		6

²⁵ Lásd az 5. fejezet adatait.

²⁶ A táblázatot a felhasznált egyetemi és főiskolai anyakönyvek vagy albumok és az azok alapján közölt diáknévsorok felhasználásával állítottuk össze (= Anyakönyvek, albumok és diáknévsorok).

1639—1711

Oderafrankfurt	22
Leiden	21
Franeker	6
Bréma	4
Pádua	3
Amsterdam	3
Marburg	3
Groningen	2
London	1
Utrecht	1
Bazel	1
Lipcse	1
Ismeretlen	4

1712—1848

Bécs	36
Göttingen	10
Jéna	6
Leiden	5
Oderafrankfurt	5
Berlin	4
Lipcse	4
Halle	3
Amsterdam	2
Bazel	1
Prága	1
Marburg	1
Louvain	1
Rostock	1
Rotterdam	1
Groningen	1
Ismeretlen	2

281

Kétségtelen, e táblázat statisztikai értéke relativ. Csak a beiratkozások számát rögzíti, tehát azt, hogy időszakonként az európai akadémiai oktatás és művelődés melyik központja vonzotta az erdélyi unitárius fiatalokat, és így a szellemi élet melyik kiemelkedő alakjával juthattak kapcsolatba a látogatott akadémiákon. Az is kitűnik abból, hogy a Habsburg uralom alatt a központi hatalomnak nem sikerült a hazai peregrinatio academica-t a császárvárosi és a birodalombeli főiskolák, illetve egyetemek látogatására korlátozni.

Amint a táblázat is tanúsítja, az erdélyi unitáriusok első, egyházalapító nemzedéke szellemi képzettségét főleg a reformáció tűzhelyén, Wittenbergben szerezte, ahol Dávid Ferenc és Basilius István együtt tanult Laelius Socinussal és Gregor Pawellel (Pauli), aki már 1557-ben antitrinitarius szellemben tanított Lengyelországban, és akivel Dávid a későbbiekben is kapcsolatot tartott fenn²⁷. Luther 1546-ban bekövetke-

²⁷ Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521—1945*, Bp., 1985, 77.

zett halála után Wittenbergben Melancthon toleránsabb, engedékenyebb és közvetítő egyénisége hatott. Amikor később a hajthatatlan lutheri interpretáció kerekedett felül újra, az erdélyi protestánsok érdeklődési körében kezdnek — teljesen érthetően — más akadémiák előtérbe kerülni. E nemzedékhez tartozók ezért Krakkó és Oderafrankfurt mellett az 1550-es évektől Jéna, Lipcse és Genf akadémiáin is feltűntek. Ez utóbbi helyen érte utól tragikus sorsa 1553-ban az antitrinitárius mozgalom elindítóját, M. Servet-et (Reves), és ezidőtájt ott tartózkodott az erdélyi unitáriusok életében és egyházában nagy szerepet játszó Giorgio Blandrata-Blandrata is²⁸.

1568-tól az erdélyi szentháromságtagadók nem elsősorban azért keresik fel előszeretettel az itáliai akadémiákat, mert az erdélyi fejedelem anyja, Isabella anyai részről a Sforza nemzetségből származott, hanem a vallási gondolkodás szabad szelleméről, a humanista kultúrájáról nevezetes Pádua miatt. Az olasz szabadelvű gondolkodás sok évtizeden át biztosított elsőseget ennek az akadémiának az erdélyi unitáriusok szemében²⁹. Felkeresték azonban Bazelt is, amely 1540—1590 között az erdélyi radikális reformátorokra is termékenyítően ható szabadgondolkodó C. S. Curione, S. Castellion, továbbá Jacobo Aconcio és J. J. Grynaeus révén az európai humanizmus fontos központja volt³⁰, de ahol 1575 után Faustus Socinus is tartózkodott 3—4 évet, és ahol ennek barátja, Francesco Betti antitrinitárius főpatronus élt 1582 körül³¹. Egyidejűleg megjelentek Heidelbergben is, ahol a kor egyik neves orvos-humanistája, Thomas Erastus (1524—1583), továbbá annak hasonló szellemi arculatú barátja, Grynaeus Simon (?—1582) matematika professzor is tanított 1580-ig, és ahol az 1570-es évektől az Erdélyben is megfordult Mathias Vehe Glirius és Adam Neuser, illetve Johann Sylvanus alkotta antitrinitárius kör működött³².

A Dávid Ferenc halálát követő évtizedekben Pádua állott rendületlenül az unitárius peregrinatio academica vonzási központjában. S bár tartott az érdeklődés a már említett Heidelberg iránt, és megfordultak az erdélyi szentháromságtagadók Strassburgban, a lengyel sociniánusok kedvelt egyetemi városában is, a XVII. század első éveitől kezdve Alt-

²⁸ Stanislas Kot: *L'Influence de Servet sur le mouvement antitrinitarian en Pologne et en Transylvanie* — Becher 1953, 72—115; Borbély István: i.m. 22; Csifó Salamon: *Hogyan indította meg Servet az unitarizmust?* = KerMagv 1933, 1—5; Benczédi Pál: *Blandrata György* = KerMagv 1938, 140—142; Domenico Caccamo: *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania* (1558—1611), Firenze—Chicago, 1970, 22; Bodor András: i.m. 102.

²⁹ Aldo Stella: *Influssi culturali padovani sulla genesi e sugli sviluppi dell'antitrinitarismo cinquecentesco* = Robert Dan and Antal Pirnat: *Antitrinitarianism in the second half of the 16th Century*, Bp., 1982, 213.

³⁰ *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai*. Közreadja: Szabó András, Szeged, 1989, 6; Lindeboom: *La place de Castellion dans l'histoire de l'esprit* — Becher 1953, 158—180; Balázs Mihály: *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Bp. 1988, 192—204.

³¹ Lech Szczuki: *Fragmenta Haeretica* — Collectanea Tiburtiana, 171—178; Benczédi Pál: *Socinus Faustus, mint úttörő* = KerMagv 1936, 243—246.

³² Lech Szczuki: i.m. 171—178; Dán Róbert: *Matthias Vehe Glirius*, Bp.—Leiden, 1982, passim; *Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai*. Közreadja: Szabó András, Szeged, 1989, 5—6.

dorf sugárzott nagyobb vonzóerővel. Itt tanított ugyanis 1603-tól a Hollandiát, Angliát, Franciaországot és Svájcot beutazó Socinus Ernst Soner, akinek hatása az 1612-ben bekövetkezett halála után még évtizedekig érvényesült és vonzotta ide hitrokonait. Tanítványai közül Johann Crell, Martin Raur és Ioachim Stegmann a lengyel unitáriusok iskolájának lettek igazgatói Rakowban, ahol több erdélyi diák is tanult³³. Egyébként Joachim Stegmann neve Erdélyben ismert, hiszen 1632—1633-ban az unitáriusok híres kolozsvári iskolájában tanított³⁴. 1616-tól kezdtek tanulni erdélyi unitárius tanulók Leidenben. Az itteni egyetem tanárait ugyanis nem kötelezték a kálvinista hitvallásra, és így legkevésbé függtek a holland „ortodox ekkleziától”. Rövidesen Leiden bizonyult a leglátogatottabb holland akadémiának, bár megfordultak és tanultak többen Amsterdamban is. Ezeken az egyetemeken egyaránt élvezték a holland szabadelvűek (remonstránsok) támogatását³⁵. Hasonló vonzóerővel bírt azonban a német Oderafrankfurt is, ahol holland származású professzorok tanítottak, akik kedvezően fogadták Kolozsvár unitárius diákjait mind a XVII-ik, mind a XVIII-ik században³⁶.

A felvilágosodás századában a tanulmányi út kijelölésében, igaz, érvényesültek már más tényezők is, hiszen a vallási türelmesség egyre általánosabb, azonban a remonstránsok erkölcsi és anyagi támogatása — amint a peregrinusok fennmaradt levelei tanúsítják³⁷ — továbbra is meghatározónak bizonyult. Lázár István a remonstráns professzorokról (Allamand és a „remonstránsok első professzora: Oosterbaam”) szólva, 1775. július 23-án Köln-ből kelt levelében írja: „...ha tíz esztendő múltva az én commendatiommal jövend közülünk valaki Hollandiába, kedves léssen — ezt én véghez vittem — professzor Oosterbaam úr előtt³⁸. Hasonló jóakarói voltak a jelzett időszakban az unitáriusoknak Lipscsében (Bortz professzor, „akinek elei unitáriusok” voltak), Halleban (Semler és Nösselt urak, akik 1784-ben Lázár püspök „barátai”-nak vallották magukat), Oderafrankfurtban („Löffel, professzor extraord. theologiae”), Stettinben (itt „Sell est proff. Gymnasii Stettinensis in Pomerania”), Svájcban, ahol Brüchner professzor élt, Dessauban, ahol Basedow tudós „publice unitarius”-nak vallotta magát, és könyvet adott ki tanai népszerűsítése céljából³⁹. A felvilágosodás szelleme és neves tudósai miatt keresték fel ellenben az erdélyi szentháromságtagadók Göttingát, majd

³³ Steinmayer, Elias von: *Die Matrikel der Universität Altdorf. II.* Würzburg, 1912, 545; Werner Lenk (Berkin): *Deutsche antitrinitarier in Deutschland und in der Emigration* — Robert Dan and Antal Pirnat: *Antitrinitarianism in the second half of the 16th Century.* Bp., 1982, 85—95.

³⁴ Gál Kelemen: i.m. II. 395—398.

³⁵ Kathona Géza: i.m. 33; Nicolette A. Bruining: *A hollandiai szabadelvű protestantizmus* = KerMagv 1936, 260—261; Vári Albert: i.m. 113—120, 167—170.

³⁶ Vári Albert: i.m. 168—170; Pákei József 1784. május 6-án Potsdamból kelt levele az ErdUPGyLvt-ban.

³⁷ Biás István: *Unitárius egyháztörténeti adatok (1619—1866)*, Marosvásárhely, 1910, 59—60.

³⁸ Uo. 61.

³⁹ Pákei József 1784. május 6-án Potsdamból kelt levele az ErdUPGyLvt-ban.

Berlint és más egyetemi városokat⁴⁰. 1711—1848 között azonban — a már jelzett okok miatt — Bécsben tanult a legtöbb erdélyi unitárius, ámbar már 1783-ban úgy vélekedtek, amint azt Pákei József írja, „...vadnak olyan részei a Tudományok[na]k, amelyeket a felsőbb Akadémiákon bővebben [...] s jobb móddal tanítják“⁴¹, és általában a protestánsok, de főleg a reformátusok „csak falusi papságra is kisebbségnek tartják menni, hogyha Hollandiát vagy Helvéciát meg nem járták s még egy sem jó Bécsbe oly szándékkal, hogy itt ne maradjon...“⁴². Hangsúlyoznunk kell azonban azt, hogy a többi erdélyi felekezetekhez tartozókkal ellentétben az unitáriusok a külföldi egyetemjárásban csak egyházuk belső erőit vehették igénybe. Ez pedig alapvetően megszabta „bűjdosási“ lehetőségeiket.

Az előző táblázat adatainak összesítése kizárólag statisztikai szempontból számíthat érdeklődésre, hiszen a történelmi tényezőktől elvonatkoztatva mutatja be az egyes akadémia iránti érdeklődést. Annak közlésétől mégsem tekinthetünk el⁴³.

Az egyetem vagy főiskola	A beiratkozottak száma 1848-ig
Bécs	42
Pádua	37
Oderafrankfurt	30
Leiden	30
Wittenberg	21
Altdorf	11
Heidelberg	10
Göttingen	10
Jéna	7
Lipcse	7
Franeker	6
Bazel	5
Amsterdam	5
Bréma	4
Berlin	4
Marburg	4
Bologna	3
Strassburg	3
Halle	3
Groningen	3
Krakkó	3
Siena	3
Genf	2
Louvain	2

⁴⁰ Kocziány László: *Adatok a felvilágosodás és reformkor eszméinek terjedéséhez Erdélyben (A göttingai és a jénai egyetemen tanult erdélyi értelmiségiek hazai tevékenységéről)* — Művelődéstörténeti tanulmányok, Bukarest, 1979—1980, 169—172.

⁴¹ Pákei József 1983. június 3-án Bécsben kelt levele az ErdUPGyLvt-ban.

⁴² Uo.

⁴³ Anyakönyvek, albumok és diáknévsorok.

Prága	2
Rakow	2
London	1
Königsberg	1
Róma	1
Ingolstadt	1
Oxford	1
Utrecht	1
Rostock	1
Rotterdam	1
Ismeretlen	14

Összesen

281

Amint a táblázat is tükrözi, a kevésszámú erdélyi unitárius peregrinus diák viszonylag sok akadémián tanult. A 34 egyetemet és főiskolát látogató 178 diák 51,1%-a egy-egy akadémián tanult, 41,0%-a azonban több, illetve 2—5 egyetemet látogatott (Pákei József éppen 7 egyetemen fordult meg). Ezért mutattunk ki táblázatunkban 281 beiratkozottat. Elég sok (7,8%-uk) esetében lehetetlen volt azonosítani a látogatott felsőoktatási intézményt⁴⁴. Nem vettük fel táblázatunkba azokat az egyetemeket és főiskolákat, amelyekben megfordultak ugyan az erdélyi unitárius diákok, de tanulmányokat azokon nem folytattak. Hasonlóan nem tüntettük fel azokat az eseteket sem, amikor a peregrinus tanuló másodszor is beiratkozott egyik-másik akadémián (pl. Leidenben).

A külföldi tanulmányi út időtartama az akadémiák fejlődésében bekövetkezett változások, a diákok anyagi lehetőségei és a „patronusok” támasztotta igények, elvárások szerint alakult. Nem tekinthetjük feladatunknak elemezni, miként módosult az egyetemi tanulmányok és fokozatok rendszere az erdélyi unitáriusok látogatta 34 felsőoktatási intézményben. Az bizonyos, hogy a vizsgált korban már nincs érvényben az akadémiai tanulmányok és fokozatok középkorból ismert rendszere, mely kötelezően a bölcsészkarai tanulmányokkal kezdődött (3—4 év), és folytatódott a jogi (7—8 évi), orvosi (6 évi) vagy teológiai (10 évi) tanulmányokkal⁴⁵. Az is bizonyos, a szóban forgó korban megváltozott a kolozsvári unitárius főiskola tanulmányi rendszere is, hiszen megjelent a „philosophicus cursus” (akadémiai tagozat), majd a jogi kar, és így a külföldi „bújdosás” időtartama is lerövidülhetett⁴⁶. Nyilván, az időközben alapított műszaki egyetemek tanulmányi rendszere eleve sajátosan alakult⁴⁷. Nos, ezzel magyarázható, hogy míg a középkorban a doktori fokozat megszerzéséhez — felmentés nélkül — a jogi karon 10—12 évi, az orvosi karon 9—10 és a teológiai fakultáson 13—14 évi tanulmányra volt szükség, a XVI—XIX. században 6—7 évi, sőt 2—4 évi stúdium után is szereztek doktori fokozatot. Dávid Ferenc kisebbik fia, aki Johannes Hertelius Septemcastrensis néven iratkozott be Bazel, Heidelberg és Pádua egyetemein, 1592-ben 6 évi tanulmány után nyerte el az orvos-

---

⁴⁴ Ua.

⁴⁵ Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979, 97.

⁴⁶ Gál Kelemen: i.m. 29—47.

⁴⁷ Nem tekinthetjük feladatunknak a szóban forgó intézmények tanulmányi rendszerének bemutatását.

doktori fokozatot⁴⁸. Kolozsvári Dimén Pált (Paulus Dimien Claudiopolitano-Transylvanus) mintegy 7 évi „bújdóság“ után Leidenben avatták orvosdoktorrá 1689-ben⁴⁹. Joó István 1833-ban Bécsben ugyancsak hosszabb idő, azaz 6 évi stúdium után szerzett hasonló fokozatot⁵⁰. De ismerünk olyan „medicinae doctor“-t mint például Abafáji Gyulay Pált, aki — feltételezhetően dispensatioval — mintegy négy évi tanulmány után, 1572-ben nyerte el ezt a fokozatot. Ezzel szemben Rákosi Boldizsárt, aki 1651-ben indult a „felsőbb részekbe“, és ugyanazon év december 21-én iratkozott be Páduában, 1655. június 15-én, tehát 3.5 év után már bölcséleti- és orvosdoktorrá avattak; Pécsi András (Andreas Petsi Transylvanus Hungarus), aki 1657. május 11-én indult Itáliába, és ugyanazon év szeptember 25-én iratkozott a páduai akadémiára, 1659. december 13-án, tehát mindössze 2 évnyi stúdium után — talán dispensatioval — bölcséleti és orvosdoktori vizsgát tett sikerrel⁵¹.

A tudományos fokozat (baccalaureus, magister, doctor) elnyerésére nem törekedők tanulmányi ideje, nyilván, rövidebb ideig tartott. Már pedig a kategóriába kell sorolnunk a vizsgált korban külföldön tanulók döntő többségét. A tanulmányozott forrásokból kiszűrhetően az unitárius diákok mintegy egynegyede (25,80%-a) hazatért 2 évi stúdium után, 54,10%-a 3—4 év után és mindössze 20%-a folytatott 5—7 évig tartó tanulmányokat. Nyilván, nem mindenik 5—7 évig külföldön tanulók diák tért haza tudományos fokozattal. Événként az unitárius akadémiták csupán mintegy 16,20%-a fejezte be külföldi tanulmányait tudományos fokozat („artium magister“, „artium et medicinae doctor“, „medicinae doctor“, „theologiae candidatus“) megszerzésével⁵². Igaz, ez nem jelenti feltétlenül az átlagos erdélyi helyzettől való lemaradásukat. Az 1520-ig külföldön tanult 2496 erdélyi akadémista közül ugyanis 232-en (9,20%-uk) tért haza „bújdóság“-ból „magister és doctor“ fokozattal, és a tudományos fokozattal rendelkező hazai akadémisták száma 1520—1700 között — előzetes számítások alapján — sem haladja meg ezt a arányt⁵⁴.

⁴⁸ Vö.: Tonk Sándor: i.m. 97; Veress Andreas: i.m. 210.

⁴⁹ *Régi Magyar Könyvtár* (továbbiakban: RMK) III/2, Bp., 1898, 3262; *Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok.* (1695—1700). Összeállította és az utószót írta Font Zsuzsa, Szeged, 1989. III. 327.

⁵⁰ *Matricula Studiosorum Scholae Unitariae Claudiopolitanae ab anno 1721—1867.* I. nr. 1544 (az ErdUPGyLvt-ban); KerMagv 1881, 389—390; Gál Kelemen: i.m. II. 291.

⁵¹ Veress Andreas: i.m. 128—129; Szabó György: i.m. 10—11, 47, 97—99; Wespéremi István: i.m. III. 332.

⁵² Anyakönyvek, albumok és diáknévsorok.

⁵³ Ilyen tudományos fokozatot nyert Balásfi Ferenc, Jacobinus Bernárd, Abafáji Gyulay Pál, Cracerus Lukács, Hunyadi Ferenc, Hertel János, Deidrich György, Kromer András, Joannes Brosserus, Csanádi Pál, Orbok Kökösi István, Ozdi Borsos Tamás, Dálnoki Nagy Lőrinc, Árkosi Gelei Benedek, Rákosi Nagy Boldizsár, Pécsi András, Kolozsvári Dimén Pál, Régeni Pál Mihály, Geizauer Ferenc, Barra Ferenc, Lázár István, Bartók József, Barra István, Barra Imre, Csiki Sámuel, Bagolly Boldizsár, Szigethi Sámuel, Joó István és Bartók István.

⁵⁴ Tonk Sándor: i.m. 103. Nem vettük figyelembe azokat, akik csak „baccalaureus artium“ fokozatot nyertek, mivel ennek megszerzését már nem tüntették fel a kordokumentumokban.

4. A reformáció nyomán csökkent az egyházi pályák jövedelmezősége. Az unitárius egyházi értelmiségi pálya éppenséggel sem társadalmi érvényesülést, felemelkedést, sem pedig meggazdagodást nem biztosított. Ezért az unitárius papi, tanári, orvosi vagy más hasonló foglalkozás csak a városi és mezővárosi polgárok, értelmiségiek, a szabad- és jobbágyaraszatok gyermekeit vonzották. Ez közel sem jelenti, hogy a szentháromságtagadó főurak és köznemesek gyermekei ne tanultak volna külföldön. A XVII. század elejétől azonban csaknem kizárólag az előző rétegekből kerültek ki az unitárius peregrinus diákok⁵⁵.

A külföldön tanult erdélyi unitárius diákok társadalmi eredetére egyébként az alábbiak jellemzők⁵⁶.

Évek	Városi és mezővárosi polgár	Főúr	Köznemes	Szabad paraszt	Jobbágy	Ismeretlen eredetű
—1567	70,5%	5,8%	5,8%	17,6%	—	—
1568—1579	81,8%	18,1%	—	—	—	—
1580—1638	52,5%	13,5%	6,5%	15,2%	—	11,8%
1639—1711	52,6%	—	—	47,3%	—	—
1712—1848	24,5%	—	1,8%	50,9%	1,8%	20,7%
—1848	47,4%	6,2%	3,3%	32,2%	0,5%	10,1%

A tanulmányozott szakmunkák, kiadott és levéltári források nem teszik lehetővé annak megnyugtató kimutatását, hogy a városi és mezővárosi polgári, valamint a főúri, köznemesi, szabadparaszti, stb. eredetűek családjainak hányada működött egyházi és világi értelmiségi pályán. Mindössze a városi és mezővárosi polgári származásúak esetében sikerült kiszűrni, hogy mintegy 14—15%-uk minden bizonnyal értelmiségi foglalkozású volt⁵⁷. Valószínűnek tűnik, hogy a szabadparaszti (falusi) származásúak jelentős része is lelkipásztori vagy mesteri (tanítói) státussal bírt. Az értelmiségi eredetűek számának gyarapodása egyértelműen kimutatható a XVIII—XIX. században, ámbar inkább a székely szabadrendűek jelenléte tűnik jellemzőbbnek⁵⁸. Annyi bizonyos, a reformáció nagyarányú társadalmi mozgást idézett elő az erdélyi peregrinatio academica területén. Nos, ez a társadalmi mobilitás hangsúlyozottabb az unitáriusok esetében. Míg azonban az összerdélyi peregrinatio academica az önmagát újratermelő, a központi és helyi világi és egyházi hatalomhoz kötött akademiták értelmiségi réteg kialakulása a jellemző, ez nem mondható el az unitárius akademitákról; számuk annyira elenyésző. Az antitrinitarius akademiták alapvetően — koronként 70—99%-ban — népi eredetűek, mindenekelőtt szabadrendű polgári, paraszti és értelmiségi származásúak voltak⁵⁹. És ez a tény döntően befolyásolta ténykedésüket, gondolkozásukat, azaz pályafutásukat.

⁵⁵ Anyakönyvek, albumok és diáknévsorok.

⁵⁶ Ua.

⁵⁷ Ua.

⁵⁸ Ua.

⁵⁹ Vö.: Szabó Miklós: *Erdélyi diákok külföldi egyetemjárása a XVI—XVIII. században* — Művészettörténeti tanulmányok, Bukarest, 1980, 163 és az unitárius akademiták életrajzait.

1848-ig az alábbi foglalkozási ágakban, illetve pályák területén működtek az unitárius akadémiták⁶⁰:

Foglalkozások és pályák	—1567	1568—1579	1580—1638	1639—1711	1712—1848	—1848
lelkipásztor	8	4	4	3	11	30
lp-nyomdász	1	—	—	—	—	1
lp-tanár	1	—	—	—	2	3
lp-városi tisztviselő	—	1	—	—	—	1
lp-tanár-orvos	1	—	—	—	—	1
tanár	—	—	2	16	4	22
tanár-lp	2	2	11	9	11	35
tanár-lp-orvos	—	—	1	1	—	2
tanár-lp-fejedelmi tisztviselő	1	—	—	—	—	1
tanár-tisztviselő-lp	1	—	—	—	—	1
tanár-tisztviselő	—	1	1	—	2	4
tanár-familiarus	1	—	—	—	—	1
tanár-orvos	—	—	3	1	1	5
tanár-orvos-tisztviselő	—	—	2	—	—	2
nevelő-tanár-lp	—	—	—	—	1	1
nevelő-tanár	—	—	—	—	1	1
orvos	—	—	2	1	12	15
orvos-tanár	—	—	—	—	1	1
orvos-fejedelmi tisztviselő	—	—	—	1	—	1
ügyvéd-fejedelmi tisztviselő	—	1	—	—	—	1
fejedelmi tisztviselő	1	1	4	—	—	6
városi tisztviselő	—	—	6	—	—	6
diákfőnök	—	—	1	—	—	1
birtokos	—	2	3	—	—	5
kereskedő	—	—	3	—	—	3
kereskedő-tisztviselő	—	—	1	—	—	1
mérnök	—	—	—	—	2	2
nyomdász-városi tisztviselő	—	—	1	—	—	1
meghalt hazatérte után	—	1	—	—	—	1
meghalt külföldön	—	—	3	—	2	5
külföldön maradt ismeretlen	—	—	1	1	—	2
összesen :	17	13	58	37	53	178

Tehát, amint a jelen táblázatból kitűnik, az erdélyi unitárius külországi egyetemjárás igényeinek megfelelően, a korszerű ismeretekkel és európai műveltséggel rendelkező akadémiták hazatértük után főleg úgy-

⁶⁰ Anyakönyvek, albumok és diáknévsorok.

nevezett „belső ember“-ként (lelkipásztorok és tanárok) működtek, akik Kolozsváron, Tordán és más kisebb-nagyobb helységeken lelkészkedtek, a kolozsvári főiskolán, néha a tordai és székelykeresztúri gimnáziumban tanítottak, de egyben társadalmi-politikai jártassággal bíró, tekintélyt és megbecsülést kiérdemelt egyházi vezetők lettek. Sőt, az unitáriusok nem nagyszámú közösségének megfelelő orvosi segínyt nyújtottak. Kolozsvári Cromer András és Csanádi Pál orvosdoktorok szolgálatait Bethlen Gábor, illetve I. Rákóczi György fejedelem is igénybe vette. Többen a világi életben is oly tekintélyre tettek szert, hogy Kolozsvár, Beszterce, illetve Torda városi tanácsaiba is beválasztották őket.

Az akadémiták mintegy egyötöde (20,2%-a) kezdettől fogva lelkész-ként működött. és kevés kivételével megmaradt e pályán. Ezzel szemben 41,5%-uk tanárként indult életpályáján, és egy részük (30,9%-uk) nem hagyta el a katedrát, többségük (69,0%-uk) azonban lelkészi hivatalt (vagy hivatalt is) vállalt, esetleg orvosi gyakorlatot is folytatott (12,6%-uk), tehát egyszerre három foglalkozást is űzött. Mintegy 10%-uk pedig orvosként kezdte életpályáját, de egyben tanárkodott; sőt, tisztviselői megbízatást is vállalt a városi tanácsokban⁶¹.

Végeredményben az unitárius akadémiták döntő többsége (62,9%-a) a hagyományos erdélyi értelmiséghez, az egyházi értelmiséghez tartozott, és közel egynegyede (23,5%-a) tevékenykedett világi értelmiségként. Számosabb volt az unitárius világi akadémista értelmiség a XVI. század végén, amikor mintegy 30%-uk orvosként, fejedelmi és városi tisztviselőként, stb. dolgozott; nemkülönben a XVIII—XIX-ik században, amikor hasonlóan mintegy 30,1%-uk tartozott a világi értelmiséghez, és amikor közismerten a tanári pálya is kezdett erőteljesen elvilágiasodni Erdélyben is⁶². Figyelemre méltó, hogy a XVI—XVII. században az összes erdélyi akadémiták csak mintegy tizede, a XVIII. században pedig egyötöde tartozott a világi értelmiséghez⁶³. Az unitárius világi értelmiség tehát viszonylag erőteljesebb volt. Az unitárius akadémiták 15,0%-nak ismeretlen a foglalkozása, illetve külföldön maradt, meghalt hazatérte előtt vagy közvetlenül hazaérkezése után⁶⁴.

A közölt táblázatok egyikéből sem következtethető ki, hogy egy adott évben Erdély területén hány unitárius akadémista élt, tehát milyen erős volt ez az értelmiségi csoport. Nos, ennek érzékeltetéséhez ismernünk kell azok átlagos aktív tevékenységi korát (a lelkészi, tanári, orvosi, stb. pályán eltöltött időt, éveket). Már pedig ez az évszázadok folyamán nem volt azonos. Ismerve az akadémiták mintegy 47%-a életadatait, megállapítható, hogy a XVI. század második felében azok átlagos tevékenységi kora 23—24 év volt; a XVII. század első felében mindössze 14—15 év, annak második felében 16—17 év; a XVIII. század első felében azonban már 24—25 év, ugyanazon század második felében 27—28 év, és a XIX. század tárgyalt évtizedeiben 30—31 év volt⁶⁵. Ezek ismeretében leszögezhető, egy adott évben több akadémista élt Erdélyben mint ahogy az egyetemjárás dinamikáját, illetve az akadémiták foglalkozását tárgyaló táblázatokból kikövetkeztethetni lehet. Figyelembe véve az akadémiták

⁶¹ Ua.

⁶² Ua.

⁶³ Szabó Miklós: i.m. 167.

⁶⁴ Anyakönyvek, albumok és diáknévsorok.

⁶⁵ Ua.

átlagos aktív tevékenységi korát és a külföldről hazatértek számát, a vizsgált egyházhoz tartozó akadémiták létszáma Erdélyben koronként az alábbiak szerint alakulhatott⁶⁶.

Év	Az unitárius akadémiták száma	Az összes erdélyi akadémiták száma
1521	—	270—280
1550	—	160—170
1580	18—19	210—220 (1575)
1600	25—26	200—210
1650	12—13	290—300
1700	9—10	400—410
1750	5—6	620—630
1800	15—16	660—670
1848	13—14	nincs adat

Az unitárius akadémiták és az összes erdélyi akadémiták száma között nem lehet semmiféle arányt kimutatni. Az is kétségtelen, az előbbieket csak kis hányadát alkották a hazai akadémita értelmiségi társadalomnak.

Eltelkintve a XVI. század utolsó harmadától, amikor unitárius papok és fejedelmi tisztviselők fellelhetők voltak Gyulafehérvártól Fogaras váráig, Kolozsvártól Huszt váráig, sőt Lengyelországban is, a szentháromságtagadó akadémita értelmiségiek működtek mindazon erdélyrészi területeken, ahol hasonló vallásúak éltek és dolgoztak. Így ilyen akadémiták ténykedtek egyházuk vezetőségének és főiskolájuk székhelyén, Kolozsváron, ahol a város lakosságának jelentős része hívük volt még a XVIII—XIX. században is. Ugyanakkor éltek és dolgoztak unitárius akadémiták Tordán, Torockón, Székelykeresztúron, Besztercén, Szászvároson, sőt, olyan falvakban is mint Homoródalmás, Iklánd, Kövend és Szentgericze; Kolozsszentpétert nem is említve, hiszen Kolozsvár e tözsomzédságában lévő helységben a lelkipásztor és a tanító is akadémita volt már a XVII. század második felében⁶⁷. Az azonban kétségtelen, az unitárius akadémiták viszonylag kisebb hányada élt és dolgozott faluhelyen mint a többi felekezethez tartozó akadémitáké⁶⁸.

Az erdélyi unitárius akadémiták egy kis, de szellemi és erkölcsi értékekben gazdag közösség vezető egyéniségeiként írták be nevüket Erdély történetébe. Az egyházalapító Dávid Ferenc és Abafáji Gyulay Pál nemcsak hitelvi, illetve politikai okokért elszenvedett vértanúhalálukért ismertek, hanem humanistákként és írókként, a hazai reneszánsz markáns megtestesítőiként. Mások a tudományok, a művelődési intézmények (iskola, nyomda) cselekvő fejlesztőinek bizonyultak. Régeni Pál Mihály a XVII. század végén európai érdeklődést keltve kapcsolódott bele a Descartes tanai körül folyó vitába a newtoni tanításokat előkészítő gon-

⁶⁶ Ua.

⁶⁷ Amint az 5 fejezetből kitűnik Kolozsszentpéteren, Torockón, Abrudon, Arkoson, Dicsőszentmártonban, Felsőrákoson, Homoródalmáson, Homoródszentpéteren, Kövenden, Ikládon és Szentgericén működtek lelkészként, ritkábban rektorként (Kolozsszentpéteren) akadémiták.

⁶⁸ Vö.: Tonk—Szabó: i.m. és az 5. fejezet adatait.

dolkodás oldalán. Pákei József a XVIII. század végén az oktatás polgári átalakulásán munkálkodott. Körmöczi János a felvilágosodás híveként magyarra fordította Fichte, *Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten, die sie bisher unterdrückten* című, a gondolatszabadságot védelmező művét, sőt, Th. Paine *Les Droits de l'Homme* című, a francia forradalom védelmének szentelt munkáját is. Ugyanakkor megvalósította Pákei tervezett iskolareformjait, és olyan mozgalom pártfogójának bizonyult, amely a parasztok soraiban a gyümölcsfa-termesztés és -nemesítés, a talajjavítás, olvasóegyletek, dalárdák, stb. alapítása útján kívánta előmozdítani a nép felemelésének ügyét. Ez a mozgalom terjedt Körmöczi utódai — Székely Miklós, Aranyosrákosi Székely Sándor — idején is⁶⁹.

A szóban forgó akadémiták soraiból került ki az erdélyi könyvkiadás és nyomdászat olyan neves fejlesztője mint Heltai Gáspár, illetve Makai Nyírő János, a szellemi művelődés olyan jelesei mint Tordai Máté énekszerző, Gyulay Pál humanista történetíró, Pécsi János tanköltemény író, Enyedi György európai hírű teológus és széphistória író, Hunyadi Ferenc humanista versszerző, Laskói János erudíciójáról ismert levéltáros, Ádám János énekszerző, Tordai János zsoltár fordító és reneszánsz énekköltő, Árkosi Gelei Benedek, illetve Árkosi Tegző Benedek és Szentábrahámi Mihály egyházi írók, valamint teológusok, Aranyosrákosi Székely Sándor egyháztörténetíró, Kriza János lírikus költő, népköltés-gyűjtő, Berde Áron tudós, Kovácsi Antal közíró és szerkesztő, stb. Úgy-szintén, Kolozsvári Dimén Pál, aki a szellemi művelődés területén maradandót ugyan nem alkotott, de lelkészként, tanárként és orvosként, több más „névtelen“ mellett, sikeresen küzdött az unitárius egyház fennmaradásáért, hívei (paciensei) életéért egy olyan korban, amikor mind a hatalmi erőszak, mind a természet sújtó keze tépázta és gyérítette az erdélyi unitáriusok gyülekezetét⁷⁰.

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

A HÚSVÉTI ÜNNEPKÖR NÉPSZOKÁSAI AZ ERDÉLYI UNITÁRIUSOKNÁL*

A húsvét megünneplése az unitárius ember életében nem jelent mást, mint bármely keresztény felekezet emberének. Ünneplő szokásainak megnyilatkozásaiban az egymást követő nemzedékek hagyatékolta valóságos felfogása, életszemlélete, a közösségi érintkezés szabályai, társas

⁶⁹ Lásd az 5. fejezet adatait.

⁷⁰ Uo.: Gál Kelemen i.m. II, 404—421; Herepei János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, III. Bp.—Szeged, 1965—1971, 515—517.

* A dolgozat Budapesten a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Kollégiumában rendezett konferencián, az egyházi néprajzi szekció ülésén hangzott el.

formáinak kötött rendje, törvényei, egyszóval népünk kultúrája tükröződik.

Az összehasonlító vallási néprajznak azonban szüksége van a különböző vallásfelekezetekben gyakorolt szokások minél teljesebb megismerésére. Ehhez kíván hozzájárulni a jelen dolgozatba foglalt — lehetőleg mindenik unitárius vidékről — mintegy ötven, a jegyzetben adatközlőkkel feltüntetett egyházközségből¹ a húsvéti ünnepkör népszokásairól gyűjtött anyag hézagpótló adatközlésként.

A húsvéti ünnepkör kezdetét virágvasárnaptól számíthatjuk. Az ünnepkörhöz fűződő szokások ettől az időponttól a húsvét vasárnapot követő fehérvasárnapig, illetve az ezt követő hétfőig tartó periódusban helyezkednek el. „A húsvéti ünnepkör dramatikus szokásainak igen sok eleme

---

¹ A kérdőívekre beérkezett adatok közül a *Kis-Küküllő mentiek* és a *párciumbeliek Adorjáni R. Károly* ny. unitárius lelkész személyes gyűjtéséből vagy a lelkészársai adatainak kiegészítéséből adódtak: a *kolozs-tordai Egyházkörsből* dr. Lőrinczy Mihály ny. lelkész volt segítségemre. Mindkettőjüknek ez úton köszönöm meg, s hasonlóan a többi kör lelkészeinek is.

Helységek, adatközlők: Kis-Küküllő mente: Küküllőszéplak, M. Sós István 78 éves, Szőke István 71; Pipe, Pázsint György 84, Gergelyné Bálint Juliska 70, Bálint Mihályné 70, Fóris Géza lelkész; Adámos, Szentgyörgyi János 76; Désfalva, Lazar Iustin 83 és néhai Lőrinczy Gergely lelkész adatai; Dicsőszentmárton, Pál József 78, Miklós Ferenc 74, Bartha Kató 70; Szőkefalva, özv. Molnár Mária 80, özv. Szabó Zsuzsanna 85; Párcium: Rava, Izsákné Jakab Ida 76, Bartha Sándorné; Küküllődombó, Miklós Anna 76, Székely Tihamér 65, Miklós Árpád 61; — Kecskés Lajos szabédi lelkész közreműködésével: Szentgerice, Csongvai Lajos lelkész, Nyárádgálfalva, ifj. Török Elek lelkész; Jobbágyfalva, Szén Sándor lelkész, Nagy László ny. egyet. tanár; Székelykál, Balázs Sándor lelkész, Magyarzsákod, Kovács Sándor lelkész; Böződ, Andorkó Ferenc lelkész; a mai Hargita magyéből: Homoród mente, H-Almás, Bencző Dénes lelkész; Székelyderzs, Katona Dénes lelkész, és özv. Enyedi Ferencné 86; H-Karácsonyfalva, Lakatos Gyula lelkész és Béla András 86, Szentpáli Sándor 68, Béla Domokos 70, Kovács Ida 65; H-Szentpál, Keresztes Sándor lelkész; H-Keményfalva, Ádám Dénes lelkész; H-Abásfalva, Benedek Ferenc 70; H-Szentmárton, Kászoni József lelkész; H-Újfalva, Kovács István lelkész és Birtalan Albert 79, Birtalan Eszter 77; Nyíkö mente: Siménfalva, Péter József lelkész; Szentmihály, Kis Gergely lelkész és Kiss Ibolya tanítónő, vállalva Bencédet és Tordátfalvát, közreműködésüket hálásan megköszönöm, Szentmihályon Vasas Domokosné 65 éves, Bencédben Vasas Sándor 70, Tófalvi Sándor 63, Izsák Ferencz 63, Tordátfalván Nagy Dénes 70, Boros Sándor 55, Nagy Sándor 78; Csehétfalva, Szombatfalvi József lelkész, Kovács Márton 88, ugyancsak Szombatfalvitól Bözödújfalva: Nagymedesér, Bíró Lajos lelkész; Firtosalja: F. Váralja, Hegyi Pál ny. kántor, Deák Rózsa 85; Énlaka, Danos Lajos lelkész, Bíró Gábor 75, Bíró Osváth László lelkész; Gagyipatak mente: Szentábrahám, Jakab Dénes lelkész, Szász Albert 62, Szász János 36; Martonos, Bíró Mihály lelkész; id. András Elek 90, Nagy Anna 88; Háromszéki Egyházkör: Nagyajta, Gál Jenő esperes; Kőkös, Székely János lelkész; Sepsiköröspatak, Imre Domokos 75; Árkos, Csáki Lajos 75; Bölön, Kozma Albert lelkész; Párcium: Kissolyos, Németh Sándor lelkész és neje Firtos Jolán kántor; Aranyosszék: Torockószentgyörgy, Sándor Bálint, Várfalva, Nagy Ödön; Torockó, Ferencz Gábor; Magyarzovát, Pataki András lelkész; Pál András ny. tanár; Fiatfalva, Botha Dénes lelkész; Székelykeresztúr, Lőrinczi Domokos 60.

egyházi eredetű és jellegű. (...) A nem egyházi jellegű szokások tavaszi szokások; a természet megújulásával állnak kapcsolatban és főként termékenységvarázsló jellegűek.”²

VIRÁGVASÁRNAP

Egyházi vonatkozású megünneplésében jellegzetesen unitárius szokás nem alakult ki, egyformán ünnepték s ünneplik a protestáns felekezetek, a Jézus utolsó jeruzsálemi útjára való emlékezés jegyében.

A húsvétra előkészítő utolsó vasárnapon a lelkész a prédikáció után meghirdeti az ünnepet s a nagyheti áhítat rendjét, hogy a hívek méltóképpen tudjanak felkészülni az ünnepre és az úrvacsora vételére. Virágvasárnapján a hívek általában többen vesznek részt az istentiszteleten a szokásos vasárnapi létszámnál.

Ez a nap a tavaszvárás, az újjászületés reményét és örömét hozza, s a népszokások megnyilvánulásaiban ez jut kifejezésre. Homoródkarácsonyfalván az asszonyok világos fejkendőben jelennek meg a templomban az ünnepi öröm kifejezéseként. Torockón a korosabb asszonyok ott-hon nevelt virágszállal kezükben hallgatják az istentiszteletet. Hasonlóan a nyikómenti Siménfalván és a Firtos alatti Énlakán is ez volt a szokás. Ez utóbbi helyen a temető a cinterem körül lévén, istentisztelet után a hívek virágaikat a sírhantokra tették. Ugyancsak Énlakán a fiatalok az esküvőket régi hagyomány szerint lehetőleg virágvasárnapján tartották, hogy húsvétkor új házasságként vehessenek úrvacsorát. Szentábrahámon a legények megbizottjai e napon keresték fel a lányos házakat a hajnalozók fogadási szándékát megtudakolni.

A unitárius vidékeken régebben több egyházközségben ezen a napon tartották a konfirmálást³, mely külsőségeiben szervesen beleilleszkedett a tavaszkezdő virágvasárnap ünnepébe. Az unitáriusok és katolikusok által lakott Korondon is a konfirmálás a nagy ünnepek sorába tartozik a jelenben is. A résztvevők száma vetekedik a húsvét ünnepeivel, nemcsak a konfirmálók hozzátartozói, rokonai, hanem a község más felekezetű hívei is nagy érdeklődéssel hallgatják meg a koratavas ellenére is gazdagon feldíszített templomban a fiatalok ünnepélyes befogadását az unitárius egyház teljes jogú tagjai közé. A régi rendtartó falu korosztályokhoz kötött társadalmi rendje miatt is a felcseperedett fiatalságnak különösen előnyös volt a konfirmációnak ez az év eleji, nagykorúsítást is jelentő korai megtartása, mert csak ennek megtörténte után illeszkedhetek bele a legény- és leánysorba, a fiúk csak ezt követően járhattak vizitába, a lányok csak konfirmálás után fogadhatták azokat, de az ünnepeken és vasárnapokon rendezett nagyok táncában is csak a konfirmáltak vehettek részt.

A római katolikusok barkaszentelési szokásának a velük egy helységben lakó unitáriusok általában semmi jelentőséget nem tulajdonítanak. Katolikus rokonaiktól, ismerőseiktől rendszerint kapnak ajándékba szentelt barkát, amit legtöbbször eldobnak, vagy otthon virágvázába teszik tavaszi díszként. Vannak azonban olyanok is, akik bajelhárító vagy bajt-

² Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek, népi színjátás*. Bp. 1964. 96.

³ A múlt rendszer iskolai és más megszorításai miatt a konfirmálás a lehetőségek szerinti napon tartódott.

okozó tulajdonsága hiedelmével fogadják, alkalmazzák. Így Korondon az ajándékba kapott „cikó“-t nem szabad a szobába bevinni, mert akkor a tojásból a csirkék nem kelnek ki; a tehén meggyulladt tőgyének gyógyítására azonban szentelt cikót és „poroncsolat gombát“ (redős papsapka gomba — *Gyromitra esculenta*) égetnek s füstjüket alkalmazzák. A Nyárád menti Székelykál idős unitárius asszonyai most is szenteltetnek barkát, amit a ház eresze alá tűznek fel, s nehéz vihar idején a kályhában elégetik. Ugyancsak e vidéken, Jobbágyfalván az ajándékba kapott barkát betegség, természeti csapás ellen az „első házban“ őrzik meg, vázába téve. Bözödújfalú⁴ unitárius és református lakói a katolikusokkal és ortodoxokkal együtt a barkaszentelményt a ház gerendájába tűzték fel, hogy az megvédje a családot a természeti csapásoktól. Egész évben, a következő virágvasárnapig megőrizték, s csak az új szentelmény megkapása után dobták el. A Kisküküllő menti Désfalván unitárius asszony, ha szükségét érezte katolikus vagy ortodox ismerősétől kért bajelhárítás végett; Ádámoson és Szőkefalván is csak ilyen ritka egyéni kívánnalommal alkalmaztak szentelt barkát. A háromszéki Nagyajtán — ha má virág még nem volt — díszítményként barkát tettek, vagy tesznek az úrasztalára.

NAGYHÉT

A virágvasárnapot követő nagyhét a húsvét ünnepére való felkészülés időszakát jelenti. Az a tény, hogy „A természet újjászületése az embert is analógiás jellegű megújulásra, tisztálkodásra indítja“⁵ határozza meg az ünnepvárás, ünnepfogadás előkészítését célzó vallásos jellegű és külsőségeiben is megnyilvánuló cselekményeket.

A valláserkölcsi felkészülésnek — unitárius felfogás szerint is — a lelki megtisztulást célzó bűnbánat, megjobbulási szándék adja meg a tartalmát, gyakorlása pedig közösségekben és egyéni magatartásban, viselkedésben érzékelhető.

A közösségben történő nagyheti felkészülés kerete a templomi áhítat, esetleg esténként ünnepi jellegű istentisztelet, (a Nyárád mentén, Jobbágyfalván és régebben Gálfalván). Ezekhez szorosan kapcsolódik a harangozás, amelynek más hetekhez viszonyított gyakorisága általában az ünnep közeledtét jelzi, a nagyhetet megkülönbözteti a többitől (Firtosváralja), a helyi szokásrend szerint a templomi áhítat idejére hívja fel a figyelmet.⁶

⁴ Ez az érdekes falu ma teljesen elnéptelenedett, ugyanis a régi rendszerben adott parancs alapján a Küsmöd patakán víztároló építését kezdték meg, ami a falu elárasztását jelentette volna, a lakosság kitelepítését meg is kezdték.

⁵ Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Bp. 1989. 202.

⁶ A nagyheti harangozás módjai: A legtöbb egyházközségben minden reggel és estefelé, egy haranggal, — csak reggel (pl. Firtosmartonos), — csak estefelé (Csehétfalva, Székelyderzs, H-Karácsonyfalva, Jobbágyfalva), — két nap: szerdán és szombaton délután (pl. Árkos), — három nap: hétfőn, szerdán, szombaton reggel, szombaton estefelé is (Firtosváralja), — A hét első három napján reggel egy haranggal, csütörtöktől szombatig mindkét haranggal, összehúzással (Rava), — nagypénteken a délelőtti és a délutáni templomozásra mindkét haranggal, összehúzással.

Az úrvacsoravétel lehetősége régebben az egyéntől szigorú lelki felkészülést, magatartást, viselkedést kívánt meg. Megkövetelte, hogy a családban és másokkal is az összezördülés, vita, veszekedés alkalmait kerülje el, megtartóztassa magát a káromkodástól, hogy „tisztá lélekkel mehessen úrvacsorával élni“. Ha valaki valami okból a közösség iratlan erkölcsi szabályait megszegte, az olyan egyén rendszerint nem ment el úrvacsoravételre (Pipe, Rava, Ádámos), vagy ha valaki sokáig nem volt templomban első napján esetleg részt vett az ünnepi istentiszteleten, de úrvacsora osztás előtt kiment a templomból (Székelykál).

Húsvét közeledte fokozottabban érezteti hatását a hívek nagyheti, külsőségeiben is megnyilvánuló előkészületeiben. Ezek a lakóház, a porta és építményei, a környezet (élőké és holtaké) rendbetételét, megújítását és saját maguk „testi tisztálkodását“, gondozását célozzák. A cselekmények intenzitása általában az egyes közösségekben kialakult helyi szokásoktól függ, mert a helyi szokás nemcsak meghatároz, de hallgatólagosan számba is vesz, s aztán ítél, elmarasztal.

Ez a tavaszi külsőségeiben megnyilvánuló tisztálkodási szokás azonban az unitárius közösségekben nemcsak hagyomány-előírta és megkívánta formáság: „az ünnep ne kapjon hanyagul, mocskosan“, de ennek érzelmi, hitbeli töltete is van, a család ünnepi hangulatának biztosítását is célozza: „Ne legyen olyan szembeszökő tényező a portán, ami az életgondokat idézi és a lelket nem hagyja felszabadulni, ünnepelni (Székelyderzs).

A nagyheti teendőket a család tagjai részben nemek szerinti munkamegosztásban, részben közösen végzik. A házbelső és -külső felújítása, a nagytakarítás, a mosás, a ruhák tavaszi szellőztetése, az ünnepi ételfélék elkészítése és a sírhantok rendbetétele a nők gondja. A férfiak leginkább a gazdasági épületek külső és belső javítását, környezetük rendbe hozását, azok körül és a kertekben a tél folyamán felgyült szemét elégetését, a porta utcafelőli részén a kerítések megjavítását, a sáncok takarítását, az állatok gondozását, a halaszthatatlan tavaszi mezei munkákat végzik. Az udvar és a telek előtti utcarész megseprését leginkább a gyermekekre bizzák.

Minden nagyobb munkát nagypéntekig igyekeznek befejezni, hogy a nagyszombat csak közvetlen ünnepi előkészületekre maradjon.

A húsvét ünnepét előkészítő régebbi, nagy erőfeszítést és időt igénylő munka közül néhányat — különösen az asszonyokét illetően — a modernebb munkamódok könnyítően megváltoztatták.

Húsvét nagyhetén az „élők környezetének“ rendbetétele közben egyházközségeink népe többé-kevésbé gondol néhai szeretteinek sírhalmaira, azoknak környezetére, s ha az időjárás engedi, azokat megtakarítják, korai virágokkal beültetik. Ez a tevékenység fokozottabb azokban a falvakban, ahol a temető a templom körüli cinteremben vagy akörül, illetve annak közelében van, kifejezésre juttatva ezáltal az élőknek halottaik iránti kegyeletét, akiknek emlékét sírjuk gondozásával éltetik.

A húsvét nagyheti előkészületeknek volt néhány, a hét első napjaihoz kötött könnyebb teendője. Ilyenek: a kedvelt tejfölös lepény készítéséhez, hogy a tejföl idejében kéznél legyen, a tejet hétfőn le kellett tenni aludni; a nagypéntek legáltalánosabb böjtös ételeihez a különböző gyümölcsaszalványokat meg kellett főzni, hogy felhasználásukig cukrosodjanak (különösen cukorszúke idején); a húsvéti öntözéshez, amikor még nem járta a kölni víz, a kissolymosi és sok más helység édes-

anyái gyermekeiknek a hét első napjaiban „szagos vizet“ készítettek, hogy az ünnepre megérjen, egy üvegbe ibolyaszirmokat szórtak, arra bolti pálinkát öntöttek, nagyszombaton vagy első napján kicsi „kékítős“ üvegekbe öntötték és ronggyal lekötötték, használatkor a rongyot tüvel, árral átluggatták. Nagyajtán és a Nyárad mente néhány falujában a régmúltból örökölt szokás volt a pirostojásnak zöld búzaágyba tétele. S hogy ez az „ágy“ idejében elkészüljön, legkésőbb nagyhét hétfőjén mélyebb tálacskákba kerti földet tettek, abba búzát vagy árpát vetettek, s az, állandóan nedvesen és melegen tartva, hamar kicsírázott, kizöldült. Ebbe a zöld ágyba helyezve tették másodnapján az asztalra a pirostojásokat. Lehet, hogy valamikor valami analógiás termékenységvarázsló hiedelem kapcsolódott hozzá, de ma már ilyenre nem emlékeznek, pusztán ünnepi díszítménynek tekintik.

Az unitárius szemlélet szerint a nagyheti ünnepi készülődés külsőségeiben megnyilvánuló cselekményeinek egyikéhez sem fűződik mágiikus hiedelem.

NAGYCSÜTÖRTÖK

Az unitáriusok ezt a napot munkanapnak tekintik, folytatják a nagyhét első napjaiban megkezdett otthoni és mezei munkákat azokban a falvakban is, ahol katolikusokkal, ortodoxokkal együtt élnek. Szokásaikat nem vették át, e napon tartott szertartásaikon nem vesznek részt. Kivétel Désfalva, ahol a görögkatolikusok még a 20-as években az utolsó vacsorát szimbolizáló megemlékezésükre az unitárius és református szomszédaikat és komáikat meghívták.

A vegyes felekezetű falvak unitárius templomaiban — nem véve figyelembe a katolikus harangcsendet — reggel és este is harangoznak.

A húsvét közeledtének ünnepi hangulatát ott, ahol gyakorolják, az esti áhítatok jelentik. Sok templomban a szertartás végeztével a szószéket, a papiszéket fekete posztóval vagy fekete fátyollal leterítik, s azok ott maradnak nagypéntek estéig.

A háziasszonyok estefelé elkészítik vagy előkészítik a másnapi bőjtős ételek egy részét.

A nagycsütörtöki naphoz kötöten egyetlen népi hiedelem bukkant fel a régi Udvarhely megyei Kissolymoson, amelynek asszonyai ősi szokás szerint e napon vetik a virágmagvakat, főképpen a violaféléket, hogy aztán virágjuk csokros legyen.

NAGYPÉNTEK

A Jézus halálára emlékeztető ünnep. Szertartásai ehhez kapcsolódnak. Az unitáriusok is gyásznapnak tekintik, s az idő folytán kialakult helyi hagyományok nyomán megünneplik. A nagypénteki liturgia tartalma a megemlékezés, a hívek magatartásukban, viselkedésükben, külsőségeikben a nap jellegéhez alkalmazkodnak.

A nap megünnepelése általában mindenik unitárius vidéken hasonló módon történik. Van, ahol az ünnep egésznapos, amikor nagyobb munkát nem végeznek, mezőn, kertben nem dolgoznak; otthonaikban csak a legszükségesebb házi munkát, házkörüli teendőket végzik, hogy a nap mindkét templomozásán részt vehessenek. Vannak egyházközségek, ahol

csak „félnapot“ tartanak: délelőtt templomba mennek, délután mind a férfiak, mind a nők a soron levő munkájukat végzik: Firtosvára, Énlaka, Bencéd, Zsákod, Székelykál; Szabédon az időskorúak egész napos, a fiatalabbak csak félnapos ünnepet tartanak. Az aranyosszéki Várfalván egész nap dolgoznak a mezőn is, az estéli templomozásra azonban az idősebbek elmennek.

A nagypénteki istentisztelet tartása is az ünneplés módja szerint alakult: ahol az ünneplés egésznapos, ott délelőtt és délután is tartanak, ahol csak félnapos, ott csak délelőtt. Azokban az egyházközségekben, ahol nincs, aki a passiót énekelje, csak ünnepi istentisztelet van, prédikációval (pl. Csehétfalva, Bözöd, Karácsonyfalva, Nagyajta).

Az unitárius nagypénteki istentisztelet fő tartalmát a passióéneklés adja. Az ismert adatok szerint a régebbi időben minden egyházközségben szokás volt, legtöbbször a kántor énekelte. Az elmúlt rendszer iskolapolitikája miatt, amely 1948-tól a felekezeti iskolákat államosította, tanító nem maradhatott kántornak, s a tanítóképzőkből sem kerülhetett ki utánpótlás. Emiatt sok unitárius falusi gyülekezetben — ha a lelkész nem tudja énekelni — a szertartásnak ez a legjellemzőbb mozzanata megszűnt vagy megszűnőben van.

A passiót a helyi adottságok, lehetőségek szerint tehát vagy a kántor vagy a lelkész vagy mindketten megosztva énekl. Van ahol a kántor csak délelőtt egyvégtiben énekl el orgona vagy harmónium kísérettel, van ahol szószékből énekl, esetleg megosztva a lelkésszel, délelőtt a lelkész, délután a kántor. (Ravában az 1920-as években Sárosi József lelkész nagyapám és Péter József kántortanító e megosztással énekeltek.) Torockó híres régi kántortanítója id. Péterffy Gyula három részben énekelte, csütörtökön délután, pénteken délelőtt és délután. A Székelykeresztúr közelében levő Fiafalván — ahol kezdettől fogva az unitáriusoknak és a reformátusoknak közös a templomuk — a passió szövegét az unitárius kántor vagy délelőtt vagy délután énekl, aszerint hogy a felváltva használt templom a napnak melyik szakában melyik felekezeté.

Van ahol a passió éneklésére kórust tudnak szervezni, a gyülekezet tagjaiból szereplőket válogatnak, akik több évben is énekelnek (Homoródalmás, Jobbágyfalva). Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Árkoson, Siménfalván alkalmi, Brassóban, Torockón és Bölönben időleges kórusok működnek, s ahol van még jól képzett kántor — más egyházközségekben is.⁷ Figyelemreméltó kezdeményezéssel több egyházközségben a passiót magnószalagra vették, s így nagypénteken egynaposan több egyházközségben is le lehet forgatni. A lelkészek tapasztalata szerint nagyban növeli a hívek érdeklődését, templomlátogatását.

A gyász külsőségeiben kifejezett jeleként az unitárius templomokban nagypénteken az úrasztalát, a szószéket, a papiszéket fekete terítőkkel borítják be már kora reggel. Néhol már a csütörtök esti áhítat után felterítik.

Az unitárius ember is a nap gyászjellegét általában figyelembe veszi, s vallási jelentőségének különböző szemlélete szerint fejezi ki ruházatban is. A gyászruha viselése nem általános, inkább csak azok veszik fel, akik templomba mennek, s otthonukba térve levetik. Bözöd és Szabéd idős asszonyai egész nap viselik a fekete ruhát. A korosabb asszonyok

⁷ A régi passió szövegét *ifj. Péterffy Gyula*, néhai kolozsvári teológiai zene-tanár átdolgozta, kórusok használatára alkalmassá tette.

rendszerint fekete ruhát, de legalább sötétet hordanak, s minden alkalommal fekete fejkendő viselnek. A fiatalabb asszonyok ruházata lehet világosabb is, de a fekete fejkendő általános. A lányoknak a régi időkben copfjaikba fekete szalagot — pántlikát — kellett fonniuk. A férfiak viselete is ünnepi jellegű, ha az idő kedvező, a fehér ingen csak fekete lájbi van, ha hűvös — fekete kabát. Siménfalván viszont nem szokás a fekete ruha, Szentábrahámon a templomban is munkaruhában mennek, a férfiak borotvátlanul (!) — talán értelmét veszített régi gyásmegnyilvánulás emlékeként.

A keresztény ünnepi étkezés mindig az ünnep tartalmi jellegéhez alkalmazkodik. Az unitárius hívek hitbéli felfogásuknak, vallásos érzületüknek megfelelően, valamint a helyi néphagyományok megszabta módján, hol szigorúbban, hol kevésbé szigorúan, de nagy általánosságban alkalmazkodnak a böjtnaphoz, amit Széplakon és Dicsőszentmártonban „hosszú nap“-nak neveznek, a legtöbb helyen viszont csak „böjtös nap“-nak, kifejezve ezzel enyhébb jellegét. A böjtölés bármilyen formáját azonban nem belső érzésből, vallásos meggyőződésből, lelki szükségletből, hanem csak szokásból gyakorolják: „Őseink is így tették“ (Énlaka).

A böjt megtartásának ideje, mértéke nagyon változatos, de tájegységek között nincsen meghatározó különbség. A Kisküküllő menti Ádámoson, a Nyárád menti Gálfalván, az udvarhelyszéki Énlakán vagy a párciumbéli Ravában is pl. a „vacsoracsillag“ csütörtök esti feljöveteletől a péntek esti újbóli megjelenéséig tart. Kököson a délelőtti istentisztelet után kezdik, s este fejeződik be. A dicsőszentmártoniak „igazi“ böjtjén péntek délig semmit nem esznek. A mezőségi Szabédon reggeltől estig csak felnőttek és idős korúak böjtölnek, de a zsengebb korúakkal csak böjtös napot tartatnak, de ez utóbbi korcsoportbeliekkel általában, mindenütt csak ilyen mértékben böjtöltetnek. Désfalván a vallásosabbak egész nap böjtölnek. A Nyárád menti jobbágyfalviak egyesek este hat óráig, mások kilenc óráig böjtölnek. Az időkülönbség oka Jézus halála órájának az evangéliumokban eltérően jelzett ideje, amihez eme egyéni megítéléssel alkalmazkodnak. Korondon a böjt egész napos, és igen szigorú, a katolikusokkal az unitáriusok is böjtölnek. Így kívánja a helyi hagyomány, aki nem teszi — megbotránkozást vesz magára. Aranyosszék unitáriusságának böjtölése nem egyforma; Torockón reggeltől estig tart, a férfiak nem esznek, de szeszes italt fogyasztanak; Várfalván már jóval lazább volt a böjtölés, s ma is csak kevés idős ember tartja, de csak „böjtösen“. A marosszéki Székelykál unitárius lakossága nem tartja a böjtöt.

Az unitárius böjtös ételek skálája igazodik a böjtölés mértékéhez, de az egyes vidékek közt nincs lényegbeli eltérés, esetleg valamilyen táji adottság folytán jelenik meg egy-egy ott használt étel vagy ugyanazon étel más elnevezéssel. A Hargita fennsíkjának nyugati peremén és a Firtos-alja bükkerdős övezetének falvaiban a speciális népi ipari szerkezetekkel „ütött“ bükkmakkolajjal leöntött metélt nyers sóskáposzta kedvelt böjtös étel volt.

A legáltalánosabban fogyasztott böjtös ételek a különböző aszalt gyümölcsökből (szilva, alma, vadvakor, ribizli) készített főzetek, nevük vidékenként különbözők.

A nagypénteki böjtös ételek készítésének általános követelményét, a zsír és hús mellőzését az unitáriusok is általában betartják. A Nagyhomoród menti halastavak mellett fekvő Szentpál és a közelében levő Derzs

lakossága a hal — mivel hidegvérű — húsát fogyasztják. Az asztalgyümölcs készítményeken kívül leggyakrabban a főtt és sült krumplit hagyományával eszik, de kedvelt ételek a böjtös paszuly törve vagy csak eresztékesen készített levese, tojásnélküli laskafélék dióval, mákkal, lekvárral, esetleg káposztával; a puliszka is általános, hasonló mellévalókkal, jórészt mindenütt fogyasztják a kenyér mellett. Firtosváralján azonban, s régebben Szentábrahámon kenyeret nem esznek, illetve nem ettek, mert kovászos készítmény. Tejet is kevés helyen isznak, inkább a saját maguk szedte növények tea-főzete járja. Sokfelé fogyasztják még a hajalt főtt cukrozott kukoricát, Háromszék, Udvarhelyszék falvaiban. Egyedi ételféleség Torockón az aszalt ribizli leves, a „cibere“, Firtosváralján a csak sós vízzel gyúrt pogácsa, erről nagypénteket ott „pogácsa ünnep“-nek nevezték; Sepsikőröspatakon is hagyományos böjtös étel volt; Homoródalmáson zablisztból főzték a tej mellé az ízetlen kocsonyás kásafélét, a „kiszi“-t; a bortermő Szentgerincén a „borcibere“ kedvelt leves volt.

Akinek böjtje csak a böjtös eledel fogyasztásából állott, a szokásos napi háromszori étkezési rendhez igazodott.

A böjt okozta éhségérzetet, hogy napközben csökkentsék, egész nap felnőttek és gyermekek patogatott kukoricát, „kakast“ rágicsáltak.

A húsvéti bárányt az unitáriusok legtöbb helyen nagypénteken vágják le. Vágásának idejét helyi szokás szabta meg. A bárány véret — valószínű katolikus hatásra — nem fogják fel, a földre csurgatják, kivéve Ádámot, Széplakot, Zsákodot.

Nagypéntekhez unitárius népünk kevés babonás cselekményt, hiedelmet fűz, legfennebb ott, ahol erős a katolikus hatás.

Énlakán máshol nem ismert régi nagypénteki szokás volt az ósdi gyutacos pisztolyokkal (alakjuk után „disznóláb“-nak nevezték) végrehajtott „durrotatás“. A délelőtti templomozásból kijövő legények a cinterem kerítése mellé állva ezekkel a csak fojtással töltött mordályokkal nagy puffogatást csaptak, amit a templomból kijövő gyülekezet nagy érdeklődéssel várt és fogadott. Eredeti értelmét vesztetten 1947-ig rendszeresen gyakorolták, amikor aztán hatósági rendeletre ezeket a mordályokat is be kellett szolgáltatni. Hogy valamilyen — talán még a reformáció előtti — feltámadási körmenet díszlövéseinek nagypéntekre tolódott szokásmaradványaként őrződött-e meg, vagy hajdani tatárjáráskori gonoszúzó célzatú lövöldözésnek emléke-e, ma már nem lehet megállapítani.⁸

Kenyeret nagypénteken csak Székelykálban, Nagyajtán, Homoród-szentmártonban sütöttek. A húsvéti tojást Nagymedeséren, Derzsben és Torockón e napon festik.

A nagypénteki búzavetés-kerülésnek az emléke csak a Nyikó menti Bencédben élt, ahol a kollektivizálásig gyakorolták.

NAGYSZOMBAT

Nagyszombat a nagyhét utolsó, „ünnep tövének“ nevezett napja, a húsvéti előkészületek elmaradt vagy csak e napon elvégzendő cselekményeivel. A háziasszonyok e napra lehetőleg minden házbeli teendőt igyekeznek elvégezni, hogy erre a napra csak az ünnepi ételeket elkészítő sütés-főzés maradjon. Kora reggeli első ténykedésük a dagasz-

⁸ Vö. Bálint S.: i.m. 277.

tás. A kenyeret, a sima és fonott kalácsot minden régi családnál kemencében sütötték, a kollektivizálás után egyre ritkábban, kényszerűségből a pékségek termékeit vették, legfennebb a diós, mákos kalácsok sütése történt a lerben, ma is itt sütik. Régebben szinte elmaradhatatlan kalácsféle volt a parázon süttött kürtöskalács, ma már leginkább kicsinyre zsugorodott alakját forró olajban sütik, mint a fánkot.

Az elsőnap i ünnepi ebéd fogásaihoz szükséges hús előkészítése, a tyúkok levágása s a tyúkhúsleves főzése az asszonyok dolga. Ahol húsvétra töltött káposztát is főznek, anyagát összerakják, s főni teszik. A másodnap i ünnepi ételek készítéséhez szükséges bárányhúst a férfiak teszik a konyha asztalára. Küküllődombon a major a júhsereget e nap o behajtja a faluba, hogy a gazdák választhassák ki a levágni való bárányt.

A férfiak és a gyermekek dolga a szombat esti utcaseprés, de csak az utcaszélesség feléig, a túlsó fele a szemben levő szomszéd dolga, aki restellné, ha nem ő végezné el.

Azokban a falvakban, ahol a legények húsvét hajnalára a lányoknak „virágot“, „csóvát“ tesznek, a szükséges fenyőágot megszerzik és fel is díszítik (Marosszéken, a Kisküküllő menti falvakban).

A sokféle teendő végzése közben, amikor megszólalnak a másnap i ünnepre figyelmeztető harangok, s egyúttal vecsernyére hívnak, aki csak teheti, de különösen az idősebbje, igyekszik részt venni az esti áhitaton. Több helyt az ünnepvárás hangulatát a harangozás mikéntje is jelzi mindkét harangnak az összehúzásával, megkülönböztetve ez ünnep tóvi napot a nagyhét többi napjától, amikor csak egy harangot szólaltatnak meg.

Nagyszombaton délután vagy estefelé viszik el a lelkészi lakra a húsvéti úrvacsorához felajánlott jegyeket, a kenyeret és bort, s mások azt az összeget, amit úrvacsoramegváltás címen ajánlanak fel.

Mindenik unitárius vidéken van néhány falu, ahol nagyszombaton este festik meg a húsvéti tojást (Magyarország, Szabéd, Kissolyos, Rava, Homoródalmás, Sepsikőröspatak), anyák lányakkal, Árkos azonban kivétel: a család korosabb asszonyai festik, a lányoknak tiltva van!

Nagyszombathoz kötődő kultikus hiedelem csak Korondon van: délben, amikor a katolikus templomnak tornyában a csütörtökön délben elhallgatott harangok újból megszólalnak, a gyümölcsfákat az unitáriusok is jól megrázzák, hogy szép gyümölcsöt teremjenek.

Nagyszombaton este ünnepi táncot nem tartanak, tisztálkodnak, előkészítik másnapra az ünnepi ruhát.

HUSVÉT

A húsvét mind belső tartalmában, mind külső megnyilatkozásaiban ünnepeink sorában első helyen áll. Lehetőleg mindenki igyekszik részt venni az évnek ezen az első nagy egyházi ünnepén. Első napját az úrvacsora szelleme és hangulata tölti be. A templomaink ilyenkor megtelnek, a másol élők is, ha tehetik, erre az alkalomra hazatérnek, hogy szülőfalujuk templomában élhessenek úrvacsorával.⁹

⁹ A diktatúra éveiben, főképpen városon, nemcsak elsőnapján volt úrvacsoraszertés, hanem másodnapján délelőtt is, hogy a különböző váltásokban dolgozó híveknek legyen alkalmuk úrvacsora-vételre. A jelenben is így gyakorolják.

Ahol és akik komolyan készültek erre az alkalomra, az úrvacsora jegyeinek vétele előtt semmit sem esznek, nem isznak. Ezt a szokást Rava, Pipe, Küküllőszéplak, Szőkefalva, Dicsőszentmárton, Ádámos, Szentábrahám unitárius hívei ma is megtartják. Erre a szokásra csak annyi magyarázatot adnak: „Így tanultuk a régiektől!”

A régebbi időkben többfelé szokásban volt, hogy úrvacsora vétele után hazatérve elővették a Bibliát, s a prédikáció textusát kikeresve újra elolvasták. Ravában ezt a szokást még most is tartják, itt a család valamelyik idősebb tagja hangosan olvassa fel a templomban hallott textust. S ahol az utódok vallásos nevelésére is gondot fordítanak, az ünnepi ebédhez üléskor, annak megkezdése előtt a gyermekek mondják el az asztali imát: „Jó Istenünk, ki ételt adsz nekünk, / Kérünk, áldd meg a mi eledelünk! / Akik szerzik a mi kenyereinket, / Tartsd meg édes szüleinket! Ámen.“

A húsvét bensőséges hangulata kihat az egy helységben élő unitáriusok és más felekezetűek kapcsolatára. Abban az évben, amikor a húsvét nem esik egybe, kölcsönösen mindenik a maga húsvétjának délutánjára meghívja szomszédait, ismerőseit egy pohár borra. A gyermekekre is gondolnak, kalácsot, pirostojást, édességet adnak nekik.

Énlakán, Pipén a pirostojást első napjának délutánján, a délutáni templomozás után festik. Táncot első napján nem tartanak, reggel korán azonban, ahol muzsikus cigányok élnek, „megtisztelik“ azokat a családokat, ahol a kaput nyitva találják.

HÚSVÉTI NÉPSZOKÁSOK

„Jézus élete alakulásához, körülményeihez sokféle rítus, legenda, mítosz és tradíció fűződik, amelyeket a kereszténység nagy családjának tagjai híven megőriztek, ápoltak, gondoztak, s a különböző szokásokban fenntartottak és ezek, mint hagyományok szállnak tovább nemzedékről nemzedékre.”¹⁰ Ilyenek a tavaszi, illetve húsvéti ünnepkör színes szokásai is, amelyeknek sok eleme ugyan egyházi eredetű, de sem a dogmához, sem a vallásos szertartásokhoz nem tartoznak, s amelyeket unitárius népünk is szívesen gyakorol. Ezek: a húsvéti *határkerülés*, a *didergés*, az öntözéssel kapcsolatos *virágtétel*, maga az *öntözés* és a piros-, illetve *húsvéti tojás adása*.

A *határkerülés* szokása ősi soron a tavaszi napfordulóhoz kapcsolódó mágikus-kultikus tartalmú sokféle cselekményben nyilvánult meg. Célja a zsendülő búzavetés megóvása, a föld termékenységének, a bő termésnek a biztosítása volt. A mágikus cselekmények közül többet a középkori egyház saját szertartásai közé olvasztott be. A szokás a reformációig az egész Európa katolikusok és ortodoxok által lakott területeiben általános volt, de a Székelyföld közép-nyárádmenti falvaiban az unitáriusok a II. világháborút követő kollektivizálásig gyakorolták.

A határkerülés szokása, megszervezése, lefolyása eléggé ismert. Általában hasonló módon zajlott le mindenütt, csak főszereplőinek elnevezése, száma esetleg különbözött. A megszervezésére húsvét szombatján este került sor: a falu középkorú és ifjabb férfiai, a már konfirmált legényei összegyűltek a kijelölt helyen (piac, templom), s ott megválasz-

¹⁰ Faluvégi Áron: *A pirostojás*. = Unitárius Közlöny, Kolozsvár, 1907. 64—66.

tották a határkerülés „előljáróságát“. Szentgericén bírót, jegyzőt, két esküdtet és a „szaglászót“ (aki a levegő tisztaságát megrontókat figyelte, s jelentette a bírónak büntetésre)¹¹, Szentlászlón papot, bírót, ítélőmestert választottak; Jobbágyfalván az előljáróság fölé még egy királyt tettek, a falu tekintélyes emberei közül választva, akinek joga volt az ítélőbíró határozatait megváltoztatni. A király feladata volt húsvét másodnapján a határkerülésben részt vettekkel a falu lakóinak felköszöntése az öntözés alkalmával. A főszereplők megválasztása után egyházi énekeket énekelve indultak el, s járták be nagyszombat éjjelén a búzahatárt, s megállva imával fordultak a gondviselő Istenhez határuknak, vetésüknek a pusztítástól való megóvását kérve.

A határjárás — kultikus vonása mellett — azzal a cselekményével, amellyel a konfirmált ifjakat a határdomboknál „megcsapták“, középkori jogi gyakorlatot őrzött meg: az örökölt vagy kapott birtokok határainak emlékezetben tartását ilyen módon rögzítették. A megcsapás később legényavató cselekmény is jelentett.¹²

A határkerülést a Nyárad mentén kívül más vidéken alig gyakorolták, és nem húsvét nagyszombatjának éjjelén. A nyikómenti Bencéd unitárius népe egy nappal korábban, nagypénteken került meg a búzahatárt. A Párciumban levő Pipe, ugyancsak egészében unitárius lakossága — részben még a tavaszi ünnepkörhöz számítható — áldozócsütörtökön végezte. Egyetlen olyan, csak unitárius szervezésű határkerülés volt, amelyben mindkét nembeli konfirmált ifjúság, legények és lányok vettek részt, rajtuk kívül más, ún. „belső ember“ (pap, kántor) és házas ember abban nem vehetett részt. Régebben katonaviselt legények vezették a csoportot, később ezeket felváltotta a két-két csősz, akik párosan, elől és hátul állva vigyáztak a rendre, fontos szabály volt, hogy a csoportból nem maradhatott el senki, ha valaki mégis elmaradt, azt később a szülőknek jelentették, s az rótták ki rá a büntetést. A megbeszélthelyen összegyűlt ifjúság a két templomozás közt járta be a búzahatárt. Egy-egy búzatablánál megállottak, egyházi énekeket énekeltek (Jó Ur isten tekints hozzám, Áldjad én lelkem az Urat és áldozócsütörtöki énekeket). Menet közben, „fele útjánál“, megállottak, s pihenőjük alatt az egyházi énekeken kívül világiakat is énekeltek. Minden idők határkerülése a Szőlőtetőn a 90. zsoltár éneklésével ért véget. A falu népe régebben a kapuk előtti kispadokon ülve várta, hogy mikor hangzik fel a „búzakerülő“ ifjak éneke. Úgy érezték: búzájuk meg van áldva. A háború után, 1956-ig, a hívek a falu végére gyűlve várták az ifjakat, megérkeztek után a lelkész imádkozott, s együttesen egyházi énekeket énekeltek. Mindkét fogadási mód után a várakozók és az ifjak mindannyian elmentek a délutáni áhítatra.

A *didergés* szintén a közép Nyárad mente húsvéti népszokásai közé tartozik. Régi helyi szokás, ma nincs gyakorlatban, de a 30-as években Szentgerice unitárius és református népe még együtt gyakorolta.¹³ Néhány fiatalember csoportba szerveződve első napján éjfél tájban, élükön egy „tréfacsináló“-val, elindultak „dideregni“. Többek közt előszeretettel

¹¹ Molnár István: *Húsvéti szokások Szentgericén*. Maros megye. = Székelység, IX. évf. Székelyudvarhely, 1939. 27—28.

¹² Vö. Barabás László: *Húsvéti népszokásaink*. = Népújság, Marosvásárhely, 1990. ápr. 14. sz.

¹³ Vö. Molnár István: *Didergés*. = Székelység, Székelyudvarhely, 1937. évf. 20.

keresték fel a fiatal házások otthonait. A kiszemelt családok házainak tornáca nyíló ajtóját keresztbe tett karóval kikötötték, hogy a bentlévők ne tudjanak kijönni, majd az ablak alá állva a fázó ember reszkető hangját utánozva az illető családban meglevő vagy várható eseményeket (a „gólya kelepelése“ vagy házasulandó szándék, leánykérés), de a ház lakóinak rossz vagy jó tetteit, esetleg erkölcsi botlásait is „kidideregték“, viccesen világgá kiáltották. Az is volt a tulajdonképpeni célja ennek a szokásnak, hogy megtréfálják egymást ünnep fejében. Megharagudni ezért nem volt szabad! Mindaddig dideregték, amíg vagy pirostojást kaptak vagy a viccet viccel fizetve vissza a didergők nyakába a padlásról egy veder vizet zúdíttak.

Virágozás, a húsvét ünnepének — azokban a falvakban, ahol szokásos — legszebb, legszínesebb külsőségeiben megnyilvánuló kifejezése a többféle elnevezésű díszített vagy anélküli fenyőágtétel szokása: Szentgericén, Nyárádgálfalván „fenyőágazás“, „elcsóválás“, Bözödön „húsvéti fenyő“, Ravában „csóva“, Korondon, Magyarzsákodon „húsvétfá“, Székelykálban „locsolóág“ (utalva az öntözéssel kapcsolatos szerepére).

Ezeket a díszítményeket rendszerint a húsvét első napjára virradó éjszaka teszik, szegzik fel a lányos házak kapujára, tornácaira, Szemet gyönyörködtető ilyenkor az ünnepi díszbe öltözött utca képe a színes papírszalagokkal, a felfüggesztett kifújt tojánhéjakkal, virágokkal ékesített fenyőágaival. Idegen is láthatja, melyek a lányos házak, de azt is, hogy hol laknak a legszebbek, legkedveltebbek, mert ott több ilyen díszítmény virít.

A húsvéti virágtétel szokása nem általános, azokban a falvakban alakult ki, ahol a határjárás és az azt követő hajnalozás megvan. Fő területe Marosszék, a Nyárád felső, katolikus lakosságú vidékén és a Közép-Nyárád mente főképpen unitárius—református falvaiban. E tájegységtől keletre a Kis Küküllő felső vidékén fekvő református falvakon kívül unitáriusoknál meglevő szokásként csak a régi Udvarhely megye nyugati felében fekvő Ravában, Bözödön és amíg „élő falu“ volt, Bözöd-újfaluban, valamint az unitárius-katolikus Korondon, volt, illetve van szokásban. Ezek a virágtételek a „határfalui“, sem az ezektől keletre fekvő udvarhelyszéki, sem a háromszéki, de az aranyosszéki unitárius vagy vegyes felekezeti falvakban nincs szokásban. Aranyosszéken Torockó az egyedüli, ahol a régebbi időben húsvétkor zöldágot tettek. A háromszéki Árkoson is úgy tudják, hogy valamikor húsvétra tettek, de a szokás már rég áttevődött május elsejére. A zöldágtételt csak Ravában ismétlik meg, húsvétkor és május 1-én is szokásos.

A Székelyföld többi vidékén május elseje a zöldágtevés, csóválás napja. A természet tavaszi újjászületésének szép jelképeként tevődnek, kifejezve ezzel a gesztussal a zöldágot tevők megújító jókívánságait. A mezőségi Szabédon a fiatalok kedveseiknek pünkösdkor állítják a zöldágot.

A virágozásnak kétféle módja van: legáltalánosabb az egyéni állítás-tevés, ritkább a csoportos-társas módja. Az egyéni virágtételnél — a virág elkészítését és alakját tekintve — általában egységes, ki-ki a maga virágját készíti el, és maga helyezi el a lányos házaknál. A formáját azonban korcsoportbeli különbség határozza meg: Szentgericén például a kicsi fiúké (kb. 12 éves korig) mintegy 60x60 cm-es négyzetes fakeret, s erre illesztik rá a szokásos díszítményeket; a konfirmált fiúké fenyőtető (a fenyőfa csúcsa) a szokásos hasonló díszítményekkel; a nagy-

legényeké leginkább a fenyőfának szép oldalágai, de a komoly udvarló — ha teheti — egész fenyőt állít kedvese házának udvarára, az ajtó elé beásva.

A társas virágzásra Nyáradgálfalva fiatalsága ad példát. Egész nagyhéten tartó cselekménysorozat készíti elő. Megszervezője az ötvenes évekig mindig a lelkész volt. Legényeknek és lányoknak egyaránt szerepük van benne. A legények választottai virágvasárnapján elmennek Vármezőbe, Szovátára és megvásárolják a szükséges fenyőt, annyi „tetőt“ ahány kicsi és nagylány van a faluban, s ezenkívül sok szép oldalágot. Ezt a famennyiséget nagypénteken délután hazaszállítják, a „tetőket“ egy udvaron „felverik“, külön-külön földbe ásva felállítják. A lányok a már előre kiosztott színes papírokból csíkokat, mintákat vágnak, felfüggesztésükhöz cérnát kötnek rá, s szombaton délután elviszik ahhoz a házhoz, amelynek udvarán a „tetők“ fel vannak állítva, ott aztán a lányok a fiúkkal együtt azokat feldíszítik. Este 10 óra körül a legények megkezdik a tetők széthordását, felszegezve azokat a lányos házak kapujára, tornácára. Ha valamelyik legény a kedvesének nagyobb, díszesebb fát akar állítani, azt megvásárolja, külön még feldíszíti, s maga viszi el a leányos házhoz, s szegzi fel a kapufélfára. Egész éjszaka őrzi vagy őrizteti, nehogy valaki ellopja, és másnak tegye fel.

A *pirostojás* a húsvéti öntöző népszokásnak legfontosabb kísérője. Jelképiséget az unitárius Faluvégi Áron a század elején így határozta meg: „A szárnyas állatok fajfenntartásának (...) kis tárháza, a tojás életerőt és az ébredező élet fenntartására szükséges tápláló anyagot rejt magában. Jelképileg tehát az új életrekelést, a feltámadást akarja kifejezni. Amint a tojásból a benne levő életerő folytán kedvező körülmények közt új élet keletkezik — úgy támadt fel Jézus is a sírjából halhatatlan lelkének erejénél fogva. A húsvéti pirostojás a feltámadás jelképe. De miért piros? Azért mert a piros az örömet fejezi ki, vagyis örvendetesen emlékezünk a Jézus feltámadására. Ez volna az értelme és magyarázata, általában, a pirostojásnak. A húsvéti tojásnak *piros* színe a Jézusnak kiontott vérével ábrázolja.¹⁴

A hajdani keresztény szimbolikában kialakult tartalma nagyon megváltozott, elhalványult, elnépiesedett, ma már csak ajándék, az öntözés ára, de sok esetben érzelmi kapcsolatokat is kifejez.

Festés mindenütt szokásban van, de az eredeti színtől eltérően sokféle változatban (sárga, lila, zöld, kék, barna), virágozzák lapimintásra, márványozzák (többszínű festékbe mártva), s ahol hagyománya van, mintázzák, „írják“. Festésének ideje általában nagyszombattól húsvét másnapjának reggeléig tart.

A tojás ajándékozásának ideje általában az öntözés alkalmával van. A gyemekek mindenütt kapnak, aszerint, hogy milyen kapcsolatban állanak a megöntözöttekkel; a serdülő korúak is szívesen elfogadják, de a legények legtöbbje már csak akkor fogadja el, ha egyenesen az ő számára névvel, emlékszavakkal készült.

A keresztények keresztgyermeküknek külön alkalommal csak két unitárius faluban ajándékoznak húsvéti tojást: Ravában húsvét másodnapján a délelőtti istentisztelet után, a templom előtt, Szabédon viszont a délutáni templomozás után személyesen viszik el keresztgyermekükhöz. Ha valaki húsvétkor nem tudta e keresztanyai kötelességét teljesíteni, az „kicsi húsvétkor“ (a csonkahét utáni első vasárnap) pótolta.

¹⁴ Faluvégi Áron: i.m. 65.

Néhány helységben a csordapásztoroknak, pakulároknak is ajándékoznak húsvéti tojást, kalácsot, lepényt. Szőkefalván, Széplakon, Ádámoson, Pipén, de csak másodnapján kora reggel.

A román—magyar vegyes lakosságú és felekezetű falvakban (Küküllőszéplak, Ádámos, Désfalva, Szőkefalva) régi szokás, hogy azokban az években, amikor a húsvét nem esik egyidőben, ki-ki ünnepe másodnapján szomszédai, jó ismerőse gyermekeit kölcsönösen megajándékozta húsvéti tojással.

A gyermekek s néhol a legények is a húsvéti tojással leginkább ügyeskedő versengésként, s nem nyereszkezésért, különböző játékokat üznek. Legáltalánosabb a tojások összeütése, amit az unitáriusok által is lakott vidékeken *türkölésnek*, *türközésnek*, *csakkozásnak* (Küküllőszéplak), *nyerős csakkozásnak*, *ütésnek*, *nyerősdinek* neveznek. Homoródszentpálon humoros-virtuosus játék a *tojásnyelés*, ki tud minél rövidebb idő alatt egymás után minél több egészben szájba vett és alig megrágott tojást lenyelni. A kísérletezés a tikkadozás miatt nagy derűtséget kelt, vígaszdíja bor, amit közösen fogyasztanak el.

Húsvéti öntözés a húsvéti ünnepkör népi szokásaiból kiemelkedik a másodnapi öntözés, ami vidékenként egyszerűbb vagy színesebb formában nyilvánul meg. Mozzanataiban leggazdagabb a Nyikó mente unitárius falvaiban, ahol a társas cselekményű öntözéses hajnalozás volt szokásban. Legszebb, legteljesebb változatát az ötvenes évek végén még sikerült rögzítenünk a tordátfalvi zászlós hajnalozó-öntöző szokásban.¹⁵ Az itt gyakorolt öntözési forma a megszervezésétől a befejezéséig olyan bővített társas cselekményfolyamat, amely a népi színjáték minden jellemző jegyét magán viseli, s így a népi ünnepi játékok színjátékszerű hagyománycsoportjába illeszthető be.¹⁶ Lejátszásának egyebütt is többé-kevésbé hasonló általános mozzanatai mellett a négy zászló „felkészítése“ (a lányok első napján délután társas cselekménnyel végzik), és a zászlóknak a meglátogatott családban a házigazda megtisztelését célzó dekorációs szerepe emeli ki ugyanezen vidék többi helységeinek szokásaiból. Az általánosan gyakorolt részecselekményeket: az éjfélkor megkezdett felvonulás zeneszóval, a bekérezkedés, az engedély megadása, a beköszöntő legény verses üdvözlője, az öntözés, a kínálás, a tánc, a búcsúzó vers, az ajándékok összegyűjtése és a házigazda köszönete képezik.

Szépek, változatos tartalmúak a beköszöntő, az azt követő ráfelelő versek (Énlaka) és az elbúcsúzó versek, amelyeknek bevezető szakaszai vallásos érzelmeket fejeznek ki, szólnak a húsvét jelentőségéről, a feltámadásról, a tavasz szépségéről, dicséretéről, esetleg a szülőföld szeretetéről, majd a jövetel céljának, a „virágszál“ megötözésének bejelentésével végződnek. A verseket rendszerint a falvak költői lelkületű földművesei, esetleg kántorok, lelkészek írták, s a szebbek generációkról generációkra öröklődnek.

¹⁵ Molnár István: *Húsvéti zászlós hajnalozó-öntöző Tordátfalván*. KerMagv. 94 (1988) 92—99. — Kézirat gyanánt *Zászlós hajnalozó-öntöző húsvéti népi játék Tordátfalván*. = Néprajzi Közlemények Bp. 1962. VII. 1. 3—17.

¹⁶ Vö. Dégh Linda: *A magyar népi színjáték kutatása*. Bp. 1947. 25—26. („ősi szállományból tevődik össze“, „ünnephez kapcsolódik“, „a játék színtere nincs egy helyhez kötve“, „nem is történik egy helyen“, „a játék egy nap alatt többször ismétlődik“, s ez az eseményfázisok szerint „színterét változtatja“, „játsszók és nézők között nincs különbség“, a táncba való bekapcsolódásukkal „a nézők is szereplő személyek“.

A Nyikó menti hajnalozásban a besorozott legények és a konfirmált ifjak együttesen vettek részt, utóbbiak csak másodlagos kiegészítő szerepet kaptak. A katonaviselt, még meg nem házasodott öreg legények csak csoporton kívül, egyénileg öntözhetek.

A vidék falvaiban az öntözési ceremóniának van egy mindig nagy érdeklődéssel követett sajátos, más tájakon nem szokásos kötekedő része: a házigazda az öntözésre csak az általa feltett találós kérdések megfejtése után „hajlandó“ engedélyt adni. A találós kérdések közt vannak bibliai leírásokkal kapcsolatosak és profán tartalmúak is.¹⁷

A Nyárád középső vidékén levő, unitáriusok által is lakott falvaink népének nappal, másodnapján szokásos öntözésben szintén megvan a színjátékszerűség, de Nyárádgálfalván bővítetten, utcai cselekménnyel is kiegészül; ennek főszereplője a „hamubucskás“ (maszkura öltözetben, fején pléhfazék sisakkal, álarccal), kelléke egy botra kötött hammas tarisznya, ezzel riogatja az öntöző csoportot, kísérő gyerekeket, vagy vele követnek el kacagató jeleneteket, bosszantják, csúfolják: „Hamubucskás, hamubucskás, kell-e neked kotlós tojás?“ — skandalálással. A háznál öntözési ceremónia megtörténte után a kínálkozások megmaradt hirt a „lúd“-ba (korsóba) öntik, elfogadják az ajándékba adott nyerstojást, szalonnát, s amikor az öntözést mindenütt befejezik — egy előre megszervezett háznál — azokból közös rántottázást rendeznek. A természetbeni ajándékok mellett minden családnál pénzt adnak, a tett virág értékének megfelelően. Jobbágyfalván is az öntözők csoportjának (akik a határkerülést végezték, előjárók és résztvevők) másodnapi utcai felvonulásában szintén megvan a bővített színjátékszerűség, itt azonban nem egy, hanem két színesítő figurával, akiket „hamubotosok“-nak neveznek.¹⁸ A felvonulás rendjére a király, a bíró és a csapómeister vigyáznak. A menet élén a zenészek haladnak. Amikor a csoport beérkezik a házhoz, a zene elhallgat, az előjárók és csak 2—3 érdekeltbb résztvevő lépnek be a szobába, a király elmondja a köszöntőt, majd ő és azok, akik a sorakerülés rendjében kíséretében voltak nemcsak a nőket, hanem a férfiakat is most kölnivízzel, a régebbi időben viszont egy magukkal hordozott vederbe, amelyben „Jordánból merített víz van“ fenyőágot mártottak, és azzal öntözték meg a ház lakóit. Az öntözés befejezte után itt is a gyűjtött tojásból, szalonnából az esti bálkor egy nagy tálban rán-

---

¹⁷ *Tordátfalván:* Jézus Krisztust amikor felfeszítették s meghalt, mi történt? — A templom kárpitja hasadt meg. — Mikor Isten megteremtette a Paradicsom kertet s abban Ádámot és Évát, ki ütötte fel az első karót? — Az ütötte fel, aki az utolsót. — *Székelyszentmihályon:* Melyik a legkedveltebb, legkellemesebb és legszebb női név, amelyik sok örömet hoz maga után? — BOR-BÁLA. — Hol létezik a „karafina fa“? Adatközlő szerint a eketaliga ágának az orrára belevéset, kerékfalhoz hasonló szerkezeti rész, amelynek a két végén két bütyök áll, ennél fogva lehetett szabályozni az ekét, hogy meredekebb hegyoldalokon is szántani lehessen. *Bencédben:* A lónak a farkát miért kötik fel? — Mert ő saját magának nem tudja felkötni. — Minden városban van, csak Enyeden nincs, egy veréb hordozza, hat ökör nem bírja. — A „V“ betű. — Hosszabban tartó kötekedéskor a gazda az ajtón belül kezében valamilyen tárgyat tart (seprűt, fejszét, fazakat, stb.) s a kint levők „Találjátok ki, mit tartok a kezemben?“ kérdésre, addig sorolják, amíg eltalálják.

¹⁸ A „hamubotos“ a Firtos környéki falvakban is ismert figura, de szerepe csak a téli ünnepkör játékainál volt „fársángkor“.

tottát készítenek, s azt a résztvevők és a meghívottak közösen fogyasztják el. A meglátogatott házaknál rendszerint pénzt is adnak az öntözőknek, a zenészek díjának pótlására.

A színjátékszerű szokásokkal színesebbé, ünnepélyesebbé tett öntözés a Homoródok mentén, a Kis-Küküllő tárgyalt vidékén, Háromszéken, Aranyosszéken lakó unitáriusok körében nem szokásos. Ez is, miként a virágzás, illetve zöldágtétel, a Székelyföld délkeletre fekvő falvaiban egyszerűsödött, szintelenebb mind külsőségeiben, mind belső tartalmában. Hiányoznak a szereplők, felnőttek köszöntő versei, ilyeneket csak a gyermekek mondanak, a felnőttek csak rövid prózában fejezik ki látogatásuk célját és jókívánságaikat.

A húsvét másodnapj öntözés vízzel történt, ennek emléke minden vidéken él. Volt ahol vederből, dézsából öntözték meg a leányt, volt ahol belemerítették az itató vályúba, de voltak enyhébb módjai is, pl. a már említett jobbágyfalvi öntözéskor csak vízbe merített fenyőággal fröcskölték le a leányt, vagy más falvakban, ha az időjárás zord, hűvös volt, legfennebb egy csésze víz rálocsolásával mentették meg a „rózsa-szálat“ az elhervadástól.

Tájegységeink falvaiban a húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódó népi szokásoknak még sokféle változata élt vagy él maradványaiban. Ezek közül ez alkalommal, ha csak főbb vonásaiban is érintve, meg kell emlékeznünk arról a Firtos alatti Énlakán gyakorolt bővített összefüggő cselekménysorozatról, amelynek mozzanatai a falu társadalmában családalapításra érett fiatalok párválasztásának finom árnyalatú jelképrendszerét is jelentette. A cselekményfolyamat szakaszai az alábbiak voltak:

— virágvasárnapján a legény tájékozódása az öntözés fogadásáról, illetve annak lehetőségéről,

— nagyhéten a lány megvásárolta kiválasztottjának a színpompás csináltvirág bokrétát (későbbi időben élő virág bokrétát készített).

— öntözéskor ezt a kiválasztott legény kalapjára varrta, titokban, hogy a többiek ne lássák;

— a legény bokrétás kalapját a templomban a legénykarzat könyöklőjére „szemlére“ tette.

A következő mozzanatok a virágtétel viszonzásából állottak:

— az ünnepi táncban a virágtevő lányt gyakran kellett táncoltatni;

— a legény az ünnep utáni etédi vásáron a lánynak néhány méter színes selyem pántlikát vásárolt, amit egy esti vizitában átadott a lánynak, ha az elfogadása biztató volt, s az érzelem húsvét óta nem változott, a lány az ajándékozást követő vasárnap a templomban a hajába font szalaggal jelent meg;

— május elsején a lánynak zöldágot kellett állítani.

Mindezeket a mozzanatokot követte aztán a kötelezettségek legfontosabbika: pünkösdi szombatjának éjszakáján a nagyon ritka, s emiatt nagyon nehezen megszerezhető *erdei papucsvirágnak* (*Phragmapodilum caudatum*) egy-két szálát egy pohár vízben el kellett helyezni a lány ablakában (de őrizni is kellett, nehogy másvalaki elvigye). Másnap a lány ezzel a kezében tartott csodás szépségű és illatú virággal ment a templomba, szemérmesen jelezve ezzel közösségének a párválasztási helyzetének alakulását. Ha megtörtént, hogy valamelyik lány nem kapott papucsvirágot, szégyenletében nem ment templomba.

A bokrétatevés és az azt követő viszonzásoknak folyamatában a párok egymáshoz közelebb kerültek, egymás iránti érzelmüket a falu tár-

sadalmi életében kialakult és elfogadott hagyományos jelekkel juttatták kifejezésre, s mindez a legtöbb esetben alapjait képezte a későbbi, végleges párkapcsolatnak.

A fentiekben megkíséreltem az erdélyi unitárius népünknek húsvéti ünnepkörben gyakorolt szokásairól áttekintő képet adni. A húsvétot váró és köszöntő szokásai közt kevés az olyan, amelynek elkülönülő felekezeti jellege lenne. Valamennyi gyakorolt szokás tartalmi kapcsolódásaival a keresztény hitvilág talajába ágyazódik.

ADORJÁNI RUDOLF

(közlő)

A KERESZTÚRKÖRI EGYHÁZKÖZSÉGEK VAGYONLELTÁRA A XVIII. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBÓL*

V. KÖZLEMÉNY

Két Kedei Filialis Ecclesiak. (151—159)

Anno 1733 Die 30ma Novembris. Visitatio celebratvan a' Kedei Filialis Ecclesiában¹, talaltattak Illyen Bonumai²;

Vagyon a' két Kede között való hegyen, a' két³ Kedei Unitaria Ecclesiaknak közös egy fa Temploma, körülötte a' Czinterem igen rongjosan talaltatott. A' Czinterem ajtón belől Nap keletre egy fából való Harangláb; mellyben vagjon egj Harang közös a' két Kedei Unitaria Ecclesiával. Vagyon ilyen irás rajta: *Isten dütsőségére a' Kedei Unit[aria] Eccl[esi]a öntette Fekete János idejében. 1723.*

Vagyon a' Kis Kedei Filianak, Kis Kede Falu között egj ágason, különös egy Harangotskája; illyen iras van rajta: *In Jesu ispes mea.*⁴

Vagjon Nagj Kedei Filialis Ecclesianak különösen egj ágason egj kis Harangja, mellyen semmi irás nintsen.

Vagjon a' Templomban a' Praedicalló Széken egj uj Székely Szőnyeg; A' Pulpituson két gjolts Kendő; egyiknek két vege fejtővel öltött; a másiknak a' két vege csipkés.

A szöveget gondozta és dr. Molnár István anyagának felhasználásával a jegyzeteket összeállította dr. Gaal György. A textiliák, felszerelési tárgyak, pénz- és mértekegységek magyarázata az 1. közleményben található.

¹ Az 1773. esztendő november havának 30. napján vizitáció tartatván a kedei leányegyházközségekben...

² javai

³ Kiskede és Nagykede

⁴ Jézusban a reménységem. (Ispe = spes)

Nagy Kedei Határon Rugonfalava felé fordulóban. Kert alatt, metr. 6. Vicinussa⁶ egy felől, a' Rugonfalva felől való vegiben egj darabig Rugonfalvi Czésar Sigmond, azon tul T[ekintetes] Fekete Daniel Uram; más felől fellyül T[ekintetes] Fekete Mihály Uram. Az Ecclesiajé.

Tanorok mellett, metr. 4. Vicinussa álló az Ország uttya, fellyül T[e]k[i]n[tete]s Fekete Daniel Uram. A' Cantoré.

Azon álló a' Sás mellett metr. 4. Vicinussa álló az Ország uttya, fellyül Imre Péter Uram, ennek vegiben egj kis szena fü. A Papé.

A' Tanorokba fellyül egj darab Szena fü Curr. 2. Vicinussa egj felől Farkasék zállagos szenafüve, más felől T[ekintetes] Fekete Mihály. Az Ecclesiajé.

Ugjan ott alább Curr. 6. Vicinussa Karaman Peter s Ambrus Gergely, oldalul a' Gyepü. Ebből öt szekérre való a' Papé, a' többi a' Cantoré.

A' Tanorok mellett Curr. 1. Vicinussa egj felől a' Pap Tanorokja gjepüje mellett járó ut, mas felől a' Cantor szantó föld. A' Papé.

A' Kús Kedei Határban

Rugonfalva felé fordulóban, Templom ösvenyinél egy darab szantó-föld, metr. 3. Vicinussa álló Vári Ferentz, fellyül Imre Péter Uram. Az Ecclesiajé.

Gagy felé fordulóban, Szenás Szegbe, Gyertyános veginél, metr. 5. Vicinussa egy felől álló Vári Ferentz, fellyül Palffi Mihály Uram Posteritassi földgyük. Az Ecclesiajé.

Zállagos alatt a' Falu adott az Unitaria Eccl[esián]ak egj darab szantó földet, metr. 6. Vicinussa álló Peterfi Hedviga Aszszony fellyül a' Falu közönséges Erdeje.

A Medesér felé forduló Határban Nyergeshago is Medeséri Határ Szely vicinitásában szantó es kaszáló, az szantó metr. 6. A' Kaszáló Curr. 1.

Signat Afnn]o Die ut Supra per Josephum Simo de Kús Solymos Juratum Notarium m[anu] p[rop]ria.⁷

Copia Literarum Legationalium de Flor[enis] Hung[aricis] Centum, a D[omin]ni quondam Sigismundo Farkas de N[agy]-Kede, Ecclesiis Filialibus Nagy et Kis Kedeinsium, pie legatis ac testatis⁸:

Mü Felső Dobofalvi Marothi Daniel és Szent Ersebeti Kádár Pál, mind Ketten N[eme]s Udvarhely Szék Filalissaban Keresztur Székben lakó Nemes Emberek, adgyuk ezen Testamentaria Dispositiorol⁹ irt Levelünket jóvendöbeli bizonysgul mindeneknek akiknek illik, tudtára.

⁵ birtokok

⁶ szomszédja

⁷ Aláírva a fent megjelölt évben és napon kissolymosi Simo József hites jegyző által, saját kezűleg.

⁸ Másolat ama száz magyar forintról szóló hagyománylevélről, melyet a néhai nagykedei Farkas Zsigmond úr a Nagy- és Kiskedei Leányegyházközségeknél kegyesen lekötött és örökbe hagyott.

⁹ végrendekezésről

quod in hoc A[nn]o praesenti 1780. Die 11ma Junii¹⁰, Nemes Kereszturffi Székben Nagy Kedében Nemes Farkas Sigmond Uram házánál létünkben mi előttünk önként való szabad akarattjából, noha beteg ágyban, mindazonáltal ép elmével, hagyá és legalá Farkas Sigmond Uram, Te-kintetes Kinosi Sándor Joseff Urnál Szász Forintokból álo adossagat, mind Interessivel¹¹ edjütt, a' Nagy és Kis Kedei Unitaria Ecclesiának, a' Kereszturfalvában, pénz fejében kiadott Tizenhárom Köből Buzát Inter-essivel edgyütt, mellynek a' mint mondotta Vékáját adta volna hat sustakban és egy polturaban, a' fenn említett Széki Szent Miklosi Uni-taria Ecclesianak hagyá és legala mint maga és Testvér Ötse Nehai Far-kas Ferentz tulajdon kereseteket. Melly dologrol adjuk ezen Testamen-taria Dispositiorol irt Levelünket, a' mi igaz hitünk szerént, tulajdon Subscriptionk¹², és szokott Petsetünkélis meg erősítven. Datum A[nn]o, Die Locoque ut Supra¹³.

Felső Dobofalvi Marothi Daniel Nemes Kereszturffi Szeki az meg-irt Faluban Nemes Ember. L.S.

És Szent Ersebeti Kádár Pál. Nemes ember. L.S.

Correcta per Nos in Vocibus¹⁴: N[eme]s Farkas Sigmond Uram házá-nál. Praesentem Literum Testamentariarum Copiam, ex veris indubitatis et authentice emanatis suit originalibus, in omnibus suis Punctis et Clau-sulis, gemine et conformiter, absque diminutione et augmento, variatio-neque prorsus aliquali, per me descriptam, bona fide mediante, propriae manys Subscriptione, usualisque Sigilli munimine testor. Josephus Simo Solymosi Juratus et Ordinarius S. Sedis Notarius m[anu] p[rop]ria. L.S.¹⁵

Notandum. Vagjon még egy küs Bennvaló örökség Nagy Kedeben, a' Falu közepiben Borjukert nevezetü helyben in Vicinitatibus ab una N[agy] Kedei Karamán János, ab altera¹⁶ Nehai Farkas Simond és Ferentz Posteritassi¹⁷ Jozságok, mellyet Nehai Kús Kedei Várallyai György ex Acquisitis legált¹⁸ volt a' K. Kedei Unitaria Ecclesianak.

Szent Miklós (157—159)

Anno 1773. Die 30ma Novembris Visitatio celebratvan a' Sz[ent] Miklosi Unitaria Mater Ecclesiaban Mobile és Immobile Bonumai¹⁹ ta-laltattanak e' Szerént:

¹⁰ hogy ebben a jelenlegi 1780. évben június 11. napján

¹¹ kamatjaival

¹² aláírásunk

¹³ Kelt a fent megjelölt évben, napon és helyen.

¹⁴ Kijavítva általunk, egyetértésben.

¹⁵ A jelen egyezséglevél másolatát az ő igaz, kétségtelen és hitelesen kiboc-sájtott eredetijéből minden pontjában és záradékában hasonlóan és azonosan, bármiféle rövidítés, hozzátoldás és változtatás nélkül egészében igaz hitem szerint leirtam és sajátkezű aláírásommal valamint szokásos pecsétemmel megerősítve ta-núsítom hitelességét. Solymo i Simo József, a sz. vizsgálószerk hites és rendes jegy-zője, saját kezűleg. (Pecsét)

¹⁶ ab una ... al altera — egyik ... másik oldalról

¹⁷ utódai

¹⁸ szerzett birtokaiból hagyott

¹⁹ ... Unitaria Anyaegyházköztségben ingó és ingatlan vagyonai..

Vagyon egy igen régi Kő Templom, Nagy Nyugott felől a' Mezőn, egyéb Czinterem nints mellette, hanem a' Pap Jozzága betüje Nap keletről bele ütközik. Ezen kívül Nap nyugotra minden bé kerítés nélkül vagyon egy kiss dombon egj Kő Torony, az is igen régi. Ebben vagyon Két Harang. Egjikenis semmi irás nintsen; hanem a' Nagjobb Harangon az agján áll Kereken Sinorozas vagjon.

Az Ur Asztalára való Edények

Vagyon egyhoszszuko viragos arannyas ezüst Pohar. Ket on Tangjér; edgyiken ezek a' betük vadnak irva: *E o N.M.* Vagyon egy ón Kanna, ilyen irás kívül az oldalán: *G.D. 1676.* A' fedelinek a' belső felin: *MAV.*

Vagyon egy hamukás Len Abrosz. Egy kotzkás Len Abrosz. Egy kék selyemmel varrott gjólts Kendő. Egy zöld sellyem ruha; más kék sellyem ruha; egj tarka kékes s' arannyas sellyem ruha. Egj veres fejtővel öltött kender Kendő. Egy kék fejtővel varrott lyukatos kender Kendő. Egy Patyolat a' Szelin szkofiummal sinorozott ruha. Egj mint egy sinoges Láda; ebben vadnak az Eccl[esi]a Jovai.

Vagyon a' Pap Házban két Fogas, két Pad.

Allodiaturak

Medesér felé Forduló Határban. Forrás tövissehellyben metr. 4. Vicinussa áll Lukatsi Györgj, fellyül Pap Mihály földgjök. Templom számára való.

Kertre menőben metr. 5. Vicinussa áll Vitalius Györgjné gyermekei, fellyül Lukatsi Györgj Szanto földök. A' Papé.

Falura jövőben metr. 3. Vicinussa áll Tiboldi András, fellyül Ferentzi Mihály Uram földök. A' Papé.

Somályban a' Patak mellett metr. 5. Vicinussa áll Buzás Mihály, fellyül Sz. Annai Daniel. A' Papé.

Ugyan ott fellyebb Hoszszu Somályban metr. 5. Vicinussa áll Sz. Annai Daniel, fellyül Farkas János Szantó földök. A' Papé.

Ugyan azon Völgyben fenn a' Medeséri Utnál, metr. 6. Vicinussa áll Mirtse György, fellyül [. . . . .]. A' Papé.

A Sásban van egy darab Széna fü, Curr. 6. Vicinussa küllyel Sz. Annai Daniel, belől a' Gyepü. A' Papé.

Rugonfalva felé Fordulóban

Templom számára való dezmás föld a' Falun fellyül. metr. 6. Vicinussa áll Tibodi András, fellyül Buzás Mihály.

A' Hágoban metr. 4. Vicinussa áll Lukatsi János, fellyül Vári András földök. A' Papé.

Az Erdő alatt egy darab szanto föld, metr. 6. Czigányné hegyire megjen veggel, vicinussa mindenik felől Medeséri Kússebb Márton István. A' Papé.

Patak Között metr. 8. Vicinussa áll Ujfalvi T. Kováts János Uram, fellyül Pap Mihály Szantó földök. A' Papé.

Ropóban metr. 16. vicinussa alól Tibodi András, fellyül Szalántzi Ur Szanto földé. A' Papé.

Kertre menőben, metr. 6. vicinussa alól Tibodi András, fellyül Far-
kas János, A' Papé.

Ugyan ott a' Kedébe menő ut mellett egy kender föld, metr. 2.
vicinussa alóll az ut, fellyül Sófalvi István. A' Papé.

Huszados földek Templom Számára valók, Kede Völgyében minden
második esztendőben egy forint a' Taxája²⁰, akár Szántják, akár meg
étessék.

Vagjon a' Papság Csürkertjin hatul egy darab Kert, szilvás egj ré-
sze. Templom Kertinek neveztetik; vicinussa küllyel Várallyai András,
bellől is Várallyai András.

Signata A[nn]o Die ut Supra per Josephum Simo de Kis Solymos
Juratum Notarium m[anu] p[rop]ria.

Anno 1781, Die 22da 9^{bris} Lévén Szent visitatio a venerabilis Szent
Miklosi Unitaria Ecclesiaban szabad tulajdon magam jó akaratabbol prae-
sentibus legalok és testalok²¹ a' venerabilis Sz[en]t Miklosi Unitaria Ecc-
lesianak fő képpen pedig romlando félbe levő Templom epittésére 50 öt-
ven M[agyar] forintokat úgy hogyha mostanság holtam törtenik akar mi
nével nevezendő bonumaimbol e mobilibus²² tudniillik, ha anyi erő
találatik a Szent Ecclesia meg vehesse vigore praesentium, ha pedig mo-
biliám annyit nem érnének ex acquisitis terrenis²³ az irt ötven M[ag-
yar] forintokig bonificaljak Succesorim²⁴, ha pedig Isten életemnek ked-
vez kész pénzül bé fizetni magam kívánom, ha pedig templomnak és Pa-
rochiának változása lenne ugyan hagyom és légáлом ezen ötven M[ag-
yar] forintokat, hogy egyenesen az Unitarius Atyafiak[na]k Suffragáljon²⁵.
Dat[um] Szt. Miklos A[nn]o et Die Supra ad Parochiali²⁶.

Szent Leleki Pakot Josef Nemes Udvarhely Széknek hités Asses-
sora²⁷ m[anu] p[rop]ria.

Székely] Keresztur (165—169)

Anno 1773. Die 1ma Decembris Sancta Visitatio celebrata in Ecclesia
nostra Sz. Kereszturiensi; ubi Bona Ecclesiae Mobilia et Immobilia re-
perta Sunt Sequentia²⁸:

²⁰ bére

²¹ e jelen levélben törvényesen adok és hagyok

²² javaimból

²³ a szerzett földekből

²⁴ kártalanítsák utódaim

²⁵ szolgáljon

²⁶ Kelt Szent Miklóson a fenti évben és napon a parókia helyiségében.

²⁷ ülnöke

²⁸ Az 1773. év december havának első napján sz. vizitáció tartatván a mi
székelykeresztúri egyházközségünkben, amikor az egyházközség következő ingó és
ingatlan javai találtattak; A székelykeresztúri egyházközségre vonatkozó adatokat
feldolgozza, kiegészíti dr. Molnár István *Adalék a székelykeresztúri unitárius egy-
házközség történetéhez* (Keresztény Magvető, 94. évf. (1988) 1. sz. 24—37. l.) című
tanulmánya.

Templom nintsen, el vétettétvén regi Templomunk most csak nem régiben a' Romano Catholikusoktól minden appertinentiaival²⁹ Edgyütt³⁰; Hanem vagyon a' Patalfalvi Mihály Atyánkfia Jozságán egy ágason egy kis Harang, melly a' Templomnak el vétele után vétetett az Unitaria Ecclesiatól Ötven nyóltz ronas³¹ Forintokkal; vagjon illy irás rajta: *Venite laudate Dominum. 1773.*³²

Az Ur Asztalára való Eszközök

Vagyon egy kiseded sima, a' szádánál arannyas, ezüst Pohár. Egy virágos réz pléh fejéren onoztatott Tángyér. Egy, keresztelésre való lábas ön Pohár, ilyen irás vagjon rajta: *Fazakas István és Dersi Judith Collatumok.*³³

Vagjon egj gyólts Abrosz, a közepin hoszszan fekete sellyemmel egyes kötéssel, egyébütt is egészszen fekete sellyemmel virágoson és lyukatoson varrott, a' Két vége rojtos. Egy, a' közepin virágos kötéses, a' végin rojtos kender Abrosz. Egy veress fejtös Kender Abrosz. Egy a szegeletin ezüst arany szkofiummal elegjesen varrott Patyolat Keszkenő. Más arany szkofiummal a' szegeletin varrott Patyolat Keszkenő. Egy, a' két végin keresztül arany ezüst Szkofiummal, veres és kék sellyemmel elegjesen varrott Székely gyólts igen szép vékony ruha. Egj körös körül arany szkofiummal, zöld, kék, veress Sellyemmel elegjesen virágokkal varrott és sinorozott len gjólts ruha. Egy karmasin sellyemmel és szkofiummal elegjesen virágoztatott Len gjólts Kendő. Egy tótos veress fejtös gyapotas Kendő, edgjik végin van varra: 1758. Egy kis Len gjólts Abrosz, igen viseltes, sok irás vagyon rajta varva.

Vagjon a' Papság Házában két Pad, Asztal mellé való. Két karos Fogas. Egy Pohár Szék. Fába rakott három üveg Ablak.

A Mesterség Házánál vagyon Két Pad, Két karos Fogas, fába rakott két üveg Ablak.

A' Parochiak Fundussai³⁴ mikeppen Szerezttetenek, im ez a Contractualisnak Copiaja³⁵:

Mü Udvarhely alias³⁶ Kereszturfi Széki Szent Ersébeti idösb Szakás György, Kereszturfi Széknek hites Assessora, és Medeseri Jeddí Jóseff az Erdellyi Törvényes Királyi Táblának Iró Deakja és hütös Notariussa, mind ketten Nemes Emberek. Adgjuk tudtára mindeneknek a' kiknek illik, mind mostaniaknak, mind követekezendőknek ezen Levelünknek rendiben! Quod in Anno Praesenti 1767. Die 26ta Octobris³⁷, már em-

²⁹ tartozékaival

³⁰ Az elvétel 1767-ben történt, körülményeit leírja Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában* (I. köt. 1868. 24. l.), s onnan tudható meg, hogy 1782-ben építettek az unitáriusok új templomot. Az 1792-ig elhúzódó építkezés részletei dr. Molnár István előbbi tanulmányából ismerhetők meg.

³¹ helyesen: Rhénes

³² Gyertek, dícsérjétek az Urat. 1773.

³³ adománya

³⁴ telkei, birtokai

³⁵ szerződéses (levélnek) másolata

³⁶ azaz

³⁷ Hogy a jelenlegi 1767. év októberének 26. napján

litett Udvarhely alias Kereszturfi Székben Kereszturfalvában, a' Patakfalvi András Uram ö Kegjelme Nemes Házánál létünkben, jövének mi előnkben egj részről T[e]k[in]t[ete]s N[em]z[ete]s Bethfalvi Marothi György és Tartsafalvi Pállffi Sigmond Uraimek ö Kege[e]l[mü]k, ugj mint Kereszturfi Széki Unitaria Ecclesiaknak Fő Curatorai³⁸, és azon Kereszturi Unitaria Ecclesia Commembrumaj³⁹, és ugjan Kereszturfalvába lakó Fazakas István, azon Kereszturfalvi Unitaria Eccl[esi]a Curatora, azon Ecclesia képében; más részről, ez ide alább irt Seméllyek, ugjmint:

Nyujtodi Daniel, Fodor Daniel, Csifó Josef, Kováts Boldisár, idősb Dersi István, Fodor András, idősb Simo Györgj, Dersi Mihály, idősb Major Györgj, Csifó András, Baszarath György, Rátz Salamon, iffiabb Simo Márton, idősb Balog Janos, Középső Fodor István, üdösb Simó András, üdösb Kerestely András, küsseb Simo Gergelly, Márkos János, Györfi János, Patakfalvi Mihály, Nehai Major Mihály özvedje; Buh Borbára, Patakfalvi András, Major János, üdösb Csifó István, Fodor Ferentz, Lörintzi Györgj, középső Fodor János, üdösb Simó István, Csoma Sigmond, középső Simó János, Fodor Sigmond, üdösb Fazakas István, Baszarath Ferentz, középső Simó Péter, Kálmán Moses, középső Boros alias Hegyi András, küssebb Simó András, Györfi Pál, Palfi Gergelyné Sofia, Hegji Joseff, Farkas Pál, üdösb Simó Márton, Bontz András, Nyujtodi János, Borbély András, Csifó Thamásné Kristóf Anna, üdösb Buzás János, Fodor Péter, iffiabb Major Györgj, Sofalvi Pál, nehai Sofalvi István özvedje Fodor Judith, Nagy Josefné Györfi Kata, Bihari Josefné Györfi Ilona, Fenyédi János, Sófalvi Péter, Csifó Mihály, Csifó Ferentz, Lörintzi János, Kálmán Jánosné Szabó Sára, Sófalvi János, az küssebb Sófalvi András, üdösb Simó Péter, Borbély János maga és Öttse Borbély István kepiben, minnyajon Kereszturfalvi Nemes Személlyek. Nem külömben Kováts Samuel, Borbély Ferentz, Horváth Istvánné Szász Judith, Szent Györgji Moyses, Kováts György, Kováts János, Biró Andrasné Dersi Annok, mostan Keresztur Varossaban lakók, és minnyajon Kereszturfalvi Possessorok. Kikis mi előttünk jelentének és tönek ilyen Perennalis Fasiot⁴⁰:

Minnyajon esett értesekre, mikeppen az említett Kereszturi Unitaria Ecclesiától tsak mostanában Templomok Harangokkal, Parochilis ket Fundusokkal, s külső Appertinentiaval egjetemben el vétetvén s' el foglaltatván, és a' Romano-Catholicusoknak által adattatván, már semmi helyye azon Ecclesianak, mellyen Isten Dütsöségere és Szent Tiszteletére valami alkalmatosságot készithetnének, Papjok[na]k s' Mesterek[ne]k is lakásokra építést tehetnének, nintsen; hanem mostanis más Keresztény Felebarattyok[na]k hatók [Recte: hátok] megett, azoknak engedelmekből szoronganak; Söt Isteni Tiszteletek folytatásais nagj el viselhetetlen alkalmatlansággal vitethetik végben. Melly hogy tovabrais ugj follyon lehetetlen, mellyet szivbeli sértődés nélkül akármelvy Kereszténynek nézni sem lehet. Kihez való képest, lévén a' Falunak Keresztur falvának a' Falu alsó vége felé Fiatfalva felől való felinn egj köz pusztá helyye, mely a' Falu több Köz helyyei fel osztásakor osztatlan maradott volt. Melly[ne]k Vicinussa egj felől a' mellette alá folyó Patak, mely Gagy Patakának

³⁸ (fő)gondnokai

³⁹ tagjai

⁴⁰ örök kötést (elkötelezést)

hivattatik, egj darabig azon aloll azon helyből Szövérdi Ferentznek adattott Rész, mellyet most bir Titt[ulatus]⁴¹ Septeri Fogarasi János Uram ö Kegj[e]lme; azon alöll vizont a' Gagj Pataka. Más felöll, ugjmint Fiatfalva felöll, a' Patakfalvi Mihály és András ö Kegy[e]l[me]k helyyek, melly ezen helytől mostan kertel vagjon meg külömböztetve. Ezen köz puszta helybeli Részeket azért, a' már Specificalt⁴² személyyek személyy sz[e]rint. ki ki a mi Részek abból Secundum numerum Sessionum obvenial⁴³ egeszzen, magok Istenes indulattyokból, keresztenyi buzgoságból, szabad jó akarattjokból, senkitölis nem kénszeritetvén, az említett Unitaria Ecclesianak per manus⁴⁴ által adák örökkösön, irrevocabiliter⁴⁵ semmi Just⁴⁶ továbbá magoknak abban nem réservalván⁴⁷ oly declaratioval⁴⁸, hogy azon részekre cedalandó⁴⁹ részt azon Ecclesia a' több Részektől sequestraltatván⁵⁰, birhassa in perpetuum⁵¹ békességesen; ha midön arra mód adatik, azon helyre Templomot Isten Dütsőségére, Papnak a' Mesternek lakó Házakot, s' egyéb megkivántató Epületeket épithessen, semmi egjéb állapotra ne is fordittassék, masokkal neis inhabitaltathassék⁵²; Senkinek el ne tserélhessék, s egjéb akarmi szín és Pr[ae]textus⁵³ alatt másnak által ne adattathassék. Mellynek örökkösen valló megállására obligálák⁵⁴, minnyajan a' fenn Specificalt Személyyek külön külön magokat, és minden Posteritássokot⁵⁵ kezek be adása alatt, egj hogy senki ö közüllök magok vagy Posteritassok, ezen Örökös Transactiot⁵⁶, azokrol irott ezen Contractusunkot violalhassa, hanem in perpetuum observalni⁵⁷ tartozzék. Mellyet irtunk meg miis a mi igaz hitünk Sz[e]r[i]nt, usualis⁵⁸ petsetünk es tulajdon subscriptionk⁵⁹ alatt ki adván.

Datum Anno Die Loco que supra notatis. Correcta per nos Judices Jiidem qui Supra⁶⁰.

Szent Ersebeti idösb Szakáts Gyorgj m[anu] p[rop]ria.

N[agyságo]s Kereszturfi Szeknek hütös Ass[es]ora. L.S.

Medeseri Jeddi Joseff m[anu] p[rop]ria.

Az Erdellyi Törvényes Kirallyi Tablaknak Iro Deakja és hütös Notariussa. L.S.

Melly Contractust ex ipsis veris Originalibus, hogy absque ulla di-

⁴¹ címzett — az illetőt megillető címek felsorolása helyett

⁴² felsorolt

⁴³ a telkek száma szerint jut

⁴⁴ kezébe

⁴⁵ visszavonhatatlanul

⁴⁶ jogot

⁴⁷ nem tartván fenn

⁴⁸ nyilatkozattal

⁴⁹ jutó

⁵⁰ elkülönítvén

⁵¹ örökkösen

⁵² ne is lakhassanak ott

⁵³ ürügy

⁵⁴ kötelezék

⁵⁵ utódukat

⁵⁶ egyességet

⁵⁷ szerződésünket ne sérthesse meg, hanem mindörökre tiszteletben tartani

⁵⁸ szokásos

⁵⁹ aláírásunk

⁶⁰ Kijavítva ugyanazon bírák által, mint fent.

minutione, auctione et variatione de verbo ad verbum le irtam legyen, arro adom ezen kezem irását fide mea mediante, tulajdon subscriptiom alatt. In Aedib[us] Parochialib[us] maporib[us] Eccl[esi]ae Unitariae Sz. Kereszturiensis. Anno D[omi]ni 1773. Die 1ma Decembris⁶¹.

Josephus Simo de Kis Solymos Sanctae Sedis Unitariorum.
Keresztus Juratus et Ordinarius Notarius m[anu] p[rop]ria.

Allodiaturak

A' közönséges mezők és Erdők fel osztásakor az Exmissus Commissariusok⁶² által adattanak a' Reformata es Unitaria Ecclesiae Számára, melyet Papok, Mesterek birnak a' következendő nyilak:

1mo: Az A[lsó] Boldogaszszonyfalva felé való Határban Görgényben egy Nyil, közös. Vicinussa Sollymos felől Titt[ulatus] Pataki és Tisza Uraimék reá járó földök; hatul oldalul a Fodor Fiak Nyila, hoc norando⁶³ hogy a' belső vége szélyesebb.

2do: Hegy megett egy darab ki szakadt rész, melyet a két fenn nevezett Ecclesia Mesterei birtak.

3^{uo}: Szarka Aszóban az Hágdoson fellyül egy darab föld; vicinussa alól Györfi Pál és Csoma Sigmond[na]k felesége jussan való földe, fellyül a' Gyepü hely.

4to: Ugyan ott más darab, Vicinussa alól General Matskási Ur Posta János nevü Sellére és Pálfi Gergellyné, fellyül Csere Musdaj nevü hely.

5to: A Szöllő felől ugjan Szarka Aszóban egy darab, alóll oldalul a Csifó Fiak jussa, kereken alá jö, és ott rea rugolag vicinussi Biró András, Simó András a' Lörintzi Szöllejekig.

6to: A nagy Bükbe egj nyil erdő, vicinussa hazul felől⁶⁴ a Szabadságé, küjjel Timafalvi Kovats Josefé.

7mo: A Csere oldalban két nyil, Czigány bértz taján.

Fiattfalva (177—178)

Anno 1773. Die 1ma Decembris Sancta Visitatione celebrata in Eccl[esi]a Unit[aria] Fiattfalviensi Bona Eccl[esi]ae Mobilia et Immobilia reperta, sunt serie sequenti conscripta:

Vagyon egy Kő Templom, melly a' Reformatusokkal Köz lévén, a' Két Ecclesia alternatim⁶⁵ Szokott belé jární. Körülötte sasba rakott deszka Czinterem, mellynek az Unitaria Ecclesia része jó, a' Reformatusoké puszta. Ezen Templomnak a' Nap nyugott felől valo véginek tetejin vagjon egj kis Harangláb, mellyben vagjon két Harang, edgjk a' Reformatusoké, másík az Unitariusoké, az Unitariusokén vadnak ilyen betük: *I.N.R.I.T.V.* 1665.⁶⁶

⁶¹ Mely szerződést magáról az eredetiről, hogy minden kisebbítés, hozzátoldás és változtatás nélkül szóról szóra leirtam legyen, arról adom ezen kezem irását hitem szerint, tulajdon aláírásom alatt. A székelykeresztúri unitárius egyházközség nagyobbik parókiális épületében az Ur 1773. esztendejében december 1. napján.

⁶² Kiküldött biztosok

⁶³ ennél megjegyzendő

⁶⁴ a haza felé (a falu felé) eső részen

⁶⁵ felváltva

⁶⁶ I[esus] N[azarenus] R[ex] I[udeorum] T.V. 1665. (Nazareti Jézus, a zsidók királya. T.V. — valószínűleg az adományozó nevének kezdőbetűi.)

Az Ur Asztalára való Edények

Vagyon egy lábas srofon járó Ezüst Pohár, a' lábán való gombja s' száda arannyas; vagjon ilyen irás rajta a' felső karimáján kívül: *Udvarhelyi Székben Kereszturi Unitaria Ecclesianak conferalta*⁶⁷: K.A. Ennek fedésére való egy kis ezüst Tángyér. Vagyon egy ejteles Ön Kanna fedeles, mellynek oldalán van rajszolva egy oroszlány kép kardot tart a' lábával, ilyen irás rajta: *Kereszturi Major Mihálly. 1641.* Más ön Kanna fedeles, egj ejteles, ilyen irás van rajta: *Fiat[falvi] Unitar[ia] Eccl[esi]a Pohára. 1694.* Harmadik ön Kanna fedeles, fél ejteles, sima, nints semmi irás rajta. Egy ön Tángjér. Egy gjöngj házas Kés. Ezek vadnak az Ecclesiának egj, egj Singes Ládájában. A' melly mellett vagyon egj kis Alamisnas Láda.

Vagyon egy körül csipkés kék s' veres fejtövel himes Abrosz két szejből álló, mint egy másfél ölni hoszszu. Egj veresses gjapotas három szélly. Abrosz. Egj két szélly kamukás Len vászon Abrosz. Egj, Pap Székre való kamukas szakadozott egj szép Abrosz. Kendő n[um]ero 4. egj nyomtatásos, Kettő fejéres; egj kék sellyemmel varrott gjöltés Kendő, a' mellyen ilyen irás vagyon varrva *N. Kálmány Mihályné, Menyhért Judka.* Három ruha. Kettő szkofi[u]mos veres Sellyemmel elegyesen varva. Egy lang szín sellyem ruha. Két Székely Szönyeg, edjik van a' Praedicallo Széken. Egj fa Palatzk fa srofos fedelü, onos a' száda, egj ejteles. Egj négj köblös Szúszék.

A Mesterség Házban vagjon egy Asztal, Két Pad.

Allodiaturak

A' *Felső Határon.* A' Csere oldalon vagyon egy negyedfél vékás szántó föld, vicinussa fellyül Imre Mihaly, alóll Dersi Istvan szántó Földök.

Magjaros dombja vegiben vagyon egy buglyára való Kaszáló, Vicinussa az erdő felől a' rá járó szántó földek, a' Falu felől pedig a' Fodor Janos Szena füve.

A' *Közepső Határon.* Fal Bükk alatt vagjon egy négj vekás szántó föld; Vicinussa fellyül az Erdő, alóll Dersi István szántó földe.

Lentzi mellett vagyon egy kis bokros Pallag. Vicinussa fellyül Györffi Györgj, és Barabás Thodor, alóll Sofalvi János.

Az *Alsó Határon.* Egres ut Padján vagjon egj hat vékás Szántó föld. Vicinussa fellyül Fazakas Sigmond, alóll Varró Peter földök.

A Rét előtt vagjon egj darab Szena fü, Curr. 2. Vicinussa Küjjel Mika János, Varró Mihály, Csiki Mihály, Hadnagy Miske Sigmond Ur Szena füveik a' Szántó földjök; belső Vicinussa Haller Sandor, Szena füve.

Signata per Josephum Simo de Kis Solymos Jur[atum] Not[arium] m[anu]p[ro]pria.

⁶⁷ adományozta

GELLÉRD IMRE

AZ EMBER

Zsolt 8,5

Az isteni alkotás nagyszerűségét semmi sem igazolja fényesebben, mint maga az ember. Nincsen olyan tökéletes gépezete a technikának, mint az emberi test. Nincsen olyan csodálatos alkotó képessége a természeti világnak, mint két karunk ereje. Nincsen olyan tündöklő csillag az égen, mint két szemünk fénye. Nincsen olyan elbűvölő szépsége a tavasznak, mint egy boldogságot sugárzó, mosolygós emberi arc. Nincsen olyan kristálytisztá harmatcseppje az ébredő mezőnek, mint egy őszinte fájdalom fakasztotta könnycsepp. És nincsen olyan varázslatos muzsikája a természetnek, mint amikor a szeretet összhangzatos melódiáját játssza az emberi élet orgonáján.

A teremtés önmagában csak félig befejezett isteni mű. Ehhez kapcsolódik még a megtartás és ennek folyamán az állandó tökéletesítés. Szükséges-e felsorolnom azokat a kézzelfogható életmozzanokat, amelyek a legelvakultabb embernek is híven megmagyarázzák, hogy van gondviselés és megtartás. Egy arany kalászba szökkent búzamező, egy ébredő hajnal, egy felgyógyult beteg, egy megvigasztalódott szív, egy szóval a létnek minden egyes mozzanata mind az isteni megtartás mellett bizonyít.

Ez a megtartó és tökéletesítő gondviselés az emberrel, mint a legértékesebb isteni alkotással szemben, különösképpen nyilvánul meg. Erről tesz bizonyosságot a zsoltáríró is alapigénk szavaiban: „Micsoda az ember, hogy megemlékezel róla?“ Mint egy félig érett gyümölcs a fán, a zsoltáríró lelkén is ott csüngött egy kérdés, amire nem tudott kielégítő választ adni. Láttá és tapasztalta az ember felsőbbrendűségét a világ teremtményeivel szemben; hitte, hogy az ember különös viszonyban van az alkotó Istennel; sejtette, hogy Isten ezt a nagyszerű lényt valami nagy elhivatással bízta meg, csak azt nem tudta, hogy mindez miért van? Kinek tartja és mire hívta el Isten az embert? Amit a zsoltáríró csak sejtett, azt próbáljuk mi megkeresni. Kérdezzük hát mi is önmagunktól, kicsoda az ember? „Az ember lelkes állat“, „Az ember a világ csodája“, „Az ember társas lény“. Még sok ilyen szállóigévé vált mondást sorolhatnánk fel, amely mind arra törekszik, hogy az embert határozza meg egy mondatban. Számtalan sok bölcs, tudós fürkészte az embert, igyekezett eme csodálatos lényt megismerni, osztályokba sorolni természetét, faja, testalkata, lélekalkata szerint. A középkori bölcsek négy nagy csoportba sorolták az embert, az újkoriak még többre. Asztrológusok a mennybolt csillagzata szerint, orvosok a csontrendszer alapján. Politikusok a

világnézeti meggyőződést tekintik válaszvonalnak, társadalomkutatók a származást nézik. Osztályozzák az embert: ez germán, ez latin, az mongol, amaz meg szláv. Osztályozzák az embert száz meg száz formában, tömértelen felfogás szerint. Mégis minden esetben egy a lényeg: az ember a világ ura, a két lábon járó gondolkodó, alkotni, rombolni tudó öntudatos lény, akit a mindenható Isten arra hívott el, hogy lelkének erejével uralja a földet, és adottságaihoz közelebb és közelebb jusson végső céljához, a tökéletességhez...

Gondolkozzunk csak egy kicsit mélyebben: kérdeztük-e valaha önmagunktól, mi is az ember? Már maga ez a szó szinte idegenül hallszik, amikor függetlenül környezetünktől, csöndesen ejtjük ki. Először valami ismerős arc ködlik fel előttünk, de aztán hamar visszazökkenünk a mindennapi élet kerékvágásába, és szinte mosolyogva felelünk: „Ember vagyok én, ember az én barátom, ember volt Mátyás király és Napóleon, emberek tömege vesz körül engemet... Ember-ember, vonjuk meg vállunkat felületesen és azt hisszük, hogy ezzel a gondolattal már végeztünk is. Pedig ha egyszer is jutott észünkbe, nem olyan könnyen szabadulunk tőle. Amint ismét előnkbe bukkan ez a szó, felfigyelünk és szinte önkéntelenül is gyűjtjük az ember fogalom anyagát. Megismerjük, mi az emberi és az embertelen. Megtudjuk, hogy vannak emberi jogok, van emberi szabadság és szeretet. De mindez kevés ahhoz, hogy szíve gyökeréig megismerjük az embert. Meg kell tanulnunk az ember legszebb nevét, amelynél soha nagyszerűbbet, tisztábbat, célmutatóbbat nem adtak és nem is fognak adni az embernek. Ez a név pedig: ISTEN GYERMEKE. Vajon megtudjuk-e érezni ennek a szónak az erkölcsi súlyát? Vajon megtudjuk-e érezni, mennyivel közelebb hozza ez a meleg szó az embert Istenhez? Ha most kérdeznél tőlünk, kicsoda az ember, bizonyára azt válaszolnánk: „Testvér, nem jól kérdezted, a helyes kérdés ez: *KINEK KELLENE LENNIE AZ EMBERNEK?* Itt már elakadunk, nem tudunk, vagy éppen nem vagyunk hajlandók felelni, mert ha őszinték akarunk lenni, így válaszolunk: „Az ember minden e nagy világon, csak éppen az nem, aminek kellene lennie. Az ember önző, hatalomra vágyó és mégis véges esendő. Képtelen egyedül élni és mégis kiirtaná környezetét. Tudja, hogy csak együtt képes alkotni és mégis széthúz. Meggyőződött arról, hogy jósággal, szeretettel, egyetértéssel mindent el lehet érni és ennek ellenére a legritkább esetben fordul a szeretet törvényéhez. Azt is megtanulta, hogy ha gondviselő Atyát lát az Istenben, és vágyait néha imába önti, megenyhül, megvigasztalódik és mégis olyan ritkán kulcsolja imára kezeit. Tudja és hiszi, hogy ha testvért lát az emberben, a béke, a közös alkotás és ennek nyomában fakadó áldás valóban naggyá, hatalmassá, a föld urává emelné, és mégsem teszi, nem teszi, mert ember.

Sajnos, vannak keresztények, akik ezt a gondolatot a végletekig fokozva, az embert valami menthetetlenül megromlott, bűnökben fetengő, gyáva teremtménynek tartják, akit az Isten csak ingyen, Krisztus vére árán ment meg a szörnyű pusztulástól. Az embert, a világegyetem legnagyobb értékét, egyenlővé tették a bűnnel, a kárhozattal és azt a nevet gyengeségeik magyarázatára használják. De nemcsak bizonyos keresztény felekezetek, hanem még mi is sokszor használjuk az ember nevet hibáink magyarázatára. Valaki hibát követ el: ő is ember. Barátunk tévedett: tévedni emberi dolog. És ugyebár milyen furcsa, hogy az ember ezt a nevet néha gögösen, büszkén használja, hivatkozik rá, jogokat

formál belőle és aztán egyet fordít a kockán, lebecsüli, lekicsinyli, amikor hibáit kell megmagyarázhatóvá tennie. Hogy súlyos bünt könnyveltek már el ezzel a megjegyzéssel: emberi dolog. És ez így van. Ez millióknak közös bűne, ennek valóságosságában senki sem kételkedik. Sőt vannak sokan, akik az emberi gyarlóságot élesre kihegyezve, az életet tragikus gyászmenetnek, a földet siralomháznak s benne az embert halálra ítélt rabnak vagy isteni szeszélyek játéknak tekintik, akit a teremtő Isten is csak sajnálni tud. Ilyen hangnemben szólal meg az Ember Tragédiájának írója is, amidőn azt mondja: „Miért is kezdtem az emberrel nagyot, / Ki sárból, napsugárból összegyúrva / Tudásra kicsiny és vak-ságra oly nagy.“

Ez a költői túlzás valóban szép, tragédiába illő, de az Isten igaz lényével össze nem egyeztethető, mert a tökéletes Isten nem bánhatja meg cselekedeteit. Különbözik nekünk unitáriusoknak nincs is ún. ember tragédiánk, mert mi hisszük, hogy az emberiség minden nagy bukása csak figyelmeztető jel arra, hogy hogyan járjon a tökéletességre vezető úton. Az ember isteni mértékkel mérve valóban kicsiny, gyarló, bűnös, de ez a gyarlósága, kicsinyessége és bűnös volta önmagában véve még nem tragédia, még nem végzettség, nem helyrehozhatatlan, égbe kiáltó kárhozat, hanem az élet útjain rárakódott por, amit magáról le tud rázni; a küzdelmek súlya alatt kiizadt méreg, amit le tud törölni; a „sátán“ által húsába lövellt nyílvevő, amit ki tud húzni; a felebaráti szeretet hiánya, amit még utána tud pótolni; az el nem mondott imádság, amit még ajkai el tudnak rebegni... Hiszen még nem késő, a jószágos Isten szeretettel öleli magához a későn érkező tékozló fiukat is.

Azt szokták mondani, hogy amiképpen nincsen egy és ugyanazon fának két egyforma levele, úgy a világon sincs két tökéletesen egyforma ember. Amíg az egyik az élet javaiban dúskál, addig a másik koldult kenyerét könnyeivel áztatja; amíg az egyik ép, egészségnek örvend, addig a másik a halál kapuját döngeti; amíg az egyik a szabadság levegőjét szívja, addig a másik rabláncokat csörget. És vajon mi lenne, ha az emberek egymásban csak különbségeket látnának, ha hiányozna a lelkekből a testvéri öntudat, ha senki sem értené meg, hogy mindnyájan egy Atyának vagyunk a gyermekei. Ennek a testvéri együvé tartozásnak a megélése úgy összefog bennünket, mint a fa lombjának leveleit a közös törzs, a közös gyökérzet, vagy mint a családban az apa az ő gyermekeit, kik bármennyire is különböznek egymástól, végeredményben mégis csak egy vér folyik bennük, egy törzsnek a hajtásai, egy akaratnak a megtestesítői. A gyermeki hűség lényege az atyai szeretet és akarat felismerésében és munkálásában áll. Ilyen értelemben a gyermek nemcsak tétlen szemlélője az atya önkényeskedő munkájának, nemcsak gyáva eszköze egy felsőbbrendű hatalomnak, vakvezetettje egy ismeretlen Istennek, hanem munkatársa a mennyei Atyának, akinek akaratát szentnek és tökéletesnek ismerve fel, küzd egy eszményi, egy az Isten akaratával összhangban álló földi élet kialakításáért, amely életet Jézus ezzel a szóval jelölt meg: *ISTENORSZÁGA*. Ezt az Istenországot Jézus nem egy dante-i paradicsommal, nem egy krisztusi monarchiának rajzolta meg, hanem egy olyan társadalmi állapotnak, amelyben az ember rátalál elvesztett önmagára, felismeri önmaga értékét és nagyszerű hivatását: *ISTEN GYERMEKE ES MUNKATÁRSA LENNI*. Az egyik hivatás kötelez engedelmessegre és feltétlen bizalomra. A másik cselekvő magatartásra és társadalmi jólét munkálásában való részvételre. Ha ezt a

két nagy és fontos elhivatást felváltjuk az élet aprópénzére, azt jelenti, hogy sziklaszilárdan bízva Istenben és önmagunk istenadta erejében, vállaljuk készséggel azt a szerepet, ami az élet színpadán reánk vár. Ha ez a cselekvő magatartás hiányzik belőlünk, akkor hiábavaló minden emberi öntudat, hiába minden önértékelés, hiába minden túlzott optimizmus, mert ha a bennünk megtalált isteni erőket féltő irigységgel clássuk, mint rest szolgálja a tálentumot, akkor szörnyű hazugság a mi egész életünk.

Vajon mit fogunk felelni, ha lelkiismeretünk — ez a szigorú bíró — egyszer kérdőre von: „Mit tettél életeddel?“ Mire használtad a neked adott erőket? Kiknek védelem az izmod? Kinek kenyér a jóságod? Kinek látószem az eszed? Mit épített belőled ez a megpróbált nép? Mit adott a közösségnek? Lehetsz-e szikra a tűzből, mely népei oltárán lobog? Lehetsz-e csepp a vízből, mely hófehérre mos minden szennyes lelket? . . . Ha nem ezt kell felelned ezekre a kérdésekre, ha úgy érzed, hogy nem voltál e nép szemének látása, karjának ereje, hitének biztonsága, akkor valóban megérdemled, hogy az emberi gyarlóság vádjával illessenek, mert akkor megtagadod Istentől a munkaközösséget, akkor csak terméketlen fa vagy, melyet ki kell vágni és tűzre dobni. Ha életed meddő föld, mely nem terem kalászt az éhezőnek, ha nem vagy csíra, mely új életet hajt, ha nem vagy rugó, mely a fejlődést előmozdítja, akkor méltatlanul élvezed Isten áldását és gondviselését. Én hiszem sziklaszilárdan, hogy az ember természeténél fogva jó, és ha megfelelő társadalmi életet teremt önmagának, akkor képes lesz önmagát Isten gyermekévé és munkatársává, a társadalmat pedig Istenországává alakítani.

Ilyen élet- és emberszemlélet birtokában az élet nem tragédia, legfeljebb csak dráma, melyet az ember és a világ játszanak meg, és amelynek bonyodalmas cselekménye az Isten által vezérelt ember javára oldódik meg.

Kicsoda az ember? A mi feleletünk csak ez lehet: az ember Isten gyermeke és munkatársa. Űgy legyen. Ámen.

NYITRAI MÓZES

KITELJESÜLÉS

Jn 10,30

Rövid az alapige. Egyetlen mondat és az is rövidebbre van szabva. De nehezen lehetne elolvasni azt a rengeteg hosszú mondatot, amelyet ezzel kapcsolatban keletkezése óta leírtak és elmondottak az emberek. És amilyen rövid, olyan világos. A mai ember olyan egyszerűnek és magától értetődőnek veszi, hogy Jézus egynek hitte magát az Atyával, hogy nem is fog hozzá a dolog boncolásához, hanem egyszerűen tudomásul veszi. De megszámlálhatatlan azoknak a mondatoknak a száma, melyeket ezzel kapcsolatban írtak és mondtak, anélkül, hogy az ember azokat megért-

hetné. Nem mi vagyunk az elsők, kik csodálkozva kérjük meg: miért? A felelet is sokszor hangzott így: „Azért, mert inkább szerették a maguk feltevéseit belemagyarázni, mint a benne levő világos gondolatot megérteni“.

A mi számunkra maradjon ez a rövid mondat olyannak, amilyen valójában. Ne húzzunk reá erőltetett magyarázatot, hanem elégedjünk meg azzal, hogy Jézus elérte azt a lelki magaslatot, hogy egy lehetett az Atyával. És ezzel megnyílik előttünk legszentebb hivatásunk útja, melyet meg lehet járni, mert egy ember már meg is járta. Ez az út a kiteljesedés, a lelki tökéletesedés maga. Ebben az órában is ezt kell munkálnunk. És munkálni fogjuk azáltal, hogy reátekintünk azokra a módokra, melyek által megközelíthetjük azt az állapotot, amikor mi is egyek lehetünk az Atyával.

A kiteljesülés egyik formája az Isten felé irányított végső célunk. Szent boldogság ennek az állapotnak az elérése. Határtalan jutalom az ember számára, küzdelmei után. Ezt hirdetjük mi. Hirdetjük ezt a keresztény filozófiát, a kiteljesülés milliónyi boldog vágyát, szemben a keleti bölcsélettel, mely azt mondja, hogy teljes boldogságot csak a megsemmisülés árán lehet elérni; szemben azzal a gondolkozással, mely szerint, „aki százfélét kíván, annak száz szenvedése van; aki kilencvenkilenc félét kíván, annak kilencvenkilenc a szenvedése; aki egyet kíván, annak csak egy, aki pedig semmit sem kíván, annak nincsen szenvedése. Ez a boldog, mert ez megsemmisült“. Nem, a jézusi keresztény gondolkodás a megsemmisülés ellenkezőjét: a kiteljesülést látja boldog célnak. Kinek nincsen vágya, az halott, akinek egyféle nemes vágya van, az már megsejtette Isten jutalmát? kinek kilencvenkilenc vágya van, az kilencvenkilenc szenvedést örömmel vállal vágyai beteljesüléséért, s kinek minden vágya megvan arra, hogy lelkét a szentség magaslatára emelje, az minden szenvedését elfelejti és minden nyomorúságát Golgotának látja, mely szükséges ahhoz, hogy felérjen a megdicsőülés csúcsára, Istenhez.

A hívó ember egy akar lenni Istennel, amint Jézus volt vele. De ezt a jézusi nagyságot elérni csak úgy lehet, hogy engedjük, hogy az isteni tulajdonság megnyilvánuljon bennünk. Istennek pedig az a tulajdonsága, hogy teremt, alkot, szüntelenül dolgozik céljai megvalósítása érdekében; mert célja a világmindenség tökéletes formáinak kialakítása, a világ kiteljesítése. Ezt látja az ember, ha a világ kialakulásának eddigi történetét annak a léleknek a segítségével szemléli, melyet ajándékkul Istentől kapott. De látja ez a lélek még azt is, hogy az Isten hú ehhez az önmaga alkotta örök fejlődési törvényhez. Isten megtalálta időtlen-időkkel ezelőtt legjobb módját a saját áldó tevékenységének, s ezt a módot a tudós természeti és erkölcsi törvénynek nevezi. Ez a törvény a világot gyönyörűvé tette és az embert istenivé fogja alakítani. De ne így mondjuk. Mert ebből az következik, hogy nekünk nincs semmi tennivalónk. Bízunk reá magunkat a törvényre és minden rendben lesz. Mondjuk úgy, hogy a világot alakítja az isteni törvény; az embernek pedig alakulnia kell az isteni törvény értelmében. Ilyen értelemben tőlünk függ, hogy elérünk-e valamikor oda, hogy mint Jézus, elmondhassuk magunkról: én és az Atya egy vagyunk. Ennek az elérésére szükséges, hogy, mint Isten-nél, úgy legyen meg nálunk is a teremtés vágya, ismerjük meg önmagunk kiteljesülésének törvényét, módját és azután legyünk hívek mi is önmagunkhoz.

Jézus is azért mordította el magáról, hogy már egy azzal, akivel minden embernek egynek kell lennie, mert annyira meg volt benne Istenországa megteremtésének vágya, annyira megtalálta ebben a munkában az ő gyönyörűségét, és annyira hű volt hozzá, amennyire Isten akarta. Hiszen másképpen nem tudta volna olyan eredményesen munkálni az ő akaratát. „Vajon járnak-e ketten egy úton, ha egység közöttük nincs?” — kérdezi Ámos próféta. Bizony nem járnak, nem járhatnak. Hiszen még csak egy földi tervet sem lehet keresztülvinni, ha annak munkásai és munkaadói nem egyek. Porrá omlik az ország, megsemmisül a társadalom, amelyben nincsenek fiak, kik egyek legyenek az atyákkal. Jézus nem tudta volna még alapját sem megvetni Istenországnak, ha meghasonlott volna, megkülönbözött volna lélekben Istennel. Teljes és tökéletes egység kellett, hogy legyen közte és Isten között, hogy annyira is elérje célját, mint amennyire elérte. Mennyi ilyen isteni lélekre, kiteljesült emberre volna szükség, hogy az emberi történelem olyan legyen, mint amilyenné lennie kellene, Isten meghagyása szerint. És mindaddig húznunk kell nyomorúság és fájdalom keserű jármát, amíg egyszer nem támad vágyakozás bennünk arra, hogy megvalósítsuk önmagunk egységét Istennel.

Kívánjuk, hogy ez az isteni töltson ki minden helyet lelkünk világában. Akarjuk magunk kiteljesedését. Akarjuk, hogy ne legyen másnak helye mibennünk, csak Istennek: hogy legyünk élő templommá. Dolgozzunk önmagunk érdekében. És a világ sok-sok szomorúsága között találjuk meg gyönyörűségünket a nemes munkában. Legyünk hűségesek önmagunk hivatásához, mert így egyszer mirőlunk is szólni fog elismerő szava: „Ez az én szerelmes fiam”. És akármilyen rövid legyen is az elismerésnek ez a rövid mondata, nem fog rászorulni hosszas magyarázatokra, értelmetlen boncolgatásokra. Nem lesz szükséges, hogy vitákat rendezzenek vele kapcsolatban, mert ez a rövid elismerés a mi számunkra is azt fogja jelenteni, hogy kiteljesült az isteni lényeg mibennünk; betöltötte vágyainkat, érzéseinket, akaratunkat: a jóság, igazság, szentség, tehát egyek leszünk mi is az Atyával.

Felfelé nézzetek: az Isten felé! Az Isten hív. Menjünk feléje. Legyünk egyek övele. Ámen.

SIMÉN DOMOKOS

A HEGYEK ÖRÖKSÉGE

Zsolt 121,1; Ez 36, 2/b.

Amióta őseink lakták ezt a földet, azóta „hegytestvériségben, a hegyek családjában” élünk, valamikor a Kárpátok ölelésében, ma harapófogójában. Mint nagyobb testvérre, mint védelmező és tápláló szülőre úgy tekintettünk a hegyeinkre. Lelkünkbe, tudatunkba, biztonságérzetünkbe és szülőföld fogalmunkba belenőttek.

Öltalmat, kenyeret, meleget, hajlékot és ételmet, mindent adtak ami-
jűk csak volt és ami kellett. A zsoltáriró a mi lelkünk megújuló remény-
ségét szerintünk is megsummázta a 121. zsoltárban: „Szemeimet a he-
gyekre emelem, onnan jön az én segítségem.“ Irántuk érzett szerete-
tünkről és hűségünkről azok a szavuk-formájuk vesztett sírok beszélnek,
melyek honvédő őseink porait magukba szentelik. Egyetlen népnek sem
volt annyi hősi halottja itt, — hiszen az egész egy nagy hősi temető,
egy sem tett annyi „vértanúságot“ a hegyek szeretetéről, a hozzuk való
hűségről, mint a mi népünk. Nekünk, hegyek közé gyűrt lakóknak ez a
szülőföldünk és több mint ezer éve őseié is ez volt. Valóságosan is a
hegyek közé szorítottan éltünk az Európához tartozó, sok vihar-fésülte,
tenger-könny áztatta, de mindig a hegyekben bizók sorsát. Napjainkig
nyúlóan közös történelmet éltek meg a Kárpátokkal egybegyűjtött he-
gyek és népünk, melyet elvenni és megtagadni nem lehet.

A hegyekre néztek lármafalobogást vigyázón tatár-török riasztottan.
A hegyekre építették őseink végső menedéknek azt a várláncolatot, mely
ma csonkán, omladozó széttárt falu karokkal, elhagyatva, — de nem el-
feledve, — arra figyelmeztetnek, hogy ma a lelkünkől kell várat épí-
tenünk végső menedéknek, a közösségtudatnak, az együvértartozásnak
magaslatára.

Fel kell nőnünk a hegyekhez élő várhordozóknak, mozdíthatatlan-
nak, hűségesnek, lármafalángnak, messzenézőnek. Erre a hegyek ősi
öröksége kényszerít. E gondolatnak vet horgonyt Ezékiel próféta alap-
igénkben megfogalmazott igazsága: „Az ősi magasságok a mi öröksé-
günk“. Olyan örökség, mely megtanít időt és vihart állni, mustármagnyi
hithumuszon a reménység fenyőit felnevelni, letaroltan is újra kisar-
jadni, a nagy mindenségbe magunkat beleérezni, lelki-szellemi kor-
nánkkal összenőve, igazi közösséget formálni. Embererdőt, nem magá-
nyos szálfát, melyet nem a cseplesz, hanem szálfarengeteg koronáz. Áll-
ják a hegyek a helyük és rendeltetésük, amire Isten teremtette, viselik
a vihart, a sorsukat s magukban rejtik Isten lábnyomat.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület gyergyószárhegyi ökumenikus isten-
tisztületén lelketek Bibliájában szeretném aláhúzni emlékeztetőül Ezékiel
igéit: „Az ősi magasságok a mi örökségünk“, reménység-biztatónk, jel-
képünk, földrajzi meghatározónk a világtérképen. Jelképesen is, napok
és századok teltével csak vizei szaladhattak kőről-kőre szökdelve a ten-
ger felé, de a hegyek és kövei megmaradtak, mert a költő szerint is
„csak a kő marad“. E hegyek harangzúgásos visszhangjában tanultak
meg őseink Istent ismerni, az evangélium szellemében élni és megma-
radni halottaiknak, — mert azok sokan voltak, — gyertyát gyújtani, új-
szülötteiket a hegyeknek, a magasságoknak felmutatni s a sorsközösségre
feláldozni; sokszor hitevesztetten is a reménységet magukba imádkozni;
egyszóval Istenben és Istennel élni és őt imádni.

Valamikor Jézusnak mondták a szent hegyre mutatva: „a mi
atyáink is ezen a hegyen imádkoztak“. Jézus így pontosított: „az igazi
imádók lélekben és igazságban imádják az Atyát“ (Jn 4,23) Legyen hát
ez az alkalom a lélek és az igazság jegyében Istennek szentelt hála és
köszönet az ősi magasságokért; az örökségünkben fogant lélek s az örökké
utánunk nyúló igazság áldott találkozása. Legyen dicsőség és dicséret
Istennek a mai szolgálatunk. Kérem Istent, áldja meg mindazokat, kik
az igazság lelkével a hegyek ügyét az ősi örökségünk gondját nem csak
jelképesen, hanem valóságosan is felveszik és munkálják, mert a Biblia
szerint is „... onnan jön a mi segítségünk“. Amen.

ÖNTUDATRA ÉBREDÉS

Mk 16,19; ApCsel 1,10—11

Áldozócsütörtök, unitárius hitünk szerint, a tanítványok öntudatra ébredésének ünnepe. Hiába keressük azonban a Bibliában ebben a formában az ünnep tartalmát, mert a Szentírás mindkét felolvasott helye Jézus mennybemeneteléről tudósít.

Ezekben két kép ragadja meg figyelmünket: az egyik a felhők közé emelkedő, mennybemenő Jézus alakját, a másik, az ég felé feszülten figyelő tanítványokat ábrázolja. Áldozócsütörtökön — e bibliai képek alapján — a dogma kereszténység Jézus mennybemenetelét ünnepli, csak a mi esetünkben kapja ez az ünnep „a tanítványok öntudatra ébredése“ nevet. Nem azért, mert mi különbek akarunk lenni a többi kereszténynél, hanem azért, mert egyszerűen elfogadhatatlan, hihetetlen számunkra, hogy Jézus feltámadt és húsvét után negyven napra az égbe emelkedett, a mennybe ment.

Egyesek, lehet, megbotránkoznak, midőn ezt mondom, s méltatlankodva kérdezik magukban: akkor miért írja mindezt a Biblia?!

Valóban, a Bibliából vettem a felolvasott verseket, de ez nem azt jelenti, hogy szósz szerint elfogadom. Hisz a Bibliát értelemmel kell olvasni és tanulmányozni. Így, ami az értelemmel meg nem egyező, azt el nem fogadhatom.

Ne feledjük, hogy a Bibliát emberek írták, akik hittek a különböző csodákban, s abba csodálatos történeteket, legendákat is beillesztettek. Egy ilyen legendás történet Jézus mennybemenetele is. Nekünk azonban ez ünnep többet jelent egy szép legendánál, s ezért adtuk neki ezt a nevet: a tanítványok öntudatra ébredése.

Mit jelent öntudatra ébredni? Megismerni, felismerni életünk célját, tisztán látni valamit, amit addig homály fedett.

A tanítványok szeme elől Jézus alakját egy időre eltakarta a félelem és kétségbeesés köde. A halászbárka vagy a vámszedőasztal mellett állandó töprengésben, tépelődésben éltek. Míg végre eljött a nap, hogy felébredjenek, tisztán lássák Jézus nagyszerű alakját, aki mindannyiuk fölé messze felmagasodott életével, tanításaival, cselekedeteivel. Tudatosult bennük, hogy miért is élt és miért halt meg a Mester, s rádöbbenetek, hogy követniük kell őt életük árán is. Értelmük megvilágosodott, szívük megtisztult, megtelt szeretettel, megnyílt Jézus és Istenországa előtt, s megérették: Jézus tanításainak hirdetése életük legnagyobb feladata és célja. A szózat: „Galileai férfiak, miért álltok itt az ég felé nézve?“ — a lelkükben szólalt meg, s megértették, Jézust, a mennyet nem az égen, hanem a földön, saját szívükben kell keresniük.

Valahogy így látom én áldozócsütörtök értelmét. S bármilyen egyszerűvé, megkopottá lett is ez ünnep, nekünk, kései tanítványoknak, mindig van és lesz üzenete.

Mert mi is sokszor élünk úgy, mint a tanítványok: félelemben és kétségbeesésben, töprengésben és aggodalomban. Élünk, égre emelve tekintetünket, mennvei csodákra várva. Csak épp a felénk magasodó s

mindig Isten felé hívó Jézust nem látjuk, nem látja feszületen figyelő tekintetünk. S meddő révedezésünkben talán még akkor sem ébredünk fel, midőn lelkünkben megszólal a szózat: miért álltok itt az ég felé nézve?

Pedig ez kellene végre: felébredni, öntudatra ébredni, mint egykor a tanítványok, s Jézust követve visszatérni a földre és itt építeni Istenországát, a földi mennyországot. Sokszor azonban távol állunk Jézustól, az öntudatosult, igaz keresztény eszménytől.

Sajnos, vannak olyanok, akik nem tudják, miért unitáriusok, mit jelent e felekezethez tartozónak lenni. Szép, egyszerű vallás — mondogatják — de egyebet nem tudnak mondani róla. A szerető, gondviselő, jószágos Isten, Atya helyett egy haragvó úrról, bíróról beszélnek, aki megbünteti az atyák vétkét a fiakban. A tisztaszívú, szerető ember Jézust pedig feltámadó és majdan élők és holtak felett ítélkező istenként emlegetik. Ha az ösök, az egyházért meghalni is kész elődök tetteiről esik szó, csak vállat vonnak, s legfennebb hozzáteszik: kit érdekel?

De a legszomorúbb az, amikor mellveregetve hangoztatják egyesek: én unitárius vagyok, konfirmáltam is, de amikor tetre kerül a sor, amikor jó cselekedettel kell bizonyítani a hitet, a vallásosságot: sehol nincsenek, vagy a keresztény lelkülettel ellenkező magatartást tanúsítanak.

Az ilyenekről mondta valaki — „Az, aki vallásának szabályait anélkül követi, hogy hinne bennük: gyáva és szájalomra méltó“. S az ilyenek felé hangzik mindenekelőtt a felhívás: miért álltok az ég felé nézve?

Egyházunkban — régebb — nem véletlenül tartották e napon a konfirmációt. Hisz az a hitben való megerősödés, öntudatra ébredés áldott alkalmá. Lehet, annak idején, bár tudtuk a kátét, zsenge ifjúként nem láttuk még tisztán Jézust, tanításait, eszméit. Lehet, csak csodáltuk, bámulattal néztük égbenyúló alakját, de követni nem tudtuk őt.

Áldozócsütörtök öntudatra ébredésre ösztönöz. Ne nézzünk ámulattal az ég felé, hanem kövessük Jézust, hogy eljussunk már itt a földön Istenhez, embertársainkhoz, az üdvösséghez! Úgy, amint azt ma, áldozócsütörtökön, boldogan énekeljük: „Megdicsőül, égbe száll, / Itt, Uram, ki rád talál, / Már e földön üdvözül, / Jobb kezed felére ül. / Szent fiadnak ünnepén, / Ez az áldott szent remény, / Boldogítson, jó Atyám, / Új gemnek hajnalán.“ (138. ének) Ámen.

LUKÁCS SÁNDOR

PÜNKÖSDI TANULSÁG

ApCsel 2,33

A világtörténelem színpadán egy felemelő élet vonul végig lelki szemeink előtt e pillanatban, melynek főhőse az emberiség legnagyobb tanítómestere, a helyes élet útmutató példányképe: Jézus. Látom, amint végigküzd az életet. Végignézem küzdelmei sorozatát, melyben diadal-maskodik a világ csábításai és kísértései felett. Aztán szemembe mered

a szomorú látvány a Golgota véres keresztjén, a nagypéntek fekete gyászában, a nemes élet kiontásában. Ez az igazság és szeretet tragédiája leverő és szomorú hatása fogva tart egy ideig.

De amint tovább figyelem a történelmet, s vizsgálom annak elhatározó, befolyást gyakorló erőit, megnyugtató érzéseim támadnak, mert általános tapasztalat, hogy a szomorúságra öröm jön, az éjszakára reggel következik, s az emberi megalázásokat isteni felmagasztalás követi. Így az életnek lelket megnyugtató igazságszolgáltatásával létjogosultságot biztosít a nemes élettörekvéseknek, s elégtételt szolgáltat a tiszta eszméket és igaz elveket megvalósító cselekedeteknek. Az emberi gyűlölet és rosszakarát nem arathat teljes győzelmet az igazság felett, mert azt Isten gondviselése őriz.

Azok a tanítások és igazságok, melyeket Jézus olyan erős meggyőződéssel hirdetett, s még halálával is megpecsételt, valóban értékeseknek, igazaknak bizonyultak, s éppen ezért tovább folytatták hódításukat az emberi szívekben. És jött az idő, amely meghozta Jézus nemes és önzetlen életének gyümölcsét. A nagypénteki eseményekre következő húsvéti igazságok fénye erőt sugárzott a tanítványok szemébe, melegsége betöltötte szívüket, és meggyőző erős hitet nyertek mint amilyen átjárta Jézusnak is szívét szenvedései között. Ennek hatására érezni kezdtek, hogy valóban szép feladat áll előttük, s magasztos a cél, melyet a Mester tűzött ki. S aztán lelkesedéssel, erős akarattal és szilárd elhatározással indultak szét a világban, hogy a Jézus által felgyújtott eszmék tűzét tovább élesszék és a világ vallás-erkölcsi képét megváltoztassák.

A felemelő élet története itt összekapcsolódik már a tanítványok szerepével. Ez az első pünkösdi története. Ezután a tanítványok a főszereplők. Őket látjuk, amint elmennek szerteszét a világba, hogy hirdessék az emberek között a jézusi eszmék igazságát, és lelkesedéssel hívják őket a keresztény élet útjára. Amely igazság lelkükben otthont talált, azért készek mindent elhagyni, tűrni és szenvedni, sőt arról életük árán is hajlandók bizonyosságot tenni. És ha tovább kísérjük a történelmet, szemünk elé tárul a lélek erejének diadala. Mind többen és többen érzik meg a jézusi élet felemelő erejét, az Ő igazságainak hatalmát. Ennek bizonyágtévesére szolgál az első pünkösdi története, a keresztény egyház megalakulása.

S ma, midőn megállunk az események ezen kiemelkedő pontjánál, jóleső érzések járják át lelkünket a pünkösdi megnyilatkozás felett, melyet a lelkesedés és egyakarát teremt.

Az első pünkösdi előtti idő a töprengések és vajúdások ideje volt, midőn a szívek valósággal égtek a nemes vágyaktól, a lelkek forrtak az igazi eszmékben, melyek Jézus tanításai nyomán fakadtak, s a társadalmi rétegek nagy változás bekövetkezésének áramlását érezték meg, mely jönni szokott az ilyen lelki forradalmak után. A Jézus halála, eszméinek átalakító ereje a várakozásokat megvalósulásra vezette: a magukra maradt tanítványok csak egy ideig érezték az egyedüllét szomorúságát, helyzetük kétségbeesítő voltát, midőn félelem tartotta fogva szívüket, mert meg voltak fosztva lelkes irányítójuktól, mert hiányzott a bátor vezető, s nem volt köztük a buzgó tanító. De a visszavonulás ideje, a magukrautaltság elmerülésre alkalmas nyújtó állapota kiemelte őket a kétség és tétlenség örvényéből, a Mester evangéliuma legyőzte félelmüket. Mint megannyi lánglelkű apostol, akinek szívét szilárd el-

határozás tölti el, a magasztos cél érdekében síkra száll mindenik. Szívük kitárul, lelkük megnyílik s hatalmas erő árasztja el lényüket szép és önzetlen cselekedetek végrehajtására. Nyelvük megmered, ajkuk megszólal, s tüzes beszédekben juttatják kifejezésre azt, amit éreznek, gondolnak, s amint ösztönzi őket a lélek ereje, a lelkesedés buzgósága. S nagy lelki hódítást vittek véghez a sokaságban.

Jóleső érzés járhatja át keblünket azok hatására, amiket a történelem tanúsít, amiket az első pünkösd eseményeivel kapcsolatosan látunk és hallunk. Hiszen jólesik a kicsinyes önző érdekek helyett a magasztosabb élet célkitűzéseit látni, amint a tanítványok Mesterük példája nyomán cselekedtek, s a félelem és visszavonulás helyett bátorságot és cselekvő akaratot észlelni. Jóleső érzés, midőn e levertség nyomán megjelenik az alkotó lelkesedés s a visszafojtott lélekzetet bátor felszabadulás kíséri. Ilyen a pünkösdi megnyilatkozás eredménye. Az ilyen eszmék diadalára szenteljük mindig a pünkösdt, azt az ünnepet, melyen a lelkesedés minden szívet be kell hogy töltsön, és minden lelket lángra kell, hogy gyújtson.

De nekem úgy tetszik, mintha ma nem éreznők az ilyen lelkesedést, mintha már kihalt volna az emberi keblekből a lélek szikrája, s mintha azok, amiket ma látunk és hallunk, nem pünkösdi megnyilatkozásokról tanúskodnának. Mintha még csak a pünkösd előtti időkben élnénk, midőn a szívek nem mernek megnyílni, s a lelkek félrevonultan elzárkóznak a tiszta eszmék és az igazság hatalma elől. Mintha csupán külsőleg lenne a mi ünnepszentelésünk. Igen, a mi életünk nem az első pünkösdi jelenségeket mutatja lelkünkben jóleső érzés helyett inkább szomorúság támad, mert ma a lélek szárnyalásának, a szilárd elhatározások és nemes törekvések megvalósításának napján a hatalmasok erőszakoskodásáról és hódításáról hallunk. De azért nem szabad csüggednünk, mert az igazságok örökérvényűek, erre tanít minket a történelem, az élet, a Jézus küzdelmes sorsa s tanításainak diadala. A nagypéntek után hűsvét következik. A sötétségre a fény világossága áramlik. A szomorúságot az öröm, a megaláztatást a felmagasztalás váltja fel. Éppen ezért a sors csapásai között, az egyedüllét és magunkra utaltság, a szomorúság vagy elhagyatottság kétséges helyzetében sem szabad elveszítenünk önbizalmunkat, hitünket, meggyőződésünket, sőt új magasztos eszmék és szent elhatározások után, lángra kell hogy lobantsák bennünk a lelkesedést e nagy ünnepen is, meg kell edződnünk a jézusi igazságok tüzeiben, hogy teremtsünk magunknak pünkösdt, mely lelkesedésünket együttes akaratban a jócselekedetek mezején állítja munkába. Ez igazi pünkösdi tanulság.

Kétségtelen, hogy a közös siker elérésében nagy szerepe van az összetartozásnak, az egyakaratsnak. Egy tömeg, egy közösség, egy társadalom legyen bármilyen színezetű, csak úgy végezhet eredményes munkát, ha az egyakarati ereje hatja át. Annak a fáradozásnak is, mely a keresztény egyházat létrehozta, s mely ezreket hódított meg a maga céljának elérésére, az egyakarati volt a sikerhez vezető biztosítóka. Már akkor, midőn Jézus eltávozott tanítványai köréből, már akkor érezni kezdték a tanítványok hogy az együttlétet erő kölcsönöz nekik, nyugalmat, bátorságot, reménységet, biztatást és kitartást ad a félelem és a szenvedések elviselésére. Együtt maradtak hát Jeruzsálemben, elzárkozva a világtól mindaddig, amíg a közös jézusi szellem úgy átjárta lelküket, az egymásérsítése annyira bátrakká tette, s a biztatás olyan bátorságot

adott nekik, hogy a világ előtt is bizonyosságot tehetek az igazságról s annak erejéről. Ekkor a világ elé léptek, de ezután is egy akarattal voltak. Nem volt már versengés közöttük, nem futottak szét, midőn a hatalom üldözte őket, mint, azelőtt, nem tagadták meg tanaikat még a börtön és verpad halálos fenyegetései között sem, mert az első pünkösdi lelkesedés egyakarattal töltötte el mindnyájukat.

Ha a tanítványok szívében nem párosul a lelkesedés az egyakarattal erejével, s ha együttes buzgósággal nem veszik kezükbe az ügyet, a kereszténység ügyét, akkor nem született volna meg az első pünkösöd, akkor nem jött volna létre a keresztény egyház. Felteszem a kérdést: vajon megvan-e bennünk az az akarat, melynél fogva megállhatjuk helyünket egy szép és magasztos eszme szolgálatában? Ott él-e szívünkben az az együttes érzés, mellyel egy nemes ügy értékét felismerve a hasznos munkára egyszerre induljunk, s azt közösen megvalósítsuk? Ha ez hiányzik szívünkben, akkor lehet pünkösöd, de az nem a miénk, akkor jóleső érzés vonulhat át a szíveken, de nem a mi szívünkön. Ha nem vagyunk egy akarattal, akkor hiába fogunk bármihez, annak eredménye nem lehet.

Sok baja van az emberiségnek, sok panasza az embernek. Szeretnénk új életet teremteni magunk körül, az anyagi és erkölcsi romokat, melyek minket fojtogatva körülvesznek, szeretnők eltakarítani. Talán azt is mondhatjuk: az egész életet megváltoztatni! Ilyen munkára pünkösöd kell, melytől szikrát kap a lélek, tüzet, buzgó lelkesedést, mely nem csak szalmaláng, hanem tette serkentő hatalmas erő, egy akarattal munkáló eredményt kivívó tényező. Hihetetlen erőt képvisel ez ünnep eszméje, határtalan hatalmat jelent a buzgó lelkesedés, és egybeforrasztó közös akarat. A lélek, mely ezekkel meg van áldva, óriási munkát eredményezhet. Eltörpül előtte minden erőszak, elhallgat az elnyomás szava, széttörik a bilincs, könnyebbnek érezzük a keresztünket, mert a pünkösdi megnyilatkozás birtokosává lesz az ember.

Pünkösöd ünnepén töltsük meg szívünket ezzel az izzó tüsszel, alkotó lelkesedés lángjával, s lelkünket nemes cselekedetekre biztató erős akarattal, mert akkor igazi keresztényekké leszünk, akik nemcsak csodálják Jézus felemelő életét, hanem követik is azt. Ez legyen pünkösdi tanulság nekünk. Ámen.

Egyházi Képviselő Tanács

1991. április 23-án tartotta ez évi második ülését, melynek keretében tárgyalta a január 29—április 22. között elnökiileg elintézett fontosabb ügyekről, az egyházközségekben végzett valláserkölcsi nevelésről szóló jelentéseket, a különböző bizottságok, Nyugdíjpénztár Vezető Tanácsa és a székelyudvarhelyi egyházkör március 20-án tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyveit. A lelkészképzéssel kapcsolatban az 1991—1992. tanév I. évfolyamára hét hallgató felvételét engedélyezte. Végül az egyházi központ anyagi helyzetével foglalkozott.

Az 1991. június 27-i harmadik ülésének tárgysorozatán a következő fontosabb ügyek szerepeltek: az április 23. és június 26. között elnökiileg elintézett fontosabb ügyekről szóló jelentés, a február 27—28. napjain tartott Főtanács és a különböző bizottságok jegyzőkönyvei, főtanácsai leiratok, az angol unitárius egyház egy éves ösztöndíjának elnyerésére kihirdetett versenyvizsga, a teológiai hallgatók húsvéti legátusi szolgálata, a lupényi egyházközség épületeinek kérdése, valamint anyagi ügyek.

Lelkészi értekezletek

A II. évnegyedi lelkeszi értekezletek 1991. június 4—13. között voltak megtartva. Az értekezleten két előadás hangzott el: dr. Erdő János: A dogmatikus kereszténység tanítása a szentlélekről és dr. Vargha Jenő László: Viselkedéslélektani irányzatok a pszichológiában. Foglalkoztak még a július 21—23. napjain Székelykeresztúron tartandó ifjúsági és a szeptember 3—4-re tervbevett lelkeszi konferencia kérdésével.

Az értekezlet alkalmával tartott istentiszteleten szószéki szolgálatot végeztek: Alsójárában Bálint Imre alsófelsőszentmihályi, Szabédon Pál Adám vadadi, Homoródalmáson Kiss Domokos kénosi, Székelykeresztúron Péterfi Sándor csekefalvi és Vargyason Pálffy Tamás datki lelkész.

Lelkésznevelés

Teológiai hallgatóink a pünkösdi ünnepek alkalmával legációszolgálatot végeztek különböző egyházközségekben.

Az 1990—1991. tanév II. félévi előadásai 1991. május 24-én fejeződtek be. A II. félévi kollokviumokat és vizsgákat május 27—június 29. között tartották.

Az évváró istentisztelet június 30-án volt, melyen a szószéki szolgálatot dr. Kovács Lajos püspök végezte. Délután került sor az intézeti évváró ünnepélyre, melynek keretében dr. Szabó Árpád rektor beszámolt az intézet didaktikai és nevelői munkájáról. A legjobb tanulmányi eredményt elért hallgatók jutalomban részesültek.

Lelkészképesítő vizsgát tett 1991. május 7-én Fekete Levente sep-sikőröspataki gyakorló segédlelkész 7,77-es eredménnyel.

■ *A Dávid Ferenc Egylet* 1991. április 14-én tartotta 3. felolvasó ülését. Ez alkalommal dr. Molnár István tartott előadást *Húsvéti népszokásaink* címmel.

■ *Ion Iliescu köztársasági elnök* 1991. május 22-én kihallgatáson fogadta a romániai magyar egyházak képviselőit. A kihallgatás során egyházaink létkérdéseiről folytattak megbeszélést. Egyházunkat Jenei Dezső főgondnok és dr. Erdő János főjegyző képviselték.

■ *A Romániai Magyar Demokrata Szövetség* 1991. május 24—25. napjain Marosvásárhelyen tartott kongresszusán egyházunk képviselőiben dr. Kovács Lajos püspök vett részt.

■ *A székelykeresztúri volt unitárius gimnázium* „Orbán Balázs” nevét vette fel, akinek emlékére 1991. június 2-án mellszobrot avattak fel. Az ünnepélyen, mint a gimnázium volt növendékei, részt vettek: dr. Kovács Lajos, dr. Szabó Árpád, dr. Rezi Elek és Farkas Dénes.

■ *Nelly de Roy és Piet Needes*, a Holland Szabadelvű Egyházi Szövetség képviselői 1991. április 9—15. között látogatást tettek egyházunkban.

■ *Az angol unitárius egyház* 1991. április 2—6. napjain tartotta évi tanácsai gyűlését Yorkban. Ez alkalommal új elnököt is választottak Peter Hewis lelkész személyében.

■ *Austin Fitzpatrick* Leeds-i unitárius lelkész vezetésével egy nyolctagú angol unitárius csoport látogatta meg egyházunkat 1991. május 29—június 3. között. Felkeresték egyházi központunkat, majd néhány egyházközösséget látogattak meg.

■ *Dr. Geréb Pál*, a Protestáns Teológiai Intézet ny. református tanára, életének 79. évében, 1991. április 21-én elhunyt. Mint lelképásztor és tanár hűséggel szolgálta egyházát és a lelkészképzés ügyét.

Halottaink

Id. Pál András, ny. tanár, a Főtanács és E. K. Tanács tagja, 78 éves korában, 1991. május 7-én Kolozsváron elhunyt. 1912. december 12-én született Torockón. Tanulmányait Kolozsváron végezte. A székelykeresztúri és kolozsvári unitárius gimnázium tanára volt 1948-ig. 1981-től 1988-ig mint a kolozs-tordai egyházkör felügyelő gondnoka szolgálta egyházát. Május 11-én temették el a Házsongárdi temetőbe. A temetési szertartást dr. Rezi Elek teológiai tanár végezte; a sírnál Szabó Zoltán egyházi titkár az egyház, Zoltán Attila a kolozsvári belvárosi egyházközösség, Kántor Lajos és Imreh Lajos a tanártársak nevében mondtak búcsúbeszédet.

Dr. Lőrinczi Mihály ny. lelkész, volt teológiai tanár, Budapestről hazaszállított hamvait 1991. június 7-én temették el a kolozsvári evangélikus temetőbe. Temetésén a lelkészi szolgálatot Benedek Ágoston kolozsvári lelkész végezte; a sírnál dr. Szabó Árpád rektor, Jakab Dénes szentábrahámi lelkész és Lászlófi Csaba búcsúzott.

Id. Útő László, ny. tanár, a székelykeresztúri egyházkör felügyelő gondnoka, életének 70. évében, 1991. június 7-én Székelykeresztúron elhunyt. Egész életét tanítványainak, családjának és az unitárius egyház-

nak szentelte. Június 10-én temették a timafalvi temetőbe. A temetési szertartást Báró József esperes-lelkész végezte.

Máté Zsigmond, ny. esperes-lelkész, 1991. június 17-én, 92 éves korában Székelyudvarhelyen meghalt. 1899 október 6-án született Úrmösön. Teológiai tanulmányait az Unitárius Teológiai Akadémián végezte 1923-ban. 1923—1925 között a manchesteri Unitarian College-ban folytatta tanulmányait. Mint kolozsvári segédlelkész 1926-ban kezdte meg szolgálatát; 1927-től 1945-ig Nyárádszentmártonban, 1945-től 1972-ig Szentábrahámon volt lelkész. 1958-tól 1969-ig a székelykeresztúr-udvarhelyi egyházkör esperese; 46 évi lelkészi szolgálat után vonult nyugalomba. A temetési szertartást Rüszt Domokos és Kedei Mózes székelyudvarhelyi lelkészek végezték; az egyház nevében dr. Szabó Árpád rektor mondott búcsúbeszédet. A sírnál Báró József székelykeresztúri esperes-lelkész és Jakab Dénes szentábrahámi lelkész búcsúzott.

Pihenésük legyen csendes, emlékük áldott.

Gellérd Imre: *Beszédek*. Válogatta és az előszót írta Dr. Gellérd Judit. Center for Free Religion, Chico, California, 1990, 208 old.

Gellérd Imre (1920—1980) unitárius lelkész prédikációit — magyar nyelven — jelentette meg a kaliforniai „Szabad Vallás Központ“, részeként annak a könyvkiadás sorozatnak, amelynek előbbi négy — angol nyelvű — kötetével a magyar unitárius szellemiség értékeit óhajtják népszerűsíteni.

Kalandos előélete van ennek a hiánypótló, szép kötetnek, míg az elmúlt év májusában megjelenhetett!

Megjelenését két szándék és célkitűzés szorgalmazta, munkálta. Az egyik, közvetlenül a Gellérd Imre tragikus halála utáni években fogant felismerésből érlelődött tette. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy értékeink elkallódjanak! Elvégre nem vagyunk oly gazdagok... Prédikáció-irodalmunkra sarkítva: nem lehet, nem szabad kallódni hagyni azokat a lapokra írt egyházi beszédeket, amelyek Gellérd Imre szellemi hagyatékának szerves részét képezik, s amelyek egy-két kéziratból több tucat nagyságrendű gyűjteményig a lelkész kollegákhoz kerültek, még a szerző életében. (Sokak által ismert, miként keresték fel Gellérd Imrét újra meg újra az örökös „prédikáció-hiányban“ szenvedő kollegák. Ő pedig mindig segítette a szellemi ínségben szenvedő „megszorultakon“: válogathattak kézirat-gyűjteményében, mert bőkezűen osztotta szét magát, tehetsége, szorgalma és tudása krózsusi gazdagságú kincseit!)

Midőn a kéziratok összegyűjtésének és kötet alakban történő megjelentetésének az ötlete megfogalmazódott: nem övezte mindenki részéről osztatlan lelkesedés, sem a kéziratokat átadni igyekvő segítőkészség. Szomorú, de így igaz. Beigazolódni látszott újra, hogy „az adós ritkán hálás“, s „akinek tartozunk, azt nem mindig szeretjük“. Akárcsak életében: Gellérd Imre tudását és tehetségét, szorgalmát és hatalmas munkabírást sokan kihasználták, ugyanakkor mindig voltak olyanok, akik valami beteges féltékenységgel lekicsinyelték, gáncsolták, háttérbe szorították. A szellemi és erkölcsi nagyság sokakból — sajnos — kisebbrendűségi „komplexust“ vált ki, ami sokszor a saját értékeinket is romboló magatartással torzul. Sajnos, Gellérd Imre elhunytá után is kísértett — és kísért — a kérdés: „A tehetség nem elegendő: a ti engedélyetek is kell hozzá, — ügye barátaim?“ (Nietzsche).

Istennek hála, mégsem volt minden adós ily hálátlan; mintegy 8—10 lelkész társ átadta a birtokában levő kéziratokat, s 1983-ban végre készen állott a néhány száz oldalas, gépírással emlékkötet, melyhez a gyűjtő — Gellérd Imre írólelkész munkásságát és prédikációit értékelő — tanulmányértékű előszót írt, „A töredék rangja“ címmel.

Ezt követően elkezdődhetett az az előreláthatóan reménytelen kísérlet-sorozat, hogy a kötetet nyomtatásban is kiadhassuk, közkinccsé tegyük, legalább a lelkészek számára. A megjelentetés ügyét szívvel-lélekkel pártfogoló Dr. Erdő János professzor sugallatára, a székelykeresztúri-udvarhelyi egyházkör lelkészei, egyházköri közgyűlési határozattal indítványozták a kötet kiadását. Az indítvány — kérés formájában — felterjesztődött, de a nyílt ateista propaganda és a diktatúra kiteljesedésének éveiben — midőn egyetlen egyházi folyóiratunkat, a Keresztény Magvetőt is valósággal „szétollózta“ a hivatalosan nemlétező cenzúra! — csak valami „rózsaszínű optimizmussal“ lehetett hinni, hogy az állami szervek, a Vallásügyi Hivatal engedélyét megkaphatjuk...

Teltek az évek s úgy tűnt, hogy a gyűjtemény megmarad írógéppel terjeszthető, sokszorosított „szamizdat kiadványnak“, midőn igen csak váratlan és szerencsés fordulat következett. Gellérd Imre Budapesten élő lánya — Dr. Gellérd Judit — hazalátogatott Erdélybe. Milyen szándékkal? Az édesapa szellemi hagyatékát átmenteni akaró nemes célkitűzéssel: összegyűjteni és megjelentetni Gellérd Imre műveit, dolgozatait, egyházi beszédeit, mert „hiszem, hogy szellemének elevenen tartása által szolgálom Erdély és egyházam ügyét.“ (2. old.) Így találkozott tulajdonképpen az értékeinket minden áron menteni akaró két szándék, az itthoni és határokon túlról is hazagondoló. E szándékokhoz társult az Édesapát rajongásig szerető, életművének folytatását — Erdély és az unitarizmus szolgálatát — felvállaló Gellérd Judit-i elkötelezettség. Mégpedig oly hőfokán a lelkesedésnek, amely — a Gellérd Imrere is oly jellemző módon — szenvedélyes, konok kitartással képes leküzdeni az akadályokat, áldozatkészen vállalva kockázatot és nehézségeket. Gellérd Judit lelkesedése, céltudatossága, kockázatok és félelmeket is vállaló bátorsága és hite nélkül — ismerjük csak be — aligha kaphattuk volna ajándékba — mi, unitárius lelkészek — a „Gellérd Imre: Beszédék“ kötetet, 1990 nyarán. Mert kockázat és nehézség — bőven adatott. Ha itthon szó sem lehetett a tervezett kötet kiadásáról — és a diktatúra utolsó éveiben nyilván szóba sem jöhetett ilyesmi! —, akkor Magyarországon kell (megpróbálni) kiadni. Csakhogy ehhez ki kell vinni-juttatni az újabb kéziratokkal gyarapított gépirásos kötetet. Aki emlékszik még arra, hogy milyen kockázattal járt egy ártatlan levél kijuttatása is, a „fülesek“ és „vaskalapos gondolatvadászok birodalmából“, ahol az összes írógépek rendőrségi nyilvántartásban voltak. Nos, annak nem szükséges ecsetelni, hogy milyen lehetséges következményekkel lehetett/kellett számolni egy vaskos prédikáció-gyűjteménynek az országból történő kicsempészése esetén. Igen, a „lebukás“ kockázatairól volt szó.

Végül is: szerencsésen sikerült a gyűjtemény Budapestre juttatása! (Hogy s mint? Tudják, akik tudják, talán ma sem tanácsos „szellőztetni“ mindent!)

Csakhogy — újabb fordulat —: Dr. Gellérd Judit — házasságkötés révén — „egy harmadik hazába“ kerül. Így vall erről a kötet Előszavában: „1988 októberében a Berkeley-i Starr King Unitárius Teológiai Intézet „rendkívüli“ diájkaként jöttem Californiába, hogy édesapám dolgozatait angolra fordítsam, tekintve az amerikai unitáriusok érdeklődését a nagyértékű munka iránt. Meghívóm Dr. George Williams, a Californiai State University vallástörténész professzora, akivel 1987 nyarán az IARF Világkongresszusán, Stanford-on találkoztam, ahol a magyaror-

szági unitárius egyház küldöttjeként vettem részt. 1988 karácsonyán összeházasodtunk.“ (2. o.)

„A házasságok az égben köttetnek“ —, halljuk vagy mondjuk magunk is, elég gyakran. Személyes ismeretség alapján merem kijelenteni: Dr. George Williams professzor — nagyszerű ember! Nemcsak „úgy általában“, de a mi — erdélyi magyar és unitárius ügyünk szempontjából is... Valódi társra-találásról így ír Gellérd Judit: „A misszió, amiről én csak álmodtam — férjem lelkesedése és áldozatvállalása révén — valóra válik. Közös lett az ügy, életünket gyökeresen meghatározó feladat: erdélyi unitárius hagományainkat, a gyökereket megismertetni az amerikai unitáriusokkal; kapcsolataink alapjait szélesíteni és mélyíteni, hogy segítségre kész szívek és kezek rátaláljanak a megújulásért küzdő otthoni egyházakéra.“ (2. old.)

Az, akit egyszer is megérintett Dr. Gellérd Judit — édesapjára is emlékeztető — lelkesedése a mi, erdélyi és unitárius ügyünk iránt. — lelkesít, munkára serkent és „szórvakat ad“ ez a lelkesedés —, az nem csodálkozik azon, hogy Dr. George Williams professzor urat is áthatotta és magával ragadta ez a lelkesedés, s a magyar unitárius szellemiség értékeit népszerűsíteni óhajtó könyvkiadás-sorozat Egyesült Államokban nyomtatott lapjain — többet között — ez az utalás is olvasható: „A sorozat főszerkesztője: Prof. Dr. George M. Williams“. S az sem tekinthető „véletlennek“ nyilván, hogy e nagyszerű házaspár lelkesedése és ügybuzgalma elnyerte az amerikai Unitárius Univerzalista Egyháznak a pártfogását és segítségét, hogy: „... nagylelkű ösztöndíjával a könyvsorozat kiadásának költségeit fedezte.“

A kötet részekre történő felosztását, a beszédek válogatását tekintve, Dr. Gellérd Judit jó érzékkel járt el. Lénvegében követte az Erdélyben összeállított gépirásos kötet beosztását, külön csoportosítva a vasárnapi prédikációkat, mint „általános témákat“ (II. rész, 21—129. oldalak), ünnepi beszédek- és úrvacsorai ágendákat (III. rész, 130—187. oldalak), és a szertartási beszédeket (IV. rész, 188—205. oldalak), s megőrizte az eredeti időrendi sorrendet a fejezeteken (részeken) belül is. A kötet ezen „törzs-anyagát“ szerencsésen egészítik ki azok az írások, amelyeket Gellérd Judit találóan helyezett el a kötet elején olvasható Előszó, valamint „A töredék rangja“ után. Az első írás egy rövid naplórészlet, amelyet Gellérd Imre a politikai börtönből való szabadulása után, Homoródszentmártonba történt kihelyezésének első napján írt, 1964 őszén. (Korszerű irányelvek. I. rész, 8—11. oldalak). Meditáló szembenézés a lelkeszi hivatás és szolgálat felelősségének szorításában, az új szolgálati helyre érkezés első napján. Azé a lelkeszé, aki annak a napnak az estéjén nem tud nyugovóra térni addig, amíg össze nem foglalja hivatásának főbb irányelveit, hogy így sóhajtson fel: „Istenem, adj erőt, hogy többet adhassak, mint amennyit kapok!“

Az első részben elhelyezett második írás a „Vándorlásunk“ címet viseli; történelmi korokat átvéelő és végkicsengésében ugyancsak „irányelveket“ megfogalmazó prédikáció, amely — terjedelme miatt — inkább tanulmányá kerekedett (11—20. oldalak).

A kötet törzs-anyagát alkotó egyházi beszédek közé, még két „új“ — a gépirásos gyűjteményben nem szereplő — beszédet helyezett el Gellérd Judit. „A hithűség“ című konfirmációi beszédet (196. old.), valamint Gellérd Imre utolsó karácsonyi prédikációját, amely 1979. december 25-i keltezésű (205. old.)

„A szorgalom hatalmas támasz a középszerű tehetség részére is“ (Seneca). Hát még a valódi tehetség esetén! Mert Gellérd Imre Istentől megáldott tehetségű lelkész volt, akinek tehetsége kitartó és rendszeres munkával párosult. Ezt igazolja a „Beszédék“ kötet, amelynek darabjain — mintegy három évtizednyi időn keresztül — nyomon követhetjük az író-lelkész nemcsak szellemi, de alkotói tevékenységének fejlődését is. Az életmű e töredéknyi részében is megmutatkozik Gellérd Imre egész lelkészi és prédikáció-írói egyénisége. Egyéniségének minden jellemző vonásával együtt. Ami természetszerűen azt is jelenti, hogy az életmű ezen töredéke nem a „tökéletes egyházi beszédek csokrát“ kínálja, épp úgy, amint a minden lelkész számára „kötelezően“ követendő műfajt, mintát vagy modellt sem kívánja jelenti. Életre sem ez az igény hívta őket. Amit azonban le kell szögeznünk: a kötetbe foglalt egyházi beszédek közül jónéhány, a modern unitárius prédikáció-irodalom gyöngyszemeként tartható számon, s az életmű ezen töredéke is igazolja, hogy Gellérd Imrét az unitárius prédikáció-irodalom legjobbjai között kell számontartani. Azok között, akiktől tanulni lehet.

Nyilván, a legjobbaknál is találunk kifogásolni valót, amit — lehetőleg építő szándékkal — bírálni lehet. Jelen kötet valós értékeinek ismeretében nyugodtan emlékeztethetjük Gellérd Imre bírálót — a kéretleneket és hivatlanokat, de főként a „feltékenységből“ rosszindulatú „kritikusokat“! —, egy meglehetősen „szakállas“ igazságra, hogy lám: „Aki tud, az alkot, s aki nem, az — kritizál!“

Hiszem, hogy az ilyeneknél feltétlenül többen vagyunk — lelkészek, teológiai hallgatók vagy akár világiak is —, akik valódi és tiszta örömmel fogadtuk ezt a kötetet, s a megajándékozott emberek örömeivel mondtunk halás köszönetet érte Dr. Gellérd Juditnak és férjének. Értékeinket mentő, megtartó és közkinccsé tevő, nemes küldetést vállaltak, az erdélyi unitarizmus ügyét szolgálva. Ezt is azzal a meghatóan szép gesztussal, amellyel ajándékba hozták nekünk, mindannyiunknak, a Gellérd Imre kötetet: „...szeretettel... egyházunk minden lelkészének: azoknak, akik ismerték és azoknak, akik már nem; azoknak, akik szerették őt és akik nem.“

— kis —

Domokos Pál Péter: *Rendületlenül*. Márton Áron Erdély püspöke. Szerkesztette Hidvégi Máté. Eötvös Kiadó — Szent Gelért Kiadó, Budapest 1989, 308 l. + 16 l. fényképmelléklet.

Domokos Pál Péter emlékkönyvet, dokumentkötetet állított össze Márton Áronról. Erdélyhez, híveihez utolsó lehelleltig hű barátjának, Erdély legnagyobb katolikus püspökének, Márton Áronnak állít emléket ezzel a kötetel. Egy töről, Csík vidékéről fakadtak, s alig öt év a különbség köztük. Ezért nem tud a szerző még csak a látszat-objektivitás leple mögé sem bújni. Szenvedélyesen vall Erdélyről, az itteni magyarság sorsáról, s ezt a fűtöttséget a két életút teljesen indokoltá teszi.

A kötet négy részre tagolódik. Első része tanulmány Erdélyről, a második Márton Áron életét mutatja be, a harmadik szöveggyűjtemény a nagy püspök írásaiból, beszédeiből, körleveleiből. A gazdag illusztrációs anyag szintén önálló egységnek tekinthető.

Az *Erdélyről* szóló fejezet címe tág tárgyához képest. Csak pár oldal áttanulmányozása után jövünk rá, hogy Erdély nemzetiség-történetét, különösen a román—magyar—szász viszony alakulását dolgozza fel a szerző.

A *Márton Áron élete* című fejezet a szülőföld bemutatásával kezdődik: olyan szeretettel ír és gyűjt anyagot a tájról, hogy — ha ismerénk — ez maga sejtetné a szerző kötődését. A gyermekkorról írottak, sőt az iskolás évek jórészt a szerző egyéni emlékeit kombinálhatják a kevés dokumentummal. A csíkszentdomokosi földművesszülők házából a helyi elemi iskola elvégzése után az ősi csíksomlyói gimnáziumba vezet a gyermek Áron útja. 1910-től az V. gimnáziumba már Csíkszeredába jár. Az itteni és a családbeli katolikus szellemű nevelés ébreszti fel benne a vágyat a papi pálya iránt. Hatodiktól a gyulafehérvári római katolikus gimnázium diákja. Aztán az első világháború tűzkeresztsége következik. Hadnagyként szerel le, s két évig gondolkozik, éli a falusi legények életét, míg 1920-ban belép a gyulafehérvári papnevelébe. Mailath Gusztáv Károly szenteli pappá 1924 nyarán s az első szentmiseáldozatot szülőfalujában mutatja be. Gyergyóditróban, Gyergyószentmiklóson káplán, rövid ideig püspöki levéltáros. 1931-től kap először kiemelt fontosságú munkakört: egyetemi hitszónok lesz Kolozsvárt, feladata az ifjúság lelki irányítása. Ekkor derül ki, mennyire magával ragadó szónok, vezér: „új apostol“, „új próféta“ támadt benne — írják a lapok.

1933-ban György Lajossal együtt megindítják az erdélyi katolikus iskoláztatás és ifjúságnevelés ügyét felkaroló *Erdélyi Iskola* című folyóiratot. 1934-től 1936-ig a Katolikus Népszövetség igazgatója, új életre keltője. Mint Hirschler József utóda, 1936-tól Kolozsvár plébánosi székében gazdasági szervezőképességéről is tanúságot tehet: rendezti a plébánia pénzügyeit. 1938 decemberétől pedig az erdélyi püspökség gondjait hordhatja vállain. Több mint négy évtizedes püspöksége a próbatételek sorozata.

Az 1940-es bécsi döntés az egyházmegyét is ketté osztotta. S ő ott maradt Dél-Erdélyben, a nehezebb körülmények között, hogy ne csak egyháznak, elárvult népének is vezére lehessen! De mikor Észak-Erdélyben szükség volt intő szavára, ott is megjelent. 1944 májusában a zsidóüldözés ellen mondott szavai majdnem börtönbe juttatták. „De a szent hivatalunkkal járó köteleességek teljesítésétől nem riaszthat vissza sem börtön, sem emberi tekintetek. Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldöztetés és börtön nem szégyen, hanem dicsőség“ — állapította meg akkori beszédében. És nem kellett sokat várnia erre a dicsőségre.

1948-ban tiltakozik az iskolák államosítása ellen, nem hajlandó a pápától függetleníteni egyházmegyéjét. 1949 nyarán letartóztatják. 1951 nyarára érik meg a helyzet a kirakatperre, amelyben: a) 10 évi nehézbörtönre és 5 évi politikai jogok felfüggesztésére összeesküvésért; b) életfogytiglani kényszermunkára, hazaárulásért; c) 25 évi kényszermunkára valamint politikai jogainak 10 évi felfüggesztésére hazaárulásért“ elítélik.

A nagypolitika nyomására 1955 tavaszán Áron püspököt szabadon eresztik, s ő kemény kézzel rendet teremt egyházmegyéjében. Egy évi

szabad mozgás után a püspöki palotába internálják, minden lépését, szavát figyelik, lehallgatják. Csak Könög bécsi bíboros közbenjárására oldják fel fogságát 1967 őszén.

1969-ben, 1971-ben a pápa színe elé is eljut a püspök. S bár 1971-től segédpüspök van mellette Jakab Antal személyében, a munka nagy részét ő végzi. Az 1970-es évek közepétől testét próbára teszik a betegségek, de lelki erejét, vezetői éleslátását nem tudják befolyásolni. A hatóságok még 1977-ben is zaklatják, börtönnel fenyegetik. 1980 őszén hat püspök, ötszáz pap és tengeri nép temeti.

Ezen a fejezetben szintén érződik az adatok hézagossága. Például az iskolás évekről részletesen ír, de a négy évi teológiai időszakról semmit. Más helyen meg eluralkodnak az idézetek, újságcikk-átvételek — például a püspökké szenteléséről. Egy jellemző beszámoló elég lett volna, a többi esetleg a szöveggyűjteményt gazdagítaná. Érthetetlennek tartjuk, hogy az egész kötetben a személyneveket miért szedték nagybetűvel. Inkább egy névmutatót helyezhettek volna a kötet végére.

A *Szöveggyűjtemény* szerencsésen válogat a püspöki beszédekből, körlevelekből, melyek jelentős eseményekkel, állásfoglalásokkal kapcsolatosak. Ezeket az *Erdélyi Iskolából* és a *Hitelből* vett négy elvi fontoságú cikk egészíti ki. Talán a Márton Áronról szóló cikkekből, méltatásokból is hozhatott volna néhányat ez a rész.

A 16 krétázott lapon elhelyezett hatvan fénykép a történelmi előzmények, az elődök, a táj bemutatása után szinte korszakról korszakra követi elemista évektől a koporsóig Márton Áron életútját. Itt látható a választott címer is magányos székely fenyőjével és „Non recuso laborem“ (Nem vonakodom a munkától) felirattal. Az életmű mindenben igazolja ezt a Szent Mártontól kölcsönzött jelmondatot.

Dr. Gaal György

ELŐFIZETŐINK FIGYELMÉRE

A Keresztény Magvető előfizetési díja belföldön évi 200 lej, melyet a lelkes hívatások útján, vagy közvetlenül az egyházi központba (Episcopia Unitariană, 3400 Cluj, B-dul 22 Decembrie nr. 9) lehet befizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére évi 10 dollár.

Tiparul executat la:
Imprimeria „Ardealul“ Cluj
B-dul 22 Decembrie nr. 146
România
comanda nr. 3026/1991

CUPRINSUL • CONTENTS**STUDII • STUDIES**

Ferenc Balázs: Libertate • Liberty	73
László Jenő Vargha: Curentul studierii comportamentului în psihologie • The Behaviour Problem in the Psychology	79
Miklós Szabó: Unitarieni din Transilvania la universități externe până în 1848 • The Studying of the Transylvanian Unitarians in Foreign Univer- sities till 1848	85
István Molnár Dr.: Obiceiuri folclorice de Paști la unitarieni din Transilvania • Folklor Habits at the Period of Easter among Transylvanian Unitarians	104
Rudolf Adorjáni (pregătit sub tipar): Inventarul parohiilor din protopopiatul Cristur din ultima treime a secolului al XVIII-lea (Partea V.) • The Inventory of the Parishes of the Keresztur District from the Last Third Part of the XVIIIth Century (5th Part)	121

LUCRĂRI OMILETICE • SERMONS

Imre Gellérd: Omul • The Man	131
Mózes Nyitrai: Împlinire • Fulfilment	134
Domokos Simén: Moștenirea munților • The Heritage of the Mountains . . .	136
Dénes Pálfi: Descoperirea conștiinței • To Become Conscious	138
Sándor Lukács: Învățămintele de Rusalii • The Teaching of Pentecost . . .	139
VIAȚA BISERICESCĂ — ȘTIRI • CHURCH LIFE — NEWS	143
RECENZII • BOOK REVIEWS	146

Colectivul de redacție • Editors

Președintele și redactor responsabil: dr. Lajos Kovács episcop. Membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó și Dezső Szabó (redactori), György András, Lőrinc Mikó, dr. Elek Rezi și Ferenc Szász.

Redacție • Editorial Office: 3400 Cluj, B-dul 22 Decembrie nr. 9, Romania;

Telefon: 11 52 71

